

ПОЛСКИ ~ МАКЕДОНСКИ
ГРАМАТИЧКА КОНФРОНТАЦИЈА



MACEDONIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

Zuzanna Topolińska

POLISH ~ MACEDONIAN
GRAMMATICAL CONFRONTATION

9. NEGATION

Skopje 2009

МАКЕДОНСКА АКАДЕМИЈА НА НАУКИТЕ И УМЕТНОСТИТЕ

Зузана Тополињска

ПОЛСКИ ~ МАКЕДОНСКИ
ГРАМАТИЧКА КОНФРОНТАЦИЈА

9. НЕГАЦИЈА

Скопје 2009

Уредник:

Акад. Петар Хр. Илиевски

CIP - Каталогизација во публикација
Национална и универзитетска библиотека "Св. Климент Охридски",
Скопје

811.163.3'367.7:811.162.1'367.7
811.162.1'367.7:811.163.3'367.7

ТОПОЛИЊСКА, Зузана

Полски-македонски- : граматичка конфронтација. 9, Негација /
Зузана Тополињска. - Скопје : Македонска академија на науките и
уметностите, 2009. - 160 стр. ; 24 см

На наспор. насл. стр.: Polish-macedonian grammatical confrontation. 9, Negation
/ Zuzanna Topolińska. - фусноти кон текстот. - Библиографија: стр. 155-158

ISBN 978-608-203-028-9

1. Ств. насл. на наспор. насл. стр. . - I. Topolińska, Zuzanna види
Тополињска, Зузана

а) Македонски јазик - Полски јазик - Негација - Компаративни
истражувања б) Полски јазик - Македонски јазик - Негација -
Компаративни истражувања

COBISS.MK-ID 77722122

СОДРЖИНА

ПРИСТАПНИ ЗАБЕЛЕШКИ	9
Конструкции со синтаксички показатели на негација	13
1. Негација во реченици конституирани од предикати од прв ред.....	14
1.1. Негирање информација за реалниот свет.....	14
1.1.1. Показател на негација директно надграден над конститутивниот предикат.....	14
1.1.1.1. Негирање на одделни компоненти на реченичната структура.....	21
1.1.1.2. "Алтернативно" негирање на компоненти од реченичната структура.....	25
1.1.1.3. "Конјунктивно" негирање на компоненти од реченичната структура.....	28
1.1.1.4. <i>нема / nie ma</i> "предикат на отсуство".....	29
1.2. Суспендирана фактивност.....	30
1.3. Негирање информација за виртуелниот свет.....	34
1.3.1. Негација во реченици граматички маркирани по епистемична модалност.....	36
1.3.2. Негација во реченици граматички маркирани по деонтична модалност.....	43
1.3.2.1. Двојна негација во реченици маркирани по деонтична модалност.....	50
1.4. Негација во дијалог; негација во прашања.....	51
2. Негација во реченици конституирани од предикати од втор ред.....	57
2.1. КОНЕКТОР како главно средство на акомодација на комплементарната реченица.....	59
2.1.1. Негација во реченици конституирани од предикати на вербална комуникација.....	59
2.1.2. Негација во реченици конституирани од предикати на ментални активности и состојби.....	62
2.1.3. Негација во реченици конституирани од предикати на сетилна перцепција.....	66
2.1.4. Негација во реченици конституирани од предикати на емотивни состојби.....	70
2.1.5. Негација надградена над таканаречените предикати на општа оцена.....	72
2.2. МОДУС (ГЛАГОЛСКИ НАЧИН) како главно средство на акомодација на комплементарна реченица.....	73

2.2.1 Негација во реченици конституирани од фазните и/или од модални предикати.....	74
2.2.1.1. Негација во реченици конституирани од фазни предикати.....	75
2.2.1.2. Негација во реченици конституирани од модални предикати.....	79
2.2.1.3. Заклучоци.....	83
2.2.2. Негација во реченици конституирани од предикати со волунтативна компонента.....	84
2.3. Уште за негација на "осамостоени" реченични аргументи на предикати од втор ред.....	85
3. Негација во реченици конституирани од предикати од трет ред.....	87
3.1. Негација во реченици конституирани од асоцијативни предикати.....	88
3.1.1. Негација и конјункција.....	88
3.1.2. Негација и адверсативна релација.....	91
3.1.3. Негација и (силна и слаба) алтернатива.....	94
3.1.4. Негација во реченици конституирани од глаголски показатели на асоцијативните релации.....	95
3.1.5. Заклучоци.....	96
3.2. Негација во реченици конституирани од темпорални предикати.....	97
3.2.1. 'не <i>шоѓаш</i> , <i>коѓа</i> ...'	98
3.2.2. Негација на други, семантички побогати, темпорални предикати од трет ред.....	100
3.2.2.1. 'постериорност'.....	101
3.2.2.2. 'антериорност'.....	102
3.2.2.3. '(тотално или делумно) преклопување во време'.....	103
3.2.3. Заклучоци.....	104
3.3. Негација во реченици конституирани од каузални предикати.....	105
3.3.1. 'причина' ~ 'последица'.....	106
3.3.2. 'услов' - 'концесија'.....	109
3.3.3. 'цел'.....	113
3.3.4. Заклучоци.....	115
3.4. Негација - предикат од трет ред.....	115
"Синтаксичка" негација - завршни забелешки.....	117
Конструкции со морфолошки показатели на негација.....	119
1. Конструкции со префиксите <i>не-</i> / <i>nie-</i>	120
1.1. Verba.....	120
1.2. Adiectiva.....	122
1.3. Adverbia.....	126
1.4. Pronomina.....	127
1.5. Substantiva.....	127

1.6. Particulae.....	129
1.7. Заклучоци.....	129
2. Конструкции со префиксите <i>ni-</i> / <i>ni-</i>	130
3. Конструкции со префиксите <i>bez-</i> / <i>bez-</i>	131
3.1. Adiectiva.....	132
3.2. Substantiva.....	133
3.3. Varia.....	134
4. Заклучоци.....	134
Конструкции без показатели на негација вградена во лексичкото значење	137
Завршни забелешки.....	141
NEGACJA (streszczenie)	145
NEGATION (summary).....	151
Користена литература.....	155

ПРИСТАПНИ ЗАБЕЛЕШКИ

Оваа студија е посветена на една единствена неделива семантичка (и прагматичка) компонента на јазичниот текст - негацијата. Ќе се трудам да покажам кое е нејзиното место во структурата на текстот, како варира нејзината интерпретација зависно од семантичкиот и прагматичкиот контекст, кои се нејзините површински показатели во двата истражувани јазици.

Негацијата ја сфаќам како предикат со еден аргумент од пропозиционален карактер. Се работи за еден вид модален предикат кој се надградува над аргументската пропозиција, односно над конститутивниот предикат на таа аргументска пропозиција. Така на пр. хиерархиската структура на реченицата *Јане не дојде* ќе ја запишеме симболично како *Neg (Jane dojde)*, при што компонентата *Neg* е директно подредена на симболот *M* на формулата со која во целава оваа наша серија ја претставуваме семантичката структура на реченицата, т.е. формулата: $M\{T\&L[p(a_1, a_2...)]\}$, каде што *p* е конститутивен предикат, *a₁, a₂...* - неговите аргументи, *T* и *L* – актуелизатори соодветно во време и простор, а *M* - модална рамка. Значи: реченицата во која е вградена компонентата *Neg* автоматски на модален план е актуелизирана, изразува субјективен став на говорителот, "негова вистина".

Негацијата спаѓа меѓу јазичните *indefinibilia*; според терминологијата на А. Вјежбицка (A. Wierzbicka 1969, 1972 и сите натамошни трудови во кои се појавува систематски прошируваниот список на *indefinibilia*) таа претставува semantic primitive. Варира само оној надградениот предикат на субјективна оценка (личниот мотив зошто говорителот прибегнува кон една негирана констатација). А тој варира - се чини - главно според два параметра: (1) зависно од други придружувачки модални карактеристики на соодветната реченица, пред сè од фундаменталната дихотомија: +/- фактивен карактер на реченицата, и (2) зависно од местото на негацијата на дендритот што го одразува процесот на семантичката деривација на таа реченица, односно: зависно од тоа колку длабоко негираната пропозиција е вградена во структурата на реченицата. Е. Хајичова (E. Hajičová 1975: 85) пишува: "Neg chápeme jako jeden typ volného doplnění slovesa; Neg může být kterýkoliv uzel v závislostním stromu, k němuž vede hrana přímo od slovesa;"

Овде во фокусот на нашето внимание ќе бидат, барем за почеток, конструкциите во кои *Neg* се надградува директно над конститутивниот предикат на анализираната реченица.

Ќе ги разгледаме редум речениците конституирани од негира- ниот предикат од прв, втор и трет ред. За потсетување: под предикати од прв ред ги подразбираме предикатите (а) чии аргументи имаат за референти ентитети што ги издвојуваме како делови од све- тот (во текстот претставени како именски синтагми), или (б) кои на определени ентитети им припишуваат одредени особини, сп. на пр. *Јане чииа книга* или *Оваа девојка е убава*, и сл.; под предикати од втор ред - оние кои ги одразуваат менталните состојби на човекот и како аргументи ги врзуваат токму луѓето и содржината на нивните судови, емоции итн. (соодветно на површината на текстот претставени во форма на именски синтагми или на зависни - т.н. комплемен- тарни - реченици), сп. на пр. *Јане ѓланира да оди на море*; најпосле, под предикати од трет ред ги подразбираме оние кои ги одразуваат механизмите / начините на нашето размислување за светот, текот на нашето заклучување и, соодветно, прифаќаат само пропозиционални аргументи; тие на површината на текстот најчесто се реализираат како сврзници, поретко како глаголи или номинализации, сп. на пр. *Не дојдов бидејќи дејтејто беше болно. ~ Болестта на дејтејто беше ѓрчина шито не дојдов., Ќе дојдеме, ако е времето убаво. ~ Нашето доаѓање е обусловено од времето*, и сл.

Ќе ги разгледаме и конструкциите каде што негираната пропозиција е вградена во структурата на аргументи на конститу- тивниот предикат, сп. на пр. *Јане чииа не книга ѓуку весник*, или *Јане одлучи да не ја ѓродава колајта*, и сл.

Во сите гореспоменати конструкции показателите на негација најчесто се појавуваат на синтаксичко ниво на реченичната струк- тура. Нивната позиција во текстот може да се опише со конкретни правила, така што "синтаксичката негација" можеме со право да ја сфаќаме како граматикализирана.

Посебен проблем претставува негацијата со морфолошки показатели, обично префикси како *не-*, *ни-* или *без-*. Анализирајќи ги соодветните морфолошки конструкции навлегуваме веќе во структурата на лексиконот на дадениот јазик. Сепак и тука можат да се утврдат некои генерализирани правила, пред сè во однос на присуството и дистрибуцијата на префикси на негација во одделните зборовни групи. Ќе се осврнеме и на таа проблематика, иако - разбирливо - не сме во состојба да го прегледаме комплетниот лекси-

кон. Ќе се задржиме главно на разликите во зборообразувачките тенденции во македонскиот и полскиот јазик.

Најпосле ќе се осврнеме и на разликите меѓу двата јазика во инвентарот и семантичката категоризација на лексемите кои содржат негација во своето, таканаречено, лексичко значење, без таа значенска компонента да има дискретни формални показатели, сп. ги на пр. лексемите како *мрази, одбива* (во едно од можните значења, како на пр. во *Одбива да дојде*), (*дава*) *осишавка*, и др.

Со горепредложената дефиниција на негација како предикат со еден пропозиционален аргумент автоматски се решава проблемот на опсегот на негацијата - негирана е токму аргументската пропозиција, но не и другите пропозиции евентуално вградени во неа, односно - согласно со одамна формулираното правило - не се негираат пресупозициите. Така на пр. во реченицата *Не го познавам синоиј на Ана* не се негира пресупозиција дека Ана има син, и сл.

Низ векови негацијата беше и останува предмет на дискусија на филозофите и логичарите. Овде нема ниту да ја пренесуваме ниту да се впуштаме во таа дискусија. Остануваме доследно на планот на лингвистичката анализа. Множеството јазични единици со вградена негација значително го надминува множеството на конструкциите на кои логичарите би биле готови да им ја припишат карактеристиката "+" или "-" вистина. Нема ни да се впуштаме во анализата на поимот 'вистина'. Сепак, треба да ја спомнеме една од основните дилеми редовно присутна во споменатата дискусија. Имено, се поставува прашањето што е вистински предмет на операција на негацијата - дали ја негираме вистинитоста (адекватноста со фактите) на определена состојба на нештата (анг. state of affairs, пол. stan rzeczy), т.е. отфрлуваме постоење на таа состојба, или пак ја негираме вистинитоста / адекватноста на јазичната порака која ја отсликува таа состојба. Имено, над сите наши јазични пораки ги "читаме" надградените модални рамки како 'кажувам дека...', 'тврдам дека...', 'знам дека...', 'мислам дека...', 'сакам да...', 'не-сакам/ нејќам да...', 'те/ве советувам да...', и сл. Понекогаш тие се експлицитно присутни во текстот, но почесто имаат виртуелен карактер. Така на пр. *Подобро не оди таму...* го "читаме" како 'те советувам да не одиш таму', 'мислам дека би било подобро да не одиш таму', и сл. Во процесот на јазичното општење ретко го отвораме дијалогот (било "вистински" "жив" дијалог, било аргументација во пишуваниот текст) од една негирана реченица. Со други зборови: негацијата е најчесто реакција

на нешто што го дознавме порано или од нашиот соговорник или на некој друг начин, ergo: негацијата често се однесува на порано слушнатата јазична порака и само посредно на "состојбата на нештата" констатирана во таа порака. Ја спомнувам тука оваа комплексна проблематика, бидејќи во текот на натамошната анализа не еднаш ќе застанеме пред споменатата филозофска, но во некои аспекти и лингвистичка дилема. Се чини дека една јазично, вербално изразена негација најчесто оперира на двата плана. Сепак, примарно не интересира овде вистинитоста / веродостојноста на јазичната порака.

Верна на основната линија на анализите презентирани во оваа наша серија (анализите од областа на "граматичка конфронтација") се одлучив основниот критериум во однос на редоследот на излагањето да ми биде карактерот на формалните показатели на негација (синтаксичкиот, морфолошкиот, отсуството на дискретни формални показатели).

Основниот дел на овој текст е посветен на синтаксичката негација, т.е. на негацијата со дискретен, подвижен показател. Двата критериуми според кои е организиран текстот: (а) формалниот карактер на показателот на негација, и (б) семантичкиот (и формален) карактер на конститутивниот предикат на негираната пропозиција се судруваат во ситуации кога негацијата е вградена во лексичкото значење на конститутивниот предикат. Овој судир особено е воочлив во однос на т.н. предикати од трет ред кои - како што ќе видиме - прилично често (а не маргинално, како што е случајот со другите типови предикати) ја содржат негацијата како интегрално вградена компонента без формален показател.

КОНСТРУКЦИИ СО СИНТАКСИЧКИ ПОКАЗАТЕЛИ
НА НЕГАЦИЈА

Како што веќе спомнав, во фокусот на моето внимание се наоѓа негацијата со синтаксички показатели, т.е. негацијата директно експлицитно надградена над конститутивниот глаголски предикат на анализираната реченица. Така сместената негација директно влијае врз карактерот на пораката. Имено, сржта на пораката е информацијата дека некој настан не се случил / не се случува, односно - според знаењето / волјата на говорителот - нема да се случи, некоја состојба не постоела / не постои / нема да постои, некоја особина не важи / не важела / нема да важи за еден конкретен објект, итн. Значи, се негираат (а) фактите сместени во минатото и/или во сегашноста, односно (б) претпоставките проицирани во иднината. Само во случајот (а) пропозицијата која се негира (= која е аргумент на предикатот на негација) од /+ фактивна/ со чинот на негирање станува /- фактивна/. Во случајот (б) и двете пораки: и појдовната и негираната имаат нефактивен карактер.

Суштествен проблем е односот меѓу пораката која се негира (т.е. е предмет на негација, се подложува на негација) и негираната порака (т.е. порака чиј конститутивен предикат е надграден со негација). Важно е да бидеме свесни дека меѓу двете пораки не секогаш постои едно-еднозначна корелација. Важно е, исто така, да се регистрираат изразите - најчесто се работи за изрази со функција на референцијални и/или количествени квантификатори, како *сигије*, *секогаш...*, *ниеден*, *никаде...*, *само* и др. - во чие лексичко значење е вградена негација и чие присуство во состав на реченицата која сакаме да ја негираме бара посебна формална акомодација.

Ќе се занимаваме прво со реченици конституирани од предикати од прв ред, т.е. предикати со аргументи чии референти се материјални делови на светот. Ќе се потрудам врз примери на прости македонски и полски реченици конституирани од предикати од прв ред да ја претставам општата проблематика поврзана со процесот на негација, за да можам - поминувајќи подоцна кон предикати од втор и трет ред - да се задржам само на она што е специфично само за нив.

1. НЕГАЦИЈА ВО РЕЧЕНИЦИ КОНСТИТУИРАНИ ОД ПРЕДИКАТИ ОД ПРВ РЕД

Како што веќе спомнав погоре, негацијата може да се однесува на (информација за) она што (не) се случило во реалниот свет или на (информација за) она што - според желбите, претпоставките, прогнозите на авторот на текстот - не би требало да се случи во виртуелниот свет. Нашиот преглед ќе го започнеме од негација на случувањата во реалниот свет.

1.1. НЕГИРАЊЕ ИНФОРМАЦИЈА ЗА РЕАЛНИОТ СВЕТ

Обично предикатот на негација директно се надградува над конститутивниот реченичен предикат. Меѓутоа, постојат и конструкции во кои се појавуваат дополнителни показатели на негација врзани за одделни компоненти на реченичната (формална и/или семантичка) структура. Нашиот преглед го започнуваме од реченици со еден показател на негација надграден над конститутивниот предикат.

1.1.1. ПОКАЗАТЕЛ НА НЕГАЦИЈА ДИРЕКТНО НАДГРАДЕН НАД КОНСТИТУТИВНИОТ ПРЕДИКАТ

Отпрвин ќе се занимаваме со реченици во кои се негираат фактите, т.е. се негира дека некој настан, дејство навистина се случило / се случува, односно некоја ситуација, состојба навистина траела / трае; со други зборови: ќе се занимаваме со не-фактивни реченици, чии "позитивни" (т.е. не-негирани) паралели имаат фактивен карактер. Со тоа, се разбира, не сакам да кажам дека пораката во соодветната "позитивна" реченица од својата негирана паралела се разликува само со присуството на негација - овој однос е многу покомпликуван, зависи од вербалниот и ситуацискиот контекст и не дозволува да се формулираат некои општи правила.

Негацијата е - во принцип - и прагматичка, а не само семантичка категорија. Следствено, мора да бидеме свесни дека за употреба на негираните реченици потребни се посебни контекстуални и/или конситуативни услови кои не ретко се разликуваат и се јавуваат како постриктни од условите за употреба на нивните не-

негирани опоненти. Од ова, меѓу другото, произлегува дека негацијата е чувствителна на комуникативната функција на текстот. Имено, во наративниот текст или во друг тип монолог употребата на негирани реченици е послободна отколку во дијалогот.

Како прв предмет на анализа ги избрав следните едноставни реченици:

(1a) Мак. *He сум куџил / -а кола.*

(1б) Мак. *He куџив кола.*

(1в) Пол. *Nie kupiłem / -am auto.*

Не-негирани формални корелати на горните реченици гласат соодветно:

(1a') Мак. *?Сум куџил / -а кола...*

(1б') Мак. *Куџив кола.*

(1в') Пол. *Kupiłem / -am auto.*

Веќе на прв поглед забележуваме низа категоријални разлики како на релација: македонски ~ полски, така и на релација: негирани ~ не-негирани реченици. Меѓутоа - како прво - не сите тие разлики имаат врска со нашиот проблем - со негацијата, и - како второ - само дел од нив ја модификуваат пренесуваната порака, додека другите се сведуваат на разлики во чисто формална, граматичка акомодација на деловите на реченицата. Ќе ги разгледаме редум.

Нема врска со негацијата фактот дека во полскиот јазик во минатото време (*praeteritum*, претеритот) како и во македонското минато неопределено време (*л-перфект / сум-перфект*) задолжително доаѓа до израз разликата во биолошкиот род на персоналните аргументи, т.е. разликата во граматичкиот род на соодветните глаголски форми (сп. погоре *kupiłem m* наспрема *kupiłam f*, *куџил m* наспрема *куџила f*), додека македонската аористна парадигма не ја покажува таа разлика.

Чисто формален, акомодациски карактер има дистрибуцијата на морфолошките показатели на акузативниот падежен однос во полскиот јазик : основна варијанта во не-негирани реченици (сп. погоре *auto*) наспрема позициски врзана со присуството на негација варијанта, инаку синкретична со морфолошки генитив (сп. погоре *auta*).

Вистински интересен за нас е фактот што македонскиот глаголски систем ни дозволува избор меѓу две потенцијално можни конструкции во рамките на категоријата 'време', или поточно: во рамките на две тесно поврзани категории: 'време' и 'модалност'. Се работи за опозицијата меѓу македонските конструкции *не куџив...* и *не сум куџил / -а...* Времето е деиктичка категорија и основната

разлика меѓу двете македонски "позитивни" форми се сведува главно на тоа дека формата *куйив* импликува настан еднозначно лоциран на временската оска, додека *куиил* / *-а* информира само дека соодветната трансакција се случила некогаш во неопределено минато, сп. на пр. *Вчера најпосле куйив кола!* наспрема: *Со тиекој на времио сум сѐанал независен, сум куйил куќа, сум куйил кола...* Во полскиот текст соодветната разлика можеме да ја изразиме само со помош на лексичкиот контекст, којшто впрочем - како што се гледа од примерите - соработува и со македонските глаголски форми и ја потенцира значенската разлика меѓу нив. Интересното е дека разликата меѓу двете македонски "времиња" поостро се "чита" во негирана употреба. Блаже Конески (1982: 461-481), објаснувајќи ги сестрано значенските варијанти на минатото неопределено време, не го поврзува експлицитно со негацијата, но во неговите примери негацијата е многу фреквентна, особено во оние кои илустрираат ситуации на "директно кажување". Се чини природно дека негирајќи ја фактивноста на некоја случка како таква, откажувајќи ѝ какво било место на временската оска, се служиме со граматичката форма која не содржи деиктичко упатување кон таа оска. Сп. на пр. *Никогаши не сум била ѝшаму...*, и само така; **Никогаши не бев ѝшаму* ни звучи некохерентно и граматички некоректно. Од друга страна, не случајно на нашиот македонски пример (1a') погоре му претходи прашалник - без соодветен вербален контекст реченицата *Сум куйил кола* тешко е замислива. Значи, постои извесна корелација меѓу формите на неопределено минато време во директно кажување од една страна и присуството на негацијата од другата, додека аористот се употребува слободно со и без негација, без видни разлики во фреквенција.

Како што веќе спомнав погоре, постои една друга карактеристична ограда што се однесува на местото на негираните реченици во текстот. Имено, негацијата како таква претставува надоврзување на нешто што беше речено порано, или пак нешто во невербалниот ситуациски контекст што не поттикнува да прибегнеме кон негација како јазично средство на реакција. Тешко можеме да замислиме дијалог кој би почнувал од констатацијата *Не куйив кола*, ако говорителот на истите соговорници при некој поранешен контакт не спомнал за својата намера да купи кола... Се разбира, таквата почетна констатација од страна на еден од јунаците може да се најде на почеток на некој литературен текст, но ваков *incipit* би претставувал свесен стилски зафат од страна на авторот кој сака своите читатели веднаш да ги воведe *in medias res*, во една динамична ситуација чиј

почеток му претходи на почетокот на раскажувањето. Ако негираме фактивност на некој настан, тогаш во соодветниот јазичен акт е вградена импликацијата дека таков настан бил можен или дури очекуван од нашите соговорници. Да ја замислиме ситуацијата во чиј фокус ќе се најдат речениците:

(2а) Мак. *Ана не дојде.*

(2б) Мак. *Ана не дошла.*

(2в) Пол. *Anna nie przyszła.*

Да кажеме, станува збор за некој состанок што се одржал пред неколку дена, па некој од учесниците кажува: *Ана не дојде и бевме принудени да ја решиме работата без неа.* - За слушателите на таа изјава мора да им биде јасно дека Ана спаѓа меѓу личностите чие присуство се очекувало на состанокот. - Може и времето на состанокот да биде синхронизирано со говорната ситуација. Се собрале другите учесници и некој констатира: *Ана не дојде, па мораме да почнеме без неа.* - интересен доказ дека негираниот аорист може да се однесува на актуелна, "сегашна" ситуација. И во тој контекст, се разбира, важи импликацијата дека Ана била очекувана. - И во двете опишани ситуации реченицата **Ана не дошла* е неупотреблива со оглед на фактот дека се работи за конкретни, темпорално определени настани чиј сведок бил меѓу другите и говорителот. Таквата реченица би можела лесно да најде место во некој наративен текст оформен во нон-конфирмативот, кога се прекажуваат незасведочените настани: *Чекале уште и Ана да дојде, но Ана не дошла...*, и сл.

Се чини дека опишаната особина - фактот дека негацијата е реакција на нешто што ѝ претходи, а не почеток на комуникативната ситуација - претставува основна карактеристика која го одредува местото на негацијата во природниот јазик. Се разбира, зборуваме за негација на фактивноста на некој настан, односно на вистинитоста на некоја констатација која на површината на текстот се рефлектира во негација на конститутивниот предикат на реченицата; за негација подлабоко вградена во семантичката структура на реченицата ќе стане збор подолу, сп. 119 и натаму.

Инсистирам дека станува збор за ситуацијата одразена во природниот јазик, во секојдневна комуникација, во дискурсот, а не за негација како што ја разбираат логичарите. Како што веќе спомнав, често приведуваната парафраза на негацијата гласи 'не е вистина', односно се прифаќа дека *не р* е рамно на *не е вистина дека р*. Во оваа парафраза нема место за модалниот субјективен елемент, за некој надграден предикат од типот 'мислам дека...', 'претпоставувам дека...'

'колку што ми е познато...', и сл. Парафразата 'не е вистина дека...' без каква било модална ограда е на место во научните тврдења, односно во речениците кои ја пренесуваат актуелната состојба на знаењата во некоја научна област, сп. на пр. *Два и два не е пет* 'не е вистина дека...' или *Мувајќа не е пшеница* 'не е вистина дека...', и сл., каде што нема место за изразување на личниот став. На негацијата во ваквите општи реченици ќе се вратиме подолу. Инаку, согласно со гореспоменатата одлука во фокусот на нашето внимание да биде негација во секојдневниот дискурс, во природниот (а не научниот, т.е. во извесна мера "вештачки") јазик, мора да ја прифатиме проширената формула

М [не е вистина (p)]

и да ги варираме соодветно модалните предикати, најчесто виртуелни, но потенцијално секогаш присутни кога се служиме со негацијата.

Дека елементот М, како и да е претставен на површината на текстот, секогаш ја доминира негацијата, ќе се увериме анализирајќи ги следните примери:

(3а) Мак. *Петар веројатно не го фатирил возот.*

(3б) Пол. *Piotr chyba nie zdążył na pociąg.*

Служејќи се со горе предложената парафраза би добиле соодветно: 'Веројатно не е вистина дека Петар стигнал на воз' односно 'Chyba nie jest prawdą, że Piotr zdążył na pociąg'; сп. исто така:

(4а) Мак. *Ана божем не го купирила фустанот.*

(4б) Пол. *Anna jakoby nie kupiła tej sukienki.*

Во парафраза: 'Божем не е вистина дека Ана го купирила фустанот', односно 'Jakoby nie jest prawdą, że Anna kupiła tę sukienkę', и сл.

Поинаков е статусот на елементите T&L од нашата појдовна формула, сп.:

(5а) Мак. *Ана сигурно не работела во јуни во Јагелонската библиотека.*

(5б) Пол. *Anna napewno nie pracowała w czerwcu w Bibliotece Jagiellońskiej.*

Во парафраза: 'Сигурно не е вистина дека Ана во јуни работела во Јагелонската библиотека', односно 'Napewno nie jest prawdą, że Anna w czerwcu pracowała w Bibliotece Jagiellońskiej'; сп. исто така:

(6а) Мак. *Во Скопје денеска нема многу зеленило во центарот на градот.*

(6б) Пол. *W Skopiu dzisiaj nie ma wiele zieleni w centrum miasta.*

Во парафраза: 'Не е вистина дека во Скопје денеска има многу зеленило во центарот на градот', односно 'Nie jest prawdą, że w Skopiu dzisiaj jest wiele zieleni w centrum miasta', и сл.

Примерите покажуваат дека темпоралната и просторната информација, и кога не е директно вградена или импликувана од страна на конститутивниот предикат, сепак е опфатена со негација како дел на централната пропозиција. Значи, имаме хиерархија:

M {neg [T&L (p)]}.

Како што веќе спомнав погоре, меѓу предикати од прв ред спаѓаат и предикати за адскрипција на определени особини / оцени, т.е. предикати на површината на текстот оформени како т.н. именски прирок. Во македонскиот јазик во соодветните конструкции показателот на негација се сместува директно пред *verbum-copula* по модел *Оваа концепција не е атрактивна за нас, Јане не е професионален учииел*, и сл. Во полскиот јазик се соочуваме со една интересна компликација во конструкции во кои именскиот дел на прирокот има форма на именка, односно на именска синтагма. Имено, во полскиот стандарден јазик постои специфична секундарна *copula* во форма на показната замена *to*, сп. на пр.

(7а) Пол. *Ta książka to mój najlepszy przyjaciel.*

(8а) Пол. *Ta półka to cała moja biblioteka.*

и сл. Македонски превод на горните реченици би гласел:

(7б) Мак. *Оваа книга е / ѝо ирејсѝавува мојоѝ најдобар иријател.*

(8б) Мак. *Оваа иолица ја ирејсѝавува целата моја библиотеќа.*

Соочени сме овде со нешто налик на метајазична *copula* со парафраза: 'на ентитетот на којшто во дадената ситуација се однесува синтагмата *оваа книга* се однесува и синтагмата *мојоѝ најдобар иријател*', и сл. (сп. пошироко Topolińska 1974). Во македонски немаме посебен показател за таков тип глагол-*copula*. Меѓу другите специфики на овој "помошен" предикат е и оваа дека во негирана варијанта показателот на негација се сместува директно пред именскиот дел на прирокот, а не пред неговиот глаголски дел, сп. на пр.

(8а') Пол. *Ta półka to nie cała moja biblioteka.,*

и сл.

Постои суштинска семантичка разлика меѓу негираните конструкции со придавски предикати и конструкциите во кои негацијата е вградена во морфолошката структура на предикатот (на пр. *Јане не е симпатичен* наспрема *Јане е несимпатичен*, и сл.) - обично негираниот предикат изразува поголем интензитет на соодветната особина, но ниту тоа не може да се сфати како правило, сп. на пр. *Јане не е ирисѝрасен* наспрема *Јане е неирисѝрасен*, каде што

единствена потенцијална разлика е во темпоралната квалификација: негираната реченица поскоро се однесува за конкретен случај, додека негацијата вградена во именскиот дел на прирокот сугерира трајна, постојана карактеристика на Јане. Пошироко за негацијата формално и/или само семантички вградена во предикативната лексема сп. подолу.

Реченичната негација, со која засега се занимаваме, во процесот на негирање на фактивните реченици има еднозначни показатели во форма на мак. *не*, односно пол. *nie* во позиција на адвербална проклитика. Меѓутоа, двата јазика се разликуваат во однос на линеаризацијата на таа проклитика. Имено, додека во полскиот јазик - согласно со наследениот словенски редослед - показателот на негација секогаш стои директно пред глаголската зборформа, во македонскиот стандарден јазик (како и во западното наречје) под балканското (романско?) влијание (сп. Benacchio 1987) показателот на негација може да биде одделен од негираната финитна вербална форма со цела низа заменски клитики, сп.

(9а) Пол. *Nie dałem tu tej książki. Świadomie tu jej nie dałem.*

(9б) Мак. *Не му ја дадов книѓата. Свесно не му ја дадов.*

Нема овде да се занимаваме со, инаку добро познати, правила на линеаризација на клитиките во двата јазика. Се потсетивме само на општото правило кое се однесува на показателите на негацијата. *Notabene*, вреди тука да споменеме и една понова интересна тенденција присутна во двата јазика, а која дозволува показателот на негација да биде носител на реторичниот, експресивен акцент.

За ситуацијата во македонскиот јазик пишува В. Лаброска (во печат во *Phonetica Pragensia*). Цитирам: "...прилаголската негација *не* како самостоен предикат, очигледно сè повеќе си обезбедува улога на акцентогена форма кон која потоа акцентски се приклонуваат клитиките што следат по неа, со тоа што целиот предикатски израз како единствена акцентогена единица се дели на две единици (*н 'е-се вр'акам* наместо *не-с'е-вракам*)..." Во полскиот јазик, каде што основниот акцент е парокситоничен, сè појака станува тенденцијата секундарниот експресивен акцент да се сместува на првиот слог на акцентската целина, што значи - прилично често - на проклитика за негација, сп. *ni'e widzę, ni'e słyszę, i ni'e chcę widzieć'ani sł'yszeć*...

Неколку збора треба да се кажат за специфичниот статус на дел од таканаречените предикати на оцена, т.е. предикати со кои на

референтот на појдовниот аргумент му се припишува одредена особина. Имено, во речениците конституирани од предикатите од прв ред виртуелниот модален елемент надграден врз негацијата најчесто го реконструираме како 'знам дека (не е вистина...)', или 'тврдам дека (не е вистина', и сл. Меѓутоа, во случај на предикатите кои именуваат психички особини на луѓето, како 'добар', 'паметен', и сл., или емотивен став на говорителот кон други луѓе, како 'симпатичен', 'неподнослив', и сл., парафразата од типот 'знам дека...' е неприфатлива. Така на пр. реченицата како *Ана е / не е добра*, која го изразува субјективниот став на говорителот чија вистинитост не може да биде објективно верификувана, ќе ја парафразираме како 'мислам дека е / не е вистина дека Ана е добра', и сл.

1.1.1.1. НЕГИРАЊЕ НА ОДДЕЛНИ КОМПОНЕНТИ НА РЕЧЕНИЧНАТА СТРУКТУРА

Предмет на описот во овој параграф се конструкциите во кои содржината на реченицата дополнително експресивно се негира преку негирањето на одделни компоненти на нејзината семантичка структура, според формулата

T&L [p (a₁, a₂...)]

Во таквите конструкции покрај централниот прилаголки синтаксички показател на негација се појавуваат дополнителни морфолошки показатели, односно лексеми со негација вградена во лексичкото значење без посебни формални показатели.

Познато е дека основни јазични средства за примарната категоризација на светот во природниот јазик претставуваат заменките. Како што ќе видиме, токму заменките овозможуваат негирање на одделните компоненти на реченичната структура, односно експресивно потенцирање на таа компонента чие негирање повлекува негирање на реченицата како целина. Ќе го проследиме механизмот на таканаречената "двојна негација", ќе видиме и дека е можна не само двојна, туку и многукратна негација, т.е. појавување на повеќе показатели на негација во рамките на една реченична конструкција.

Прво ќе ги разгледаме условите на појавување и функциите на "негативните" заменки како што се мак. *нишиџо*/ разг. *ич*, *никој*, *ниеден*, *никогаш*, *никаде...*, пол. *nie*, *nikt*, *żaden*, *nigdy*, *nigdzie...* Тие најчесто, но не и задолжително, содржат во својата формална

структура морфолошки показател на негација - морфемата {ni}; тоа не е случај со полската заменка *żaden*, во чие лексичко значење е вградена негација без морфолошки показатели.

Еве неколку типични примери на опишаните конструкции:

(10a) Мак. *Никој во нашето семејство не го чита Спиноза.*

(10б) Пол. *Nikt w naszej rodzinie nie czyta Spinozy.*

Парафраза на горните реченици гласи: '(М) Не е вистина дека во нашето семејство постои некој кој го чита Спиноза', каде што модалната компонента, во случајот нерелевантна за нашата анализа, би можела на пр. да гласи 'Колку што ми е познато...', или нешто слично. Значи, иако синтаксичкиот показател на негација е врзан за конститутивниот реченичен предикат, *de facto* овде се негира постоење на референтот на појдовниот аргумент (според формулата: a₁) како носител на одредена, експлицитно формулирана карактеристика. *Mutatis mutandis* сличниот механизам може да се однесува и на другите аргументи на конститутивниот предикат, сп.

(11a) Мак. *Ана не верува никому.*

(11б) Пол. *Anna nie wierzy nikomu.*

т.е. '(М) Не е вистина дека постои некој кому Ана му верува', и сл. Ако засегнатиот аргумент нема персонален референт, се појавуваат соодветно заменките *нишито* / *nic*, сп.

(12a) Мак. *Татко ми ништо не ми купи во Полска.*

(12б) Пол. *Ojciec nic mi w Polsce nie kupił.*

т.е. '(М) Не е вистина дека постои нешто што татко ми ми го купил во Полска', итн.итн.

Со други зборови: употребата на "негативните" заменки значи информација дека референтите на соодветниот аргумент (денотати на соодветната аргументска именска синтагма) претставуваат празно множество.

Ако сакаме множеството за кое тврдиме дека е празно да го ограничиме до денотатите на еден експлицитно именуван поим, тогаш ќе се појават соодветно заменките *ниеден* и/или *żaden*, сп. на пр.

(13a) Мак. *Ниеден филм не може да ја замени книгата.*

(13б) Пол. *Żaden film nie może zastąpić książki.*

т.е. '(М) Не е вистина дека постои филм кој би можел да ја замени книгата', и сл.

Интересен е соодносот меѓу синтагмата *ниеден човек* / *żaden człowiek* и заменката *никој* / *nikt*, сп. на пр. мак. *Ниеден човек* / *никој не смее да биде гладен* / пол. *Żaden człowiek* / *nikt nie powinien być głodny* наспрема мак. *Никој не дошол* / пол. *Nikt nie przyszedł*, и само така;

речениците како *?Ниеден човек не дошол / ?Żaden człowiek nie przyszedł* ги оценуваме во најмала мера како необични, ако не и некоректни. Се чини дека синтагмата од типот *ниеден човек* се појавува во контексти каде што реторичниот притисок паѓа токму на семантичката компонента 'човек', која во заменките од типот *никој* нема дискретен формален показател.

Ако референтот на аргументскиот израз е определено место (фрагмент од просторот) или време (исечок од временската оска), тогаш можат да се појават и прилошките "негативни" заменки од типот *никогаш* или *никаде*. Сп. на пр.

(14a) Мак. *Никогаш не сум била во Лондон.*

(14б) Пол. *Nigdy nie byłam w Londynie.*

т.е. '(М) Не е вистина дека постои таков исечок на временската оска за кој би можела веродостојно да тврдам: тогаш бев во Лондон'

или

(15a) Мак. *Никаде не наоѓам мир.*

(15б) Пол. *Nigdzie nie znajduję spokoju.*

т.е. '(М) Не е вистина дека постои место каде што би нашла мир', и сл.

Во една иста реченица "негираните" аргументи можат да се појават во неколку синтаксички позиции, сп.

(16a) Мак. *Никој никогаш никоѓо не ценел повеќе...*

(16б) Пол. *Nikt nigdy nikogo bardziej nie cenił...*

т.е. '(М) Не е вистина дека (постои / некогаш постоела ситуација) некој некогаш да цени повеќе...', и сл.

Таканаречената "двојна негација" претставува чисто формална карактеристика на соодветните реченици; таа спаѓа во словенското наследство; во дел од другите индоевропски јазици оваа појава или не постои или трпи разновидни рестрикции. Додека во полските современи текстови, стандарните, дијалектните, а ниту во историските споменици на полскиот јазик не наоѓаме отстапувања од правилото на двојната негација, во македонските споменици и во македонските дијалектни текстови, под влијание на несловенско балканско окружување, има отстапувања во два правца: или - така во некои дијалектни текстови од јужна Македонија -место "негативната" во иста функција може да се појави неопределена замена, т.е., "негативните" заменки како да претставуваат позициски врзани варијанти на неопределените (сп. на пр. Тополињска 1995: 274-278), или пак - така во старите текстови - присуството на показателот на синтагматската негација *ни* може да се појави а да не повлече присуство на прилаголската негација (сп. на пр.Макаријоска 1997: 106).

Специфичен вербален контекст чувствителен на негација претставуваат и заменките од серијата мак. *сиоѝ, цел, секој...*, пол. *wszyscy, cały, każdy...* Ситуацијата тука е покомпликувана отколку кај "негативните" заменки. Имено, забележувам рестрикции за кои тешко можат да се формулираат правила без голем корпус примери, а со таков корпус, за жал, не располагавам. Сп. на пр.

(16a) Мак. *He сиѝе сиѝуденѝи немаѝи смисла за дисциплина.*

(16б) Пол. *Nie wszyscy studenci nie mają poczucia dyscypliny.*

т.е. '(М) Не е вистина дека не постои студент кој има смисла за дисциплина'

но

(17a) Мак. *?He сиѝе сиѝуденѝи не дојдоа.*

(17б) Пол. *?Nie wszyscy studenci nie przyszli.*

т.е. '(М) Не е вистина дека не постои студент кој не дојде'

Додека првата реченица, генерична по карактер, не побудува сомнеж, втората - референцијално актуелизирана - иако не е неграматична, сепак прави впечаток на секундарен маркиран експресивен дериват на нешто што поприродно би го формулирале на пр. како

(17a') Мак. *Дел од сиѝуденѝиѝе / Некои сиѝуденѝи дојдоа.*

(17б') Пол. *Część studentów przyszła / Niektórzy studenci przyszli.*

Речениците (17a) и (17б) прават впечаток на реплики на нечија забелешка дека, на пр., приредбата не била атрактивна за студентите, па ... Сп. и:

(18a) Мак. *?He цела ѝроѝрама не ми се доѝадна.*

(18б) Пол. *?Nie cały program mi się nie podobał.*

Имаме впечаток дека горните реченици претставуваат фрагмент од емотивно маркирана дискусија и доаѓаат од "заштитник" на програмата.

Од друга страна, не побудуваат сомнежи речениците во кои негирани се само заменките-детерминатори, а отсутствува показател на прилаголската негација, сп.

(19a) Мак. *He сиѝе сиѝуденѝи имаѝи ѝари за екскурзија.*

(19б) Пол. *Nie wszyscy studenci mają pieniądze na wycieczkę.*

т.е. '(М) Не е вистина дека не постои студент кој нема пари за екскурзија'

или

(20a) Мак. *He секое деѝе сака да се иѝра во ѝруѝа.*

(20б) Пол. *Nie każde dziecko lubi się bawić w gromadzie.*

т.е. '(М) Не е вистина дека не постојат деца кои не сакаат групни игри', и сл.

Општо земено, врските меѓу заменките од серијата *сио̄ӣ, секој...* и негацијата ја потврдуваат оцената, којашто сум имала прилика неколку пати веќе да ја формулирам (сп. на пр. Тополинска 2007), дека тие заменки во природниот јазик примарно вршат експресивна функција - ја потенцираат информацијата за екстензија на соодветната именска синтагма.

Ред е уште да се прикаже како се негираат соодветно компонентите T и L, односно тие нивни делови кои не се содржани во основната предикатско-аргументска структура. Се вклучува тука еден посебен механизам чии елементи веќе ги видовме во претходната серија примери, имено линеаризацијата и интонационата контура на реченицата, т.е. средствата за топиализацијата на текстот. Сп.

(21а) Мак. *Оваа с̄ӣа̄ӣӣја не сум ја ӣӣшувала во Краков.*

(21б) Пол. *Nie pisałam tego artykułu w Krakowie.*

или

(22а) Мак. *Пред две години не сум била во Краков.*

(22б) Пол. *Przed dwoma laty nie byłam w Krakowie.*

и сл. Целта на горните реченици е токму да се негира информацијата за место (21) или за време (22). Тоа се постигнува со сместувањето на соодветните синтагми на ударна (иницијална или финална) позиција под кулминативен реторичен притисок.

Цела низа функции од полето на експресивно негирање на одделни реченични компоненти развиле негативните частички мак. *ни(ӣу)* и пол. *ani*. Најчесто се работи за кратки идиоматизирани серии или за изолирани идиоматски обрати; сите тие се прилично побројни во полскиот отколку во македонскиот. Сп. на пр. мак. *немам ни ӣаричка / ни скриен денар, не о̄ӣиде ни чекор ӣона̄ӣаму, нӣӣу збор не рече*, пол. *nie tam ani grosza, nie zrobił ani kroku, nie powiedział ani słowa...*; сп. ги и карактеристичните "негативни интензификатори" кај предикати со варијабилен интензитет, мак. *ни малку*, пол. *ani trochę...*

За категоријалните функции на *ни(ӣу)* и *ani* сп. подолу, во параграфот 1.1.1.3.

1.1.1.2. "АЛТЕРНАТИВНО" НЕГИРАЊЕ НА КОМПОНЕНТИ ОД РЕЧЕНИЧНАТА СТРУКТУРА

Во претходните параграфи веќе стана збор за фактот дека негацијата обично се појавува како реакција на нешто што веќе порано било речено или перципирано на друг, невербален начин. Во

негираните реченици од таков тип, ако не знаеме што им претходи, можеме само врз база на инференција да ја реконструираме пораката која го предизвикала појавувањето на негацијата. Конструкциите со кои сега ќе се занимаваме експлицитно го именуваат она што според говорителот претставува вистинита информација како замена, алтернатива за она што се негира. Затоа овој тип на негирање го крстив како "алтернативно".

Во алтернативните негирани конструкции синтаксичкиот показател на негација се наоѓа директно пред негираната синтагма / синтагми, а обемот / зоната на негацијата се оценува според опсегот на алтернативната информација. Сп. на пр.

(23а) Мак. *Иван (вооџиџио) не ја чииа книџаџа, џуку ја џрелисџува.*

(23б) Пол. *Jan (wcale) nie czyta tej książki, tylko ją kartkuje.*

т.е. '(М) Не е вистина дека Иван ја чита книгата; вистина е дека тој само ја прелистува', и сл. Во нашата парафраза место една се појавуваат две реченици (независно од вообичаената надградба: М + <не> е вистина...) како аргументи на предикатот од трет ред 'не ... , туку...'. И во двете оригинални реченици, македонската и полската, се појавија факултативни експресивни интензификатори на негација, соодветно мак. *вооџиџио*, пол. *wcale*. Како што ќе видиме, тие се многу карактеристични експоненти на процесот на алтернативно негирање. Пред да продолжиме со анализа на алтернативните конструкции, еве уште еден пример:

(24а) Мак. *Иван (вооџиџио) не чииа книџа, џој џрелисџува некое сџисание.*

(24б) Пол. *Jan (wcale) nie czyta książki, tylko przegląda jakieś czasopismo.*

т.е. пак : '(М) Не е вистина дека *p*; вистина е дека *q*'. Последниов пример внесува два нови моменти во нашата анализа: (1) на семантички план покажува дека негацијата може да се однесува на целата секвенца која следи по неа, т.е. *p(a₂)*, а не само - како во претходниот пример - на предикатот *p*; (2) на формален план покажува дека во македонската конструкција единствен показател на алтернативниот предикат може да биде паузата и - евентуално (?) - присуството на анафората *џој*. Еве уште неколку македонски и полски примери како илустрација на варијабилноста на опсегот на негацијата и, соодветно, подвижноста на синтаксичкиот показател на таа негација од една страна, како и на формалната варијација на конститутивниот предикат од трет ред, што симболично го запишавме погоре како 'не..., туку...':

(25a) Мак. *He Ana, љуку / a Mare ja скриши вазнаѝа; Сакам не една, љуку љеѝ куѝиши дискеѝи; Тој радо чииа истѝориски, а не љубовни романи; Книѝаѝа му ја дадов на Пеѝре, а не на Иван...*

(25б) Пол. *Nie Ania, a / ale / tylko Marysia sѝukѝa ten wazon; Proszę nie jedno, tylko pięć pudełек dyskiетек; On chętnie czyta powieści historyczne, a nie romanse; Dałem tę książkę Piotrkowi, a nie Jasiowi...*

Во досега претставениот, мошне ограничен корпус примери сепак јасно се зацртуваат два главни модела на анализираната конструкција зависно од тоа дали во фокусот се наоѓа негираната или информацијата што се предлага како алтернатива, сп. мак. (1) *не x, љуку / a y*; (2) *x, a не y*; пол. (1) *nie x, a / ale / tylko y*; (2) *x, a nie y*, при што и во двата јазика во првиот модел показателот на негација може да биде придружен не со алтернативен сврзник, туку со соодветна интонациска контура чиј релевантен дел претставува паузата: *He Ана, Mare...* / *Nie Ана, Marysia...* Се разбира, на линијата: македонски ~ полски постојат и други идиосинкретични разлики, зависни од вербалниот и ситуациониот контекст.

Двете содржини / информации, негираната и алтернативно понудената обично меѓусебно се исклучуваат; сепак, постојат и конструкции во кои разликата меѓу нив се сведува на ескалација на интензитетот и втората ја супсумира првата, сп.

(26a) Мак. *He дека / да ѝо сакам ова деѝе, јас ѝо обожавам.*

(26б) Пол. *Ja nie kocham tego dziecka, ja je adoruję.*

т.е. '(М) Не е вистина дека јас го сакам детето, вистина е дека (моето чувство е посилено), јас го обожавам'

или

(27a) Мак. *Taa не дека / да е убава, ѝаа е најубава на светѝоѝ.*

(27б) Пол. *Ona nie jest po prostu piękna, ona jest najpiękniejsza na świecie.*

т.е. '(М) Не е вистина дека таа е само убава, вистина е дека (нејзината убавина го надминува просечното) таа е најубава на светот', 'малку е да се каже дека таа е убава...' и сл.

Согласно класичната генеративна теорија конструкциите со алтернативна негација би требало да се толкуваат како деривати на реченици конституирани од алтернативен и/или адверсативен предикат од трет ред, со реченични аргументи како што ги покажуваме во горепредложените парафрази. Нашето толкување не е во колизија со така замислената линија на деривација, но - како обично - како појдовна точка ја прифаќаме семантичката структура: штом негацијата ја разбираме како предикат од пропозиционален аргумент, то-

гаш логично е дека секоја негација внесува нова пропозиција и - ако таа негација не се однесува директно на конститутивниот предикат на појдовната реченица, тогаш соочени сме со повеќе од една пропозиционална (предикатско-аргументска) структура, т.е. - во процес на експлицитација - со повеќе од една реченица.

Сите елементи на една аргументска именска синтагма можат "алтернативно" да се негираат или со приглаголска негација или со негација ставена директно пред негираниот елемент, сп. *Тој не ѝ кријќикува својѝе, ѝуку сѝуденѝиѝе на својоѝ колеѝа* наспрема *Тој ѝи кријќикува НЕ својѝе, ѝуку сѝуденѝиѝе на својоѝ колеѝа*, и сл. Негација изведена според вториот модел е поекспресивна.

Релативната реченица како компонента на именската синтагма се негира *mutatis mutandis* како и другите компоненти, сп. мак. *На крај ја куѝив не книѝаѝа иѝѝо ми ја ѝреѝорача, ѝуку...* / пол. *W końcu kupiłam nie (tę) książkę, którą mi poleciłeś, a ...*, и сл.

1.1.1.3. "КОНЈУНКТИВНО" НЕГИРАЊЕ НА КОМПОНЕНТИ ОД РЕЧЕНИЧНАТА СТРУКТУРА

Под "конјунктивно" негирање подразбирам конјункција на две (ев. повеќе) негации а не на негираниите содржини. Најчесто од функцијата на аргументи на конститутивниот предикат се исклучуваат два (или - ретко - повеќе) ентитета. Сп.

(28а) Мак. *Ни Ана ни Маре не дојде / ?не дојдоа на сосѝанокоеѝ.*

(28б) Пол. *Ani Anka ani Marysia nie przyszła / ? nie przyszły na zebranie.*

и со други преференции во конгруенцијата по број, ако линсаризацијата е обратна:

(28а') Мак. *На сосѝанокоеѝ не дојде / ? не дојдоа ни Ана ни Маре.*

(28б') Пол. *Na zebranie nie przyszła / ? nie przyszły ani Anka ani Marysia.*

Сп. и:

(29а) Мак. *Најѝосле не сум ѝи добила ни(ѝу) заѝисникоѝ ниѝу маѝеријалиѝе.*

(29б) Пол. *W końcu nie dostałam ani protokołu ani materiałów.*

Како што покажуваат примерите, разликите меѓу двата анализирани јазика се минимални и главно се сведуваат на формата. Додека полскиот располага со еден показател на конјунктивната негација: *ani*, македонскиот ги има за избор *ни* или проширеното *ниѝу* - можно е, барем во некои контексти, дека изборот на *ниѝу* значи поекспресивна негација. Можна е, како во примерот (29б), и секвенцата: *ни...*, *ниѝу...*, токму со таков редослед, што ја засилува втората негација.

Кога конјунктивната негација се однесува директно на конститутивниот предикат / предикати, а формалните интензификатори се поврзуваат со предикатскиот израз, соочени сме со негирање на аргументи на предикатот на конјункција, т.е. на предикатот од трет ред; сп. за тоа подолу, во глава 3.

Не ретко конјунктивната негација се идиоматизира, сп. на пр. мак. *ни куче ни маче* 'ништо живо', *ни жив ни мртв* 'уморен, изнамачен; тешко болен'; *ни њеј ни шесѝ* 'нешто неопределено'. Во полскиот јазик во таквите петрифицирани обрати обично се појавува само *ni*, без конјунктивно-адверсативното *a*, што претставува еден вид архаизам, сп. *ni pies ni wydra*, *ni to ni sio* 'нешто неопределено', *ni brat ni swat* 'не некој близок', *ni w pięć ni w dziesięć* 'не á propos, без врска (за нечија изјава)', и сл. Сп. и - со финитна глаголска форма - мак. *ниѝу го сакам*, *ниѝу го мразам*, пол. *ani go lubię*, *ani nie lubię* 'индиферентен сум спрема него', и др.

1.1.1.4. *нема / nie ma* - "предикат на отсуство"

Посебен статус и во двата разгледувани јазици има предикат со чија помош констатираме отсуство на некој ентитет. Се разбира, отсуството е секогаш релативизирано во однос на просторно-временските параметри на ситуацијата за која станува збор. Со други зборови, ако експлицитно не се брише актуелизацијата, *нема* секогаш значи 'нема *hic et nunc*'.

Двата "наши" јазици се разликуваат во начинот на изразување на опозицијата: присуство *vs* отсуство. Во македонскиот опозицијата гласи: *има ~ нема*, во полскиот: *jest / są ~ nie ma*, сп. на пр. (во продавница) мак. *Дали има шеќер?*; *Дали има вирили?*, пол. *Czy jest cukier?*; *Czy są parówki?*, и сл. Вреди да се одбележи дека во старополскиот јазик формалната симетрија на таа опозиција била зачувана, за што сведочи фрагмент од средновековна велигденска песна, во која жените констатираат дека го нема Христос во гробот: *Tu go nie...* со долго [e:] контрахирано од: *nie je...*

И во двата јазици негација на "предикатот на присуство" прераснала во "предикатот на отсуство" со трајно вградена негација. Му посветуваме овде посебно внимание со оглед на неговата натамошна кариера во македонскиот глаголски систем каде што *нема* станало специјализирана негација на субјунктивни реченици (сп. подолу во параграфот 1.3.).

Македонското *нема* се појавува и со полна парадигма по лице и број, од тука интересните варијации од типот: *Тоа е нешто што никогаши не сѝе го имале* наспрема *Тоа е нешто што никогаши сѝе го немале*, и сл.

Во нашата анализа на начините на негирање на одделни компоненти на речениците со приглаголска негација не се занимаваме посебно со средствата на експресивна топикализација какви што се линеаризацијата на реченицата и/или нејзината интонација. Значи: не се занимаваме со секундарни трансформации од типот: *Марко не дојде ~ Не дојде Марко*, или *Марко не дојде ~ Марко не дојде*, и сл.

1.2. СУСПЕНДИРАНА ФАКТИВНОСТ

Пред да поминеме на разгледување на механизмите на негација во светот на виртуелни збиднувања, ред е да се задржиме на специфичниот епистемичен начин (*modus*) кој служи за суспензија на фактивноста на настаните / состојбите за кои станува збор. Функционалната зона, семантичките нијанси, степенот на граматикализација на тој *modus* прилично се разликува од јазик до јазик, а паралелно се разликува и терминологијата со која се служат лингвистите зборувајќи за него. Овде ќе се служам со терминологијата на двајца американски лингвисти-македонисти, Х. Лант, кој зборува за семантичката категорија 'дистанца' (Lunt 1952), и В.А.Фридман, кој се служи со терминот "нон-конфирматив" (Friedman 1977).

Нон-конфирмативот се појавува во две главни, прилично различни, прагматичко-семантички варијанти. И двете изразуваат специфичен субјективен став на говорителот во однос на вистинитоста на пренесуваната порака, т.е. и двете се наоѓаат во кругот на епистемичната модалност. Во првиот случај, потесно сврзан со проблематиката на овој текст, говорителот се дистанцира од пораката во смисла дека не сака да зема одговорност за нејзината вистинитост: таа може да биде нешто што тој го слушнал од друго лице (оттука терминот / +/- *evidentialis* /) или продукт на неговата дедукција врз основа на други познати факти (оттука терминот / +/- *inferentialis* /), и сл. Во вториот случај говорителот штотуку добиената информација може и да ја оцени како малку веројатна, изненаден е, се чуди, иронизира, и сл. (оттука терминот *admirativus* прифатен во албанистичката предметна литература).

Во конвенција на овде прифатените парафрази во првиот случај (натаму: медијативна, евиденцијална варијанта - А), прилично пофреквентен во македонските и/или полските текстови, симболот *М* (кој ги доминира сите тие парафрази) би можеле да го развиеме како: 'Не знам дали е вистина дека...', или - кај претпоставки проицирани во иднина: 'Не знам дали може да се обистини дека...', додека во вториот случај (натаму: адмиративна варијанта - Б) би се послужиле со нешто како: 'Не ми се верува дека...'. Се разбира, и двата предложени записа кријат многу прагматички мотивирани нијанси, сп. А. 'не сум сигурен...', 'не можам да се заколна...', 'ми се чини...', 'сум слушал...', итн.; Б. 'ме изненадува...', 'не верувам дека е можно...', 'не е можно во светлина на фактите...', 'изненадување е за мене...', итн. Како што се гледа, во случајот А. негацијата ја доминира целата парафраза, односно евентуалните други модални содржински компоненти скриени во симболот *М* сите се потчинети на негација - тоа ја прави таа варијанта на нон-конфирмативот директно интересна за нашата тема. Специфичноста на варијантата Б. е во фактот дека тука врз емотивна подлога се негира всушност фактивна, вистинита порака, што - колку и да е само по себе типолошки интересно, останува на маргина на нашата тема.

Во двата јазика што овде се предмет на анализа за изразувањето на нон-конфирмативниот став служат различни лексички и граматички средства - се работи за еден *modus* кој не му припаѓа на словенското јазично наследство, и во двата јазика се зародува независно, во македонскиот без сомнение поддржан од страна на балканското окружение, т.е. од една страна од турските (главно варијантата А.), од другата од албанските (главно варијантата Б.) влијанија, додека во полскиот мора да проработила, едноставно, прагматичката потреба да се најдат средства за изразување на соодветни модални содржини.

Нема овде да се задржуваме ниту на преглед на употребените средства ниту на фреквенција на одделни функционални нијанси на нон-конфирмативот во "нашите" два јазичи - за тоа постои огромна предметна литература. Ќе се ограничимо на неколку карактеристични примери и на претставување на основните разлики на линија: македонски ~ полски, како во однос на функционалната зона, така и во степенот на граматикализација на соодветните средства. Почнувам од примерите:

(30а) Мак. *Јане дошол синоќа.*

(30б) Пол. *Janek miał przyjechać wczoraj wieczorem.*

или - тука веќе влегуваме во виртуелен, нефактивен свет:

(31a) Мак. *Јане ќе дошол ујтре.*

(31б) Пол. *Janek ma przyjechać jutro.*

Во македонските примери употребената вербална форма (3-то лице од стариот словенски *esse*-перфект без *copula*) сама по себе информира дека имаме работа со нон-конфирмативот: немаме гаранција за веродостојноста / вистинитоста на пораката; нема сугестии во врска со тоа како говорителот ја стекнал соодветната информација: дали од друго лице или по пат на дедукција врз основа на некои други факти. Од друга страна, во полските примери истата порака има вградена еднозначна сугестија дека информацијата е добиена од други лица. Меѓутоа, истовремено, интерпретација на примерот (30б) директно е зависна од контекстот. Една од можните парафрази се поклопува со парафраза на македонскиот пример (30а) и гласи на пр. 'Не знам насигурно, но имам основа да претпоставувам дека Јане дошол синоќа', додека втората можна парафраза, актуелна во ситуација кога веќе се знае дека очекуваниот Јане не дошол во предидениот рок, би гласела: 'Имав основа да претпоставувам дека Јане ќе дошол синоќа' со импликација '...но тој не дојде'. Значи, на полска страна имаме послаба граматикализација, поголема зависност од контекстот.

Што се однесува на употребените средства: во македонскиот текст нон-конфирмативот претставува една од основните функции на стариот таканаречен *esse*-перфект, при што во третото лице - а третото лице кај нон-конфирмативот по самата негова суштина е најфреквентно - стариот *л*-партицип во таа функција - и само во таа функција - се употребува без *copula*; ова може да се толкува како доказ за потполна граматикализација на нон-конфирмативот во третото лице. Друг доказ во полза на тврдењето дека нон-конфирмативот е (барем делумно) граматикализиран е фактот дека системот на нон-конфирмативните парадигми на македонска почва (покрај наследените, перфектот и плусквамперфектот) е проширен со специјализирана кондиционална парадигма: *ќе* + *л*-партицип. - На полска страна категоријата 'дистанца' се изразува со нови перифрастични парадигми составени од финитните форми на помошниот глагол *mieć* 'има' + инфинитив на конјугираниот глагол. (сп. Topolińska 2000).

Следат примери кои покажуваат дека истите тие средства во двата јазика можат да послужат и за изразување на адмиративната варијанта на нон-конфирмативот. Сп.

(32a) Мак. *И ѿој бил лекар?! Не ми се верува...*

(32б) Пол. *I on ma być lekarzem?! Trudno mi w to uwierzyć...*

Парафраза: 'Не можам да поверувам дека е вистина што тој е лекар (а - како што дознавам - тоа е вистина)'. Сп. и - проицирано во иднина:

(33a) Мак. *Значи, Ана ќе иџрала Офелија?! - не е можно...*

(33б) Пол. *Znaczy, Anna ma zagrać Ofelię?! Niemożliwe...*

или - проицирано во минато:

(34a) Мак. *Пеѿар најправил кариера во Канада?! - не е можно...*

(34б) Пол. *Piotr miałby zrobić karierę w Kanadzie?! Niemożliwe...*

каде што темпорализацијата на полската конструкција е двозначна - зависно од контекстот може да има фактивна основа - нешто неможно се случило во минатото, или нефактивна - тешко може да се поверува нешто такво да се случи во иднината.

Горните примери покажуваат дека средствата кои во двата јазика служат за изразување на медијативната варијанта на нон-конфирмативот можат да ја изразат и адмиративната варијанта. Сепак, во однос на адмиративот не постои полна македонско-полска паралела. Имено, полскиот модел *mieć* + инфинитив може да се појави само во оние ситуации каде што медијативната и адмиративната варијанта се преклопуваат. Имено, во примерите (32), (33) и (34) говорителот токму во текот на дијалогот кој директно ѿпретходи на неговата "нон-конфирмативна" реплика ја има добиено од својот соговорник информацијата од која се дистанцира во таа реплика покажувајќи "негативно изненадување". Во други ситуации каде што се работи за "позитивно изненадување" и каде што во македонскиот текст се појавува адмиративната варијанта на нон-конфирмативот Полјакот мора да прибегне кон други, прозодиски и/или лексички средства, за да ја изрази соодветната содржина, сп. на пр.

(35a) Мак. *Ама си ми ѿораснал!*

(35б) Пол. *Ale urosłeś!*

т.е. 'навистина многу си пораснал... Едноставно не е за верување...' - така може да се обрати кон дете некој возрасен, при што на македонскиот нон-конфирматив му одговара полскиот претерит со соодветна интонација на "позитивно изненадување"... Сп. други примери од тој тип наведени од Блаже Конески (Конески Б. 1982: 473) : *Ti si бил маж!, Еве кој бил човек!, Шѿо убаво ѿееле девојчињаѿѿа!* - во сите три случаја Полјакот би реагирал со индикативен презент изразувајќи ја експресијата со интонациската контура и/или со соодветното лексичко дополнување, на пр. *Jesteś prawdziwym mężczyzną!, Oto kto jest (prawdziwym) człowiekiem!, Jak pięknie śpiewają*

dziewczęta!, и сл. Ред е да се додаде дека - за разлика од ситуацијата на "негативно изненадување" како во примерите 32-34 - во ситуација на "позитивно изненадување" не се става под прашалник фактивноста на состојбата / настанот.

Конструкциите во нон-конфирмативот во однос на негацијата на вистинитоста на пораката се сместуваат меѓу основните механизми на негирање во реалниот наспрема виртуелниот свет. Во тој тип конструкции уште еднаш наоѓа потврда посебниот статус на македонскиот *esse*-перфект (според македонската граматичка терминологија: "минато неопределено време"), за којшто стана веќе збор погоре во врска со негирањето на минатите настани. Во полскиот систем отсуствува вербална категорија со слична функционална зона.

Внесувањето на приглаголската негација во македонските нон-конфирмативни конструкции (нашата варијанта А.) не го менува фактот, клучен за тие конструкции, дека говорителот се откажува од оценувањето на пораката во категории +/- вистина; присуството на показателот на негација кажува само дека тој тргнува од негативната, а не од позитивната претпоставка, што може да се одрази врз прагматичните последици, сп. на пр. *Ако Јане дошол, ѝоѓаи можеме уѝре да ѝочнеме со рабоѝа наспрема Ако Јане не дошол, ѝоѓаи уѝреинаѝа средба љуби смисла*, и сл. Внесувањето на приглаголската негација во македонските конструкции од типот Б. исто така не го менува нивниот статус, т.е. авторскиот став на изненада и недоверба, сп. на пр. *Тој (не) бил жиѝел на Скоѝје?!*, и сл.

Од друга страна, полските конструкции од типот: *praesens* од *mieć + infinitivus* со присуството на приглаголската негација ја губат нон-конформативната значенска нијанса и изразуваат негација на претпоставената обврска, сп. на пр. *On wcale nie miał dzisiaj przyjść!* т.е. 'тој не требаше денеска да доаѓа', и сл. Впрочем, за полското *mieć + infinitivus* во смисла на внатрешната обврска, на кое му одговара мак. *има да...* сп. во глава 2.

1.3. НЕГИРАЊЕ ИНФОРМАЦИЈА ЗА ВИРТУЕЛНИОТ СВЕТ

Сакам овде да ја бранам тезата дека негирањето на пораките за виртуелниот свет значи *de facto* негирање на аргументи на виртуелни (невербализирани, неексплицитирани во текстот) предикати од втор ред.

Спомнав веќе погоре дека, според дефиниции прифатени во оваа наша серија, природниот јазик оперира со три типа предикати.

Предикати од прв ред се оние со чија помош известуваме за релации меѓу материјалните делови од реалниот свет, известуваме за реалниот свет, пренесуваме наши опсервации. Во главата 1.1. анализираме реченици конституирани токму од такви предикати. Се разбира, и кога се трудиме да бидеме објективни, ја пренесуваме секогаш нашата, авторизирана слика на светот.

Предикатите од втор и трет ред подиректно го ангажираат авторот на текстот и/или неговите јунаци и ја зголемуваат нивната одговорност за пренесуваната информација.

Кај предикатите од втор ред појдовен аргумент е секогаш човек чии мисли, изјави, оцени претставуваат содржина на вториот, *ex definitione* пропозиционален аргумент. Значи, имаме работа со структури формализирани во текстот како на пр. *X мисли дека p, Y се сомнева дали q, Z сака да r*, и сл.

Служејќи се со предикатите од трет ред уште подлабоко влегуваме во внатрешниот свет на авторот на текстот. Имено, тие предикати го одразуваат начинот како тој размислува за светот околу себе, како ги поврзува настаните / состојбите и ги открива темпоралните, каузалните и други асоцијативни врски меѓу нив. Сите аргументи на таквите предикати имаат пропозиционален карактер, имаме најчесто работа со мисловни структури конституирани од апстрактни предикати какви што се на пр. 'конјункција', 'алтернатива', 'дисјункција', 'временски редослед', 'причина', 'услов', 'цел', и др. Таквите предикати обично се реализираат во текстот како сврзници, поретко како глаголи и др., па добиваме конструкции како *p и q, p или q, p ѓред да q, p бидејќи q, p за да q*, и сл., евентуално: *p ѓо исклучува q, p му ѓрејходи на q, p обусловува q, p ѓредизвикува q*, и сл.

Во речениците конституирани од глаголските предикати во индикативот под симболот *M* - кој го сместивме на врвот на семантичката структура на реченицата - се крие асерција, евентуално негација на соодветната порака: 'знам / тврдам (дека е вистина) дека...' / 'знам / тврдам (дека не е вистина) дека...', и сл. Авторското прво лице на 'знам / тврдам дека...' го релативизира знаењето и поставува ограда во врска со објективноста на асерцијата.

Во случај на простите реченици конституирани од глаголски предикати маркирани по епистемична и/или по деонтична модалност под симболот *M* се крие соодветен невербализиран (виртуелен) предикат од втор ред. Со други зборови: таквите реченици претставуваат деривати на семантичките структури конституирани од предикати од втор ред, "осамостоени" аргументи од таквите структури.

Негацијата на таквите реченици ќе ја сфаќаме како негација на пропозиционални аргументи на предикати од вториот ред. Така на пр. реченицата *Нема да ѝ ти ја дадам книѓата*, зависно од контекстот на употреба, ќе ја сфатиме како аргумент од предикат од втор ред, нешто како *(Одлучив дека) нема да...*, односно *(Мислам дека) нема да...* и сл. Реченицата *Не оди таму!* зависно од контекстот на употреба ќе ја сфатиме како аргумент од предикат на вториот ред, на пр. *(Те молам да) не оди таму / (Те советувам да) не оди таму*, и сл.

Во натамошниот текст ќе ја илустрираме оваа наша концепција со повеќе примери земајќи ги предвид разликите меѓу македонскиот и полскиот јазик во граматичката организација на полињата на епистемичната и на деонтичната модалност.

Прво ќе ги разгледаме механизмите на негација во прости реченици маркирани по епистемична модалност.

1.3.1. НЕГАЦИЈА ВО РЕЧЕНИЦИ ГРАМАТИЧКИ МАРКИРАНИ ПО ЕПИСТЕМИЧНА МОДАЛНОСТ

Со оглед на гореспоменатите сериозни разлики во опсегот и начинот на граматикализација на епистемичната информација во двата разгледувани јазици, пред конфронтативната анализа накратко ќе ја претставиме македонската и полската ситуација.

МАКЕДОНСКИ

Двата основни показатели на епистемична модалност во стандардниот македонски глаголски систем се двете адвербални партикули: *ќе* и *би*, коишто претставуваат форманти соодветно на кондиционалот и на потенцијалот. Еве ги кратките дефиниции на тие два глаголски модуси од гледна точка на нивните функционални зони во македонскиот јазик:

- кондиционалот изразува нефактивни настани (а) кои при исполнување определени услови можат да се реализираат во иднина (*conditionalis praesentis*, во македонска терминологија *идно време*, составен од партикулата *ќе* + презентска парадигма на конјугираниот глагол, на пр. *ќе (ѝро)чийѝам...*) или (б) кои можеле да се остварат, но нивното остварување било спречено во минато (*conditionalis praeteriti*, во македонска терминологија *минаѝо-идно време*, составен од партикулата *ќе* + имперфектална парадигма на конјугираниот глагол, на пр. *ќе (ѝро)чийѝав...*). Во простите реченици кондиционалот се појавува обично во функција на футур, или - при проекција во минато

- *futurum exactum* - т.е. изразува идни или "минато-идни" претпоставени настани без експлицитно именување на условот од кој зависи нивното остварување. Во сложените реченици (т.е. во конструкции конституирани од предикатот од трет ред) кондиционалот се појавува во аподоза на условниот период и тоа е неговата основна функција;

- потенцијалот изразува настани кои би можеле да се случат во иднина, не ретко без импликација за други услови освен волјата / желбата на субјектот. Потенцијалот е составен од партикулата *би* + стариот партицип *praeteriti activi II*, во македонска терминологија *л*-формата; категоријата 'лице' се чита од контекст (на пр. *јас / ти би дошол...* и сл.) Потенцијалот не е многу фреквентен во македонскиот стандард, а во дијалектите претставува вистинска реткост. И тој - како кондиционалот - најчесто се појавува во аподоза на условниот период, поретко во протаза или како самостојна проста реченица. Блаже Конески во својата граматика од педесеттите години на минатиот век пишува дека алтернативно: "се вели и: *Би сум дошол, ако е времето арно* [т.е. во парадигмата се вклучуваат презентските форми од глаголот *сум*] Но обично вакви споеви се употребуваат како самостојни изрази со значење на укор за некоја работа што не се извршила: *Би си го чувала!* (Требало да го чуваш, кој ти е сега крив). *Би сѐ му кажале!* (Па тогаш зошто не му кажавте!?)." (Конески 1982: 499). Ова секако е секундарна функција на потенцијалот. Поцентрално меѓу неговите функции се сместуваат исказите како: *Би одела денеска на кино.* т.е. 'ми се оди...', *Радо би ја прочитала оваа книга.*, и сл., т.е. изрази на желба / интерес / намера.

Како што се гледа од кажаното, двата начина во голема мера функционално се поклопуваат, при што прва виолина е секако кондиционалот. Кондиционалот со помошниот глагол '*velle*' претставува типично балканска категорија која на македонска почва е регистрирана веќе во доцниот среден век, додека *би*-потенцијалот е словенско наследство кое денеска има тенденција пак да се шири под влијание на другите словенски јазици, пред сè српскиот.

Кондиционалот во македонскиот јазик се негира на два начина: (а) со проклиза на приглаголската партикула *не*, или (б) со составите *нема да* + презент на конјугираниот глагол (кај *conditionalis praesentis*, на пр. *нема да читам...*) и *немаше да* + презент на конјугираниот глагол (кај *conditionalis praeteriti*, на пр. *немаше да читам...*) како "замена" за партикулата *ќе*, т.е. соодветно со негираниот *subiunctivus praesentis* или *subiunctivus praeteriti* од глаголот *има*. Отворено е прашањето за релативната фреквенција на двата

начина на негирање, како и за евентуална семантичка разлика меѓу нив. Предмет на дискусија е пред сè начинот на негирање на *conditionalis praesentis* во неговата футурска функција. Б. Конески (1982: 487) спомнува дека конструкциите со *има* можат да се појават со функција на футур и додава: "Ако е глаголот негиран, тогаш е дури и пообично да се сврзе со *нема*..." Статистика базирана врз обемен корпус примери дава К. Конески (1990). Конструкциите од типот *има да* / *нема да* често се интерпретираат како покатегорични, со појака импликација дека настанот се обистинил. Не без влијание врз таквата интерпретација е сигурно двозначноста на тие конструкции, кои се присутни и во функционалното поле на деонтичната модалност и изразуваат таканаречена внатрешна обврска или дури - зависно од контекстот - директна наредба / забрана. Ситуацијата добро ја резимира К. Крамер (1986: 96-97): "It has frequently been stated [...] that while the positive future is usually formed with *ќе*, the negative future is usually formed with *нема да*. К. Koneski, however, cited three thousand negative future sentences, of which 56.6 percent (1,700) were with *не ќе*, while 43.4 percent (1,300) were with *нема да*. It is evident that *нема да*, like *има да* retains some of its original lexical meaning when one looks at examples containing verbs expressing capability, e.g. *може* 'can', and necessity, e.g. *мора*, *џреба* 'need'. It is in constructions with these verbs that *не ќе* is much more prevalent. In К. Koneski's examples of this type four hundred and eighty occurred with *не ќе*, compared with only fifty-four with *нема да*. Minova-G'urkova (personal communication) feels that there is no difference between *нема да* and *не ќе*, however, while she would generally use *нема да*, she rejected sentences containing *нема да* plus *џреба* or *мора* [...]. It may be concluded, then, that *нема да* and *не ќе* occur in free variation except in contexts expressing modalities of necessity and capability."

Потенцијалот се негира со проклиза на партикулата *не*: *Јас не би чиијала џаква книџа, Тие не би џосџајиле џака*, и сл.

ПОЛСКИ

Во полскиот јазик во функционалното поле на епистемична модалност соочени сме со две серии глаголски парадигми: идното време (*futurum*) и потенцијалот (во полска терминологија: *tryb przyrzeczajacy*, лит.: 'начин за изразување претпоставка').

Идното време (т.е. - во нашата интерпретација - најслабо маркирана епистемична парадигма) се создава на два начина зависно од видската карактеристика на глаголот. Несвршените глаголи создават перифрастична парадигма со идното време на помошниот глагол *буџ*

+ инфинитив, или + *participium praeteriti activi II* (л-формата) од конјугираниот глагол, т.е. *będę czytać / będę czytał...*, додека свршените глаголи се служат со наследената парадигма *praesentis*, т.е. *przeczytam..., odczytam..., wyczytam...*, и сл. Идното време служи за изразување на претпоставени настани / состојби, чија реализација во иднина говорителот во моментот на зборувањето ја оценува како речиси сигурна.

Универзален формант на глаголските парадигми експлицитно маркирани по епистемична модалност, т.е. парадигмите на потенцијалот, е партикулата *by*. Основната и речиси единствена денеска употребувана парадигма се гради со претеритални наставки, го вклучува *participium praeteriti activi II* (л-формата) на конјугираниот глагол и се јавува - зависно од контекстот - во две варијанти, (а) со составот: личната наставка + *by* залепен за л-формата (*czytałbym..., czytalibyście...*) или (б) со составот: личната наставка + *by* во енклиза во однос на збороформата која ѝ претходи на л-формата (*ja bym czytał, dobrze byś zrobił, wczoraj byście go zastali...*, и сл.).

За темпорализација на полскиот потенцијал - слично како и на македонскиот (сп. Крамер 1986: 110) - одлучува контекстот.

Простите реченици со предикатскиот израз во потенцијалот се во полскиот текст пофреквентни отколку во македонскиот, што се должи пред сè на фактот дека во македонскиот систем соодветно функционално поле делумно го покриваат *ќе*-конструкциите. Сп. пол. *Poszłabym dzisiaj do kina*, т.е. 'ми се оди...!', 'би сакала да одам...' или - со хортативна нијанса - *Pojechalibyście wreszcie nad to morze*, т.е. 'ајде, кога најпосле ќе се одлучите...!', сп. исто така: *Przyszedłbyś jutro* со значење на блага молба, и сл.

Покрај гореопишаниот *potentialis praesentis* постои *potentialis praeteriti* (пол. *tryb przypuszczający nierzeczywisty*, сп. Laskowski 1999: 186) кој се гради според моделот: *byłbym czytał..., bylibyście czytali...*, а кој функционално му одговара на македонскиот *conditionalis praeteriti*, т.е. изразува настани / состојби неостварени во минато. *Potentialis praeteriti* претставува позициски обусловена факултативна варијанта на *potentialis praesentis*.

Сите горепретставени полски конструкции се негираат со партикулата *nie* која функционира како проклитика во однос на формите на идното време и/или како во однос на л-формата во случај на потенцијалот.

Сумирајќи треба да се каже дека граматикализираниот сегмент на функционалното поле на епистемична модалност различно е поделен во македонскиот од една страна и во полскиот глаголски систем од другата.

Во македонскиот централна позиција зазема кондиционалот во своите две темпорални варијанти, едната свртена кон иднината, втората кон минатото. Со самиот факт дека меѓу бројните семантички нијанси на кондиционалот (претпоставка, намера, поттик, сугестија...) спаѓа и "немаркираното" идно време, простите реченици конституирани од предикатскиот израз во кондиционалот се релативно фреквентни. Потенцијалот има споредна позиција, неспособен е да изразува ниту немаркирани идни ниту неостварени минати настани! Значи: тој претставува факултативна варијанта на кондиционалот во сегментот кој се однесува на идни можни настани.

Во полскиот систем полето на формално немаркирана идност и идноста експлицитно ставена под сомнение меѓусебно се исклучуваат што им дава на двата модуси иста тежина. Говорителот мора да донесува свесна одлука дали сака, или не реализацијата на еден иден настан да ја обележи формално како несигурна. Немаркираноста на идното време прави тоа слободно да се појавува во прости реченици надвор од рамките на условниот период. Истовремено, експлицитното граматичко сигнализирање дека реализацијата не е сигурна води кон почесто појавување на полскиот потенцијал во бројни секундарни функции во простите, т.е. само контекстуално врзаните реченици.

По овој краток вовед можеме да пристапиме кон директна анализа на репрезентативни македонски и полски примери. Како најуниверзална модална компонента на парафразата (модален виртуален предикат) го прифаќам предикатот 'претпоставувам дека...' како максимално немаркирана варијанта која покрива цела гама семантички побогати нијанси од типот 'мислам дека...', 'ми се чини дека...', 'чувствувам дека...', 'се плашам дека...', и сл., односно - ако извршителот на дејството е кореферентен со говорителот: 'планирам да...', 'имам намера да...', 'сакам да...', 'одлучив да...' и сл. Значи, општата парафраза гласи: '(претпоставувам дека) *p* нема да стане вистина / нема да се обистини'... Сп. на пр.

(36а) Мак. *Јане не ќе сѝјаса на време / ...нема да сѝјаса.*

(36б) Пол. *Janek nie zdąży na czas.*

т.е. '(претпоставувам дека) нема да стане вистина Јане да стаса на време'; сп. и:

(37а) Мак. *Сеѝак уѝре не ќе одам со вас за Охрид / ...нема да одам.*

(37б) Пол. *Jednak jutro nie pojedę z wami do Ochrydu.*

т.е. '(претпоставувам дека) нема да стане вистина / да се обистини утре да одам со вас за Охрид', и сл.

И во двата примера имаме работа со она што би го нарекле немаркирано идно време, следствено во македонската конструкција се појавува *не + conditionalis praesentis* или, алтернативно - *нема + subiunctivus praesentis*. Бројни македонски говорители оценуваат дека ова второ решение импликува поголема сигурност на авторот на текстот дека дадениот настан нема да се реализира.

Во конструкции кои зборуваат за претпоставени идни настани обично се појавуваат цела низа лексички показатели на веродостојноста на прогнозата, како мак. *сиѝурно, веројатно, секако*, пол. *parewnо, z pewnością, prawdopodobnie, w kaŝdym wypadku*, или - со обратна ескалација - мак. *може(би), евентуално*, пол. *moŝe, ewentualnie, a nuŝ* и сл. На семантички план и тие функционираат како модални предикати надградени над централната предикатско-аргументска структура. Нивното присуство претставува аргумент плус во полза на нашата теорија дека соодветните реченици *de facto* претставуваат пропозиционални аргументи на епистемични предикати.

Сп. ги и конструкциите кои изразуваат неостварени негативни претпоставки проицирани во минато:

(38а) Мак. *За малку не ќе се нашле во ѝолѝаѝа / ...немаше да се најдаѝ...*

(38б) Пол. *O mało co nie znaleŝliby się w tłumie / ...byliby się nie znaleŝli...*

т.е. '(Претпоставувам дека) за малку не ќе станеше вистина дека се најдоа во толпата". Сп. и:

(39а) Мак. *Јас вооѝиѝо немаше да влезам ѝаѝу / ...не ќе влезев...*

(39б) Пол. *Ja w ogóle nie wszęłabym tam / ...nie byęłabym tam wszęła...*

т.е. '(Претпоставувам дека) воопшто не ќе станеше вистина таму да влезам'.

Како што покажуваат примерите во игра се тука *conditionalis praeteriti* или *subiunctivus praeteriti* на македонска страна и *potentialis*, евентуално *potentialis praeteriti* на полската. Треба да се подвлече дека претпоставки за неостварени минати настани многу ретко се формализираат во текстот како самостојни реченици, а и тогаш се строго контекстуално врзани. Нивната природна функција е функцијата на аподоза на условниот период и/или на прв аргумент на адверсативна релација.

Како што спомнав погоре, македонскиот негиран потенцијал во проста реченица може да изразува и совет или предупредување и во тие функции кореспондира со полскиот потенцијал, сп.

(40a) Мак. *Не би одела таму денеска.*

(40б) Пол. *Nie chodziłabym tam dzisiaj.*

т.е. '(Претпоставувам дека би било добро) да не се обистини да одиме таму денеска';

сп. и - како благ прекор:

(41a) Мак. *Не би можел да зборуваш поштивко?....*

(41б) Пол. *Nie mógłbyś mówić ciszej?....*

т.е. '(Претпоставувам дека би било добро) да се обистини да зборуваш потивко (и те молам да биде така)...'

Во последниот пример негацијата исчезна во парафразата.

Се разбира, нашите примери не ги исцрпуваат сите можности на прагматичкото и семантичкото варирање на простите реченици маркирани по епистемична модалност. Тие можат и да бидат доста далечни деривати на основното значење на претпоставка.

Резимирајќи, во простите реченици граматички маркирани по епистемична модалност:

- негацијата е директно подредена на еден виртуелен предикат скриен во симболот *M*, што претставува паралела во однос на нејзиното место во речениците кои зборуваат за реалниот свет;

- главната разлика меѓу македонската и полската ситуација на формален план е појавувањето на секундарна партикула / предикатив на негација *нема* во македонските конструкции; се чини дека сме соочени со балканизам, со оглед на фактот дека балканските јазици - за разлика од словенските - се служат со различни формални средства на негација соодветно во речениците кои се однесуваат на реалниот и на виртуелниот свет. Се чини дека "модалната" партикула на негација *нема* како форма претставува калка од турското *yok*, кое во големиот *Oxford Turkish dictionary* (1995, A.D. Alderson and Fahir Iz) е преведено како "Non-existent; absent; adv. no...; Non-existence; nothing; There is / are not; not have". Гореспоменатата доминација на составот *не ќе* над *нема да* во речениците конституирани од модалните глаголи *може* и *мора* лесно може да се објасни како одбегнување на повторување на субјунктивното *да (...нема да мора да..., и сл.)*.

1.3.2. НЕГАЦИЈА ВО РЕЧЕНИЦИ ГРАМАТИЧКИ МАРКИРАНИ ПО ДЕОНТИЧНА МОДАЛНОСТ

Во речениците со граматикализирани показатели на деонтична модалност суштествената улога - поцентрална отколку во оние маркирани по епистемична модалност - игра прагматичкиот фактор. Се работи за сегменти на актуелизиран дијалог во кои од соговорникот се очекува одредена акција; вербалната реакција - давање барана информација - претставува само дел, статистички маргинален, на очекуваните реакции. Во таа ситуација во нашата интерпретација - која оди по линија на надградување на еден виртуелен волитивен предикат над деонтички маркираната реченица - како со универзална компонента на парафразата ќе се послужиме со глаголот *сака*, а во негираните искази со *не-сака* / *нејќе* согласно со горе прифатената интерпретација дека 'velle' и 'nolle' се две независни монолитни семантички големини; целата парафраза ќе гласи соодветно: '(не-сакам да) стане вистина / да се обистини да...' . Зависно од контекстот на употреба и/или на конситуацијата 'сакам' и 'не-сакам' можат да се читаат како 'наредувам, советувам, пожелувам, дозволувам...'; 'забранувам, откажувам, не дозволувам...' и др.

Спомнатата јака прагматичка компонента прави централниот деонтичен *modus* во повеќе граматички описи да се појавува во две варијанти зависно од присуството на негацијата: како императив и/или како прохибитив.

Слично како во случајот со речениците маркирани по епистемична модалност, и овде пред да преминеме на примерите, ќе се потсетиме на тоа како изгледа граматикализираниот сегмент на семантичкото поле на деонтична модалност во македонскиот и во полскиот глаголски систем.

МАКЕДОНСКИ

Бројните функционални нијанси на пораката со која од адресатот - посредно или непосредно - се бара акција: императив, прохибитив, хортатив, оптатив... во современиот македонски стандарден јазик се разликуваат главно според лексички показатели или пак се читаат од контекстот.

Македонскиот јазик од прасловенскиот го наследил специјализираниот начин маркиран по деонтична модалност: императив, со полна шесточлена парадигма по лице и број. Со текот на времето со

исклучително морфолошки показатели се зачувале само формите за централното за императивот второ лице еднина и множина, додека конструкциите кои пренесуваат наредба / желба... итн. упатена на првото и/или третото лице се реализираат перифрастички со соодветни императивни, хортативни, прохибитивни партикули + презентските форми на конјугираниот глагол. Овој правец на еволуција како и неговите резултати претставуваат балканизам и се должат на влијанието од страна на несловенските балкански јазици.

Впрочем, треба да се каже дека силната морфолошка (граматичка) маркираност на глаголските деонтични форми за второ лице наоѓа директна семантичка мотивација и се чини функционално потполно оправдана. Наредбата или - што нас овдека пред сè не интересира - забраната упатена на прво лице еднина претставува стилистичка тропа карактеристична за внатрешен монолог, т.е. една маргинална појава во процесот на јазичното општење, сп. на пр. *Подобро да не одам ѓааму!*, или *Ајде, да не му дозволам ѓаака да се ѓрчи!*, и сл. Повик за акција, односно за откажување од некоја акција упатен на прво лице множина, т.е. повик чиј адресат е и авторот на текстот, обично има хортативна функција, евентуално со нијанса на молба, и бара соодветни лексички сигнали, сп. *Подобро да не одиме ѓааму!*, *Ајде, да не му дозволиме ѓаака да се ѓрчи!*, и сл. Од друга страна, забраната која се однесува на третото лице еднина или множина *ex definitione* не е адресирана на тие лица, туку на второ лице-посредник меѓу нив и авторот на текстот, сп. на пр. *Кажу им / му да / нека не доаѓаат / доаѓа...* и сл. Модалните партикули *да* односно *нека* функционираат како форманти на посебни глаголски модуси, *да* како формант на субјунктив, а *нека* како формант на концесив (сп. Тоџолињска 1996). Вистинската императивната парадигма во современиот македонски јазик се сведува на форми на второто лице еднина и множина, додека во првото и третото лице се појавуваат формите на субјунктив, односно на концесив, сп.

[*да / нека одам* *да / нека одиме*]

оди! ***одеѓе!***

[*да / нека оди* *да / нека одаѓ*]

Останува да видиме како изгледа парадигмата на прохибитивот, односно: како се негираат императивните и други деонтични конструкции. Веќе во главата посветена на епистемичната модалност видовме дека во македонските парадигми маркирани по модалност покрај *не* се појавува партикулата *нема*. Во полето на деонтичната модалност уште посилено доаѓа до израз балканската специфика:

постоење на специјализирани партикули за негација, имено, покрај *не* се појавуваат формите *немој* и *немојѝе*, континуанти на старите прохибитивни форми на глаголот *може*. Како резултат ја добиваме следнава парадигма:

[?да / нека не одам	?да / нека не одиме]
не оди / немој да одиш!	не одеѝе / немојѝе да одиѝе!
[да / нека не оди	да / нека не одаѝ]

Формите на првото лице ги придружуваат прашалниците како сигнал дека се работи за многу ретки форми кои изразуваат сомнеж и колебање, а не вистинска забрана. Во второто лице варијацијата на конструкциите со *не* наспрема оние со *немој* / *немојѝе* да е факултативна, но сепак *немој* носи нешто поостра забрана. Блаже Конески наведува пример: *Немој да ве најдам уиѝе еднаш овде!* (Конески 1982: 417), без конгруенција по број; М. Марковиќ (усна комуникација) констатира постоење, барем во колоквијален стандард, секвенца: *не одеѝе ѝаму!*

немојѝе да одиѝе ѝаму!

немој да одиѝе ѝаму! со растечка категоричност на забрана и ескалација на експресивност.

Во македонскиот дијалектен јазик се појавуваат и други, посебно експресивно маркирани, прохибитивни конструкции - сп. богат преглед на такви конструкции во Greenberg 1996: 155-169.

"Вистинските" императивни и прохибитивни конструкции за второ лице природно конституираат самостојни прости реченици. Работите не се толку јасни во однос на концесивните и оптативните/хортативни конструкции. *Нека*-конструкциите, кога се појавуваат како конституенти на прости реченици - што е инаку прилично ретка појава - изразуваат оптатив (сп. на пр. идиоматизирани изрази како *Нека ѝи е со среќа!*, и сл. Со негација (т.е. како израз на желба нешто лошо да одмине некого) во мојот корпус примери не ги наоѓам. Уште покомпликувано е прашањето на *да*-речениците. Овде ги толкуваме како субјунктив, што автоматски ги квалификува како осамостоени пропозиционални аргументи на предикати од втор ред, меѓутоа, има лингвисти кои во оптативните *да*-реченици, како *Да ѝи се осѝвари!*, *Да ни се вратиѝе здрави!*, и сл. гледаат конструкции директно калкирани според модели присутни во другите балкански јазици (Б. Конески 1986:193 ги нарекува описни императивни конструкции). Двете интерпретации не се исклучуваат; додека "нашата" се дава во термини на семантичка деривација, теоријата за директно калкирање се движи на формалниот план на јазичната структура.

Како што веќе утврдивме погоре, зборувајќи за епистемичната модалност, субјунктивните конструкции се негираат со помош на партикулата *нема*. Впрочем, конструкциите со *нема* (како пандан на исто така неменливо *има*) во однос на второто лице функционираат и како варијанти на основни прохибитивни конструкции; изразите како *има / нема да одиш / да одиш ѝа му!* носат значење на наредба / забрана, при што модалните глаголи *има / нема* се јавуваат во функција на предикати од втор ред, *има* со информација дека постулираното дејство се сфаќа како обврска, *нема* како категорична забрана.

Самостојните *да*-реченици (осамостоени субјунктивни реченици) можат да изразуваат желба или наредба. Со вградена негација тие најчесто изразуваат забрана (*да не си мрднал од ѝука!*), предупредување (*да не настинеш!*), а во идиоматизирани обрати можат и да изразат "негативна" желба (сп. на пр. *да му се не види!*).

Посебен проблем претставува односот на прохибитивните конструкции кон глаголскиот вид. Имено, додека несвршените глаголи без ограда стапуваат во прохибитивните конструкции, свршените најчесто го реализираат значењето на прохибитивот во состав со *немој / немој ѝе* (*немој да го изедеш!, немој ѝе да му го рече ѝе ѝоа!*), додека во состав со *не* најчесто изразуваат закана и се појавуваат во сложени реченици од конјунктивен тип: *не ѝрочи ѝај, ѝа ќе видиш...*, и сл. Се работи за наследена појава карактеристична и за други словенски јазици. "Балканското" решение со *немој*, разбирливо, не е подложено на такво ограничување.

За деонтичните конструкции конституирани од глаголи со негација вградена во лексичкото значење, како *ѝуши ѝи!*, *ос ѝави!*, и сл. ќе стане збор подолу, во главата...

ПОЛСКИ

Во полскиот глаголски систем деонтичната модалност може да се изрази со императивот / прохибитивот или - во соодветен прагматико-семантички контекст - со потенцијалот.

Основната императивна / прохибитивна парадигма е побогата отколку во македонскиот јазик бидејќи ја вклучува и формата за прво лице множина, инклузивно прво лице кое се толкува како: 'јас + ти / вие + x', на пр. *czytaj!, czytajmy!, czytajcie!, chodź!, chodźmy!, chodźcie!*, и сл.

Партикулата *niech* (пандан на македонското *нека*) може да придружува форми на првото лице еднина и на третото лице еднина и

множина, на пр. *niech się zastanowie...* 'ај, нека размислам...', *niech przyjdą!* 'нека дојдат' - наредба или дозвола. Истата таа партикула се појавува во обратите од типот *niech Pan pozwoli...*, *niech Pani usiądzie...*, *niech Państwo pomyśla...* и сл., кои претставуваат основен начин на обраќање меѓу (непознати или малку познати) возрасни луѓе; со други зборови: соочени сме со формално трето, а функционално второ лице, или - во уште поинаква формулација - формите *pan, pani, państwo* способни се да функционираат како заменки, зависно од конситуацијата - како заменки на второ или на трето лице.

Како безлична форма на наредба се употребува и инфинитивот (пандан на македонскиот субјунктив), со или без куртуазното *proszę*, сп. (*proszę*) *siadać*, (во авионот) *proszę zapiąć pasy!*, и сл.

Сите гореспоменати конструкции се негираат со партикулата *nie*, при што важи спомнатото "словенско" ограничување во однос на глаголскиот вид, значи: *nie czytaj / nie czytamy / nie czytajcie tego...*, *niech lepiej nie przychodzi / nie przychodzą* 'подобро да не доаѓа / не доаѓаат, но: *nie przeczytaj, to zobaczysz!* 'не прочитај, па ќе видиш...', или, евентуално - како предупредување: *Tylko nie przyjdź przed terminem - drzwi będą zamknięte...* 'само немој да дојдеш порано - вратата ќе биде затворена', и сл. Сп. и: *Niech Pan tutaj nie siada, Niech Państwo nie myślą, że...*, *Proszę nie rozmawiać!*, (*Proszę*) *nie wchodzić!*, и сл.

Императивните и прохибитивни конструкции конституирани од формите на потенцијалот како формант го прифаќаат универзалниот субјунктивен сврзник *że*, сп. *Żebyś mi się stąd nie ruszył!* - забрана, или: *Żebyś się tylko nie zaziębił!* - предупредување.

Забрана без формални показатели изразуваат императивните форми како *zostaw!* (од *zostawić*), *przestań!* (од *przestać*), но не постои пандан на македонското *немој!* во функција на универзална забрана. Евентуелно се употребува обратот *Nie rób tego!* (буквално: 'не мој да го правиш тоа'), кој е послабо експресивно маркиран од македонското *немој!*

По овој краток преглед на формалниот арсенал на двата јазика поминувам на анализа на репрезентативни примери на глаголските негирани конструкции маркирани по деонтична модалност.

Како што спомнав горе, како виртуелен модален предикат во основната парафраза го предлагам главниот негиран волитивен предикат *не- сакам* 'nolę'; значи, парафразата гласи: '(не-сакам) *p* да стане вистина / да се обистини'. Под оваа општа шема можат да се

кријат различни модални вредности како 'забранувам да...', 'не дозволувам да...', 'предупредувам да не...', 'посакувам да не...', и др.; како што се гледа, последните две варијанти со својата негативно-оптативна семантика се издвојуваат и на формален план. Привлекува внимание дека овде - за разлика од епистемичните парафрази – негацијата го доминира модалниот волитивен глагол; тоа е токму одраз на високиот статус на прагматичката компонента на прохибитивот.

Почнуваме со класична забрана:

(42а) Мак. *He одеѝе ѝшаму! / Немојѝе да одиѝе ѝшаму! / Немој да одиѝе ѝшаму!*

(42б) Пол. *Nie chodźcie tam!*

т.е. '(не-сакам) да стане вистина да отидете таму'. Како што се гледа, на македонска страна покрај наследената прасловенска конструкција имаме и две гореспоменати нови решенија, едното од нив - последното - за сега со колоквијален карактер. Централен проблем претставува интерпретација на тие нови македонски модели, односно: статусот на формите *немој*, *немојѝе*. Дилемата се сведува на прашањето дали се тоа модални партикули или глаголи (глаголски предикативи). Решението на овој проблем автоматски проицира и на статусот на формата *нема*, како во деонтичните, така и во разгледуваните во претходниот параграф епистемични конструкции. Во македонскиот јазик постои тенденција модалните глаголи да поминуваат во неменливи предикативи во форма на категоријално најнемаркираното 3 лице еднина. Таков карактер има модалното *има*₂, така може да се употребува и *мора*, и *може*, така функционира и пошироко познато на словенската почва *ѝреба* со морфолошка форма на именка (сп. И. Чашуле 1989). Во светлината на таа тенденција, а земајќи го предвид фактот дека тие се способни да ги потчинат и да ги контролираат формите на субјунктивот, т.е. - на семантички план - да примаат пропозиционални аргументи, се чини оправдано прохибитивните форми *немој*, *немојѝе* и *нема* да ги оцениме како предикативи, односно формализации на модален предикат од втор ред чија основна варијанта е 'забрана'. Во тој правец не упатува и појавата на двојната негација во соодветните модални конструкции, за која ќе стане збор подолу. Логично, на таа проблематика ќе се вратиме и во наредната глава посветена на негација во конструкции конституирани од предикати од втор ред.

А еве други примери на негација во деонтичните конструкции:

(43а) Мак. *He излеѓувајѝе уиѝе! / Немојѝе уиѝе да излеѓуваѝе!*

(43б) Пол. *Niech Pan / Pani jeszcze nie wychodzi! ; Niech Państwo jeszcze nie wychodzą!*

т.е. '(не-сакам) да стане вистина веќе да излезете' . Се работи за една куртоазна конструкција, во обраќање на постари луѓе или луѓе со повисок социјален статус; со самото тоа се работи поскоро за молба да не се прави нешто непожелно за авторот на текстот, а не за забрана. На полска страна ги среќаваме гореспоменатите обрати во трето лице, со "заменките" *pan, pani, państwo*, т.е. соодветно 'господин', 'госпоѓа', и множество од дами и господа.

Безличната официјална куртоазна забрана упатена на група луѓе гласи:

(44а) Мак. *Молиме да не се наведнувајте низ ĩprozorecoĩ!*

(44б) Пол. *Prosimy / Proszę nie wychylać się przez okno!*

т.е. '(не-сакам) да стане вистина да се наведнувате...'. На полска страна имаме тука две варијанти: поблага и покуртоазна со множинската форма *prosimy*, и покатегорична, покарактеристична за административниот стилски регистар, со единската петрифицирана форма *proszę*.

Во безличната "административна" забрана ги нема глаголите на молба; на македонската страна имаме множинска форма негирана со *не*, а на полската - инфинитивот :

(45а) Мак. *Не ĩушејте!*

(45б) Пол. *Nie palić!*

Категорична забрана од позиција на авторитетот во македонскиот текст може да се оствари со *нема*-конструкцијата и со соодветна интонација:

(46а) Мак. *Нема да мрднеш oĩĩука додека не дојдам!*

Полскиот еквивалент исто така се изразува со помош на субјунктивна конструкција, сп.

(46б) Пол. *Żebyś mi się stąd nie ruszył dopóki nie przyjdę!*

Субјунктивот се појавува, исто така, во конструкции со закана или предупредување:

(47а) Мак. *Да не ĩе ĩледам ĩука ĩовеќе!*

(47б) Пол. *Żebyś cię tu więcej nie widział!*

Сп. и - со нијанса на загриженост:

(48а) Мак. *Само да не ми се разболиш ĩаму!*

(48б) Пол. *Żebyś mi się tylko tam nie rozchorował!*

Парафразата е секогаш иста: '(не-сакам / не-сакаме) да стане вистина да...'. Впрочем, треба да се одбележи дека 'закана' или 'предупредување' се предикати од трет ред, т.е. предикати кои бараат по два пропозиционални аргумента, сп. *Само ĩази, oĩи ако не...*, и сл. Пошироко за таков тип конструкции сп. подолу, во глава 3.

1.3.2.1. ДВОЈНА НЕГАЦИЈА ВО РЕЧЕНИЦИ МАРКИРАНИ ПО ДЕОНТИЧНА МОДАЛНОСТ

Во индикативот двојната негација обично ја употребуваме за да го потенцираме афирмативниот карактер на исказот, по моделот 'не само не, туку...!' Конструкциите со двојна негација можат да се појават во македонски текст во контекст кој импликува повторливост на ситуацијата, сп. *Нема да не ѝомине и да не ме ѝоздрави..., Нема да не се враќи од ѝаѝ и да не ми донесе неѝио...* и сл. (т.е. 'не се случува да помине, а да не...!', и сл. Во речениците маркирани по деонтична модалност конструкциите со двојна негација се прилично фреквентни во понискиот стил на македонскиот разговорен јазик. Еве неколку примери од блогови на интернет: *...и немој да не си ме разбрал..., ...немој да не си оѝишиол..., ...и немој да не си ѝишала некој коменѝар за крај..., ...немој да не си викнала на ѝорѝа..., Немој да не си наѝишала, Немој да не сѝе дошле!, Немојѝе да не ѝи искорисѝуваѝе сѝе благодеѝи...*, сп. и со нема: *Нема да не може да усѝее...*, и сл. (за горниве примери му должам благодарност на д-р М.Марковиќ).

Во полскиот јазик не наоѓам паралела за така употребената двојна негација. Пандан на горенаведените итеративни македонски примери во полскиот текст претставуваат сложени реченици од типот: *Nie zdarza się, żeby nie przyszedł..., Nie bywa tak, żeby nie...,* т.е. егзистенцијални конструкции кои негираат постоење на определен тип настани со парафраза 'не се случува / не бидува така да не...!' Како што веќе спомнав, оваа ситуација ја поддржува интерпретацијата на македонските *немој, нема* како специјализирани предикати на негација. Македонските колоквијални примери според моделот *немој(ѝе) да не...* немаат полски еквиваленти со двојна негација. Интензификација на молба / наредба се постигнува со лексички епистемични предикати како *napewno, koniecznie*, одн. *musieć, powinien* и сл. - сп. пол. *Ale przyjdź napewno... / Ale koniecznie przyjdź... / Musisz przyjsć... / Powinieneś przyjsć...* ~ мак. *Ама сиџурно дојди... / Мораш да дојдеи...*, и сл.

Заклучоците од прегледот на простите деонтично маркирани негирани реченици се *mutatis mutandis* слични како оние од прегледот на епистемично маркираните реченици:

- на македонска страна многу поразграден е системот на показатели како одраз на повеќе изнијансирана ескалација на интензитетот на забраната. Ова е ситуација карактеристична за балканските јазици, кои покажуваат голема чувствителност на модалните дистинкции;
- посебно привлекуваат внимание лексемите како *нема* и *немој(ѝе)* кои според свои синтаксички карактеристики имаат статус на предикативи од типот на *ѝреба*.

*

Резимирајќи го целиот преглед на негираните прости реченици кои носат информација за виртуелни светови треба пред сè да се истакне основната разлика во статусот на негација кај епистемично маркираните реченици и оние маркирани по деонтичната модалност. Имено, додека во првите негацијата е контролирана од виртуелниот модален предикат, во вторите негацијата се наоѓа на врвот на целата прагматико-семантичка структура и го контролира волитивниот предикат.

Алтернативно би можеле како основна парафраза за деонтично маркираните реченици да прифатиме 'сакам да не...' а не 'не-сакам да...'; нашиот избор значи прифаќање на анализата на А. Вјежбицка (Wierzbicka 1969; 1972) дека 'nolo' претставува *semantic primitive*, т.е. неделива семантичка единица.

Општо земено, се потврдува тезата дека простите модално маркирани реченици претставуваат деривати на реченици конституирани од предикати од втор или - поретко - од трет ред, што автоматски се одразува врз нивната формална структура. Во таа ситуација на дискусијата за соодветните конструкции ќе се вратиме подолу, соодветно во главите 2. и 3.

1.4. НЕГАЦИЈА ВО ДИЈАЛОГ; НЕГАЦИЈА ВО ПРАШАЊА

До сега разгледавме воглавно показатели и механизми на негација во наративен текст, внатрешен монолог, информативен текст кој не импликува реплика, и сл. Ред е сега да ѝ посветиме малку внимание и на негацијата во дијалог и/или во прашање, т.е. во рамките на еден чин на јазичната комуникација кој импликува присуство на двајца соговорници, и кој е заправо основен, појдовен чин на јазичната комуникација. И тука, како и кај деонтично маркираните реченици, доминантна улога игра прагматичкиот фактор - се бара **јазична** реакција на соговорникот, се претпоставува дека тој знае нешто што и ние би сакале да го знаеме. Треба тука да се разликуваат две

основни ситуации: дали го прашуваме соговорникот (А) за неговите лични доживувања, активности, и сл., на пр. *Беше ли тиаму?*, *Го најправи тиоа?*, или (Б) за настани и состојби кои него лично не го ангажираат директно, на пр. *Дојде ли Пејре?*, *Заврши концертиоџи?*, и сл. Основната парафраза на прашањето во случајот (А), со соодветна виртуелна модална надградба, почнува, отприлика: 'сакам да знам дали е вистина дека...', додека во случајот (Б) надградбата е поширока и гласи 'претпоставувам дека знаеш, а сакам и јас да знам дали е вистина дека...' Се разбира, еден од можните одговори во случајот (Б) е секогаш 'не знам', односно други реплики со послаби или посилни епистемични огради, од типот 'не сум сигурен дали...', 'ми се чини дека...', 'се сомевам дали...', и сл.

Од двата типа прашања, т.е. (а) таканаречените *да / не-прашања* со кои од соговорникот очекуваме потврда или негација на вистинитоста на пропозицијата која ја конституира прашалната реченица, и (б) таканаречените *К-прашања*, т.е. молби за идентификација на една од семантичките компоненти на прашалната реченица, од основно значење е за нас првиот тип - *да / не-прашања*. Меѓутоа, двата типа често на различни начини се вкрстуваат.

Постојат два основни синтаксички модели на негативен одговор на *да / не-прашање*: (1) елиптичниот, кој опфаќа само партикула на негација, или (2) експлицитниот, кој опфаќа партикула на негација + повторување (2.1.) на целата прашална реченица со вградена приглаголска негација, или (2.2.) на негиран предикатски израз од прашалната реченица, сп. на пр. *Беше тиаму?* (1) *Не.* / (2.1.) *Не, не сум бил тиаму.* / (2.2.) *Не, не сум бил.* Се разбира, и двата модела се појавуваат во разни варијанти, главно зависно од изборот на партикулата на негација и од размери на евентуалната елипса во моделот 2.

Прашањето може да биде (а) "неутрално", без определени претпоставки од страна на оној кој го поставува, или пак може да импликува претпоставка дека се очекува (б) позитивен или (в) негативен одговор. Еве неколку типични македонски и полски примери на соодветните типови прашања и НЕГАТИВНИ реплики:

(49а) Мак. (*Дали*) *беше...* / *Беше (ли) вчера на концертиоџи?* *Не.* / *Не, не сум бил...*

(49б) Пол. (*Czy*) *byłeś wczoraj na koncercie?* *Nie.* / *Nie, nie byłem...*

- прашањето има неутрален карактер; прашалните партикули се ставени во заграда, бидејќи тие и во двата јазика можат да бидат (и најчесто се) заменети со соодветна интонациска контура на прашал-

ниот исказ; постпозитивното *-li* во современиот полски стандард не постои. Прашањето се однесува директно на минатите активности на соговорникот, одговорот 'не знам' е во основа исклучен, иако во однос на некои ситници од подалечно минато можеме да очекуваме одговор од типот 'не памтам', во овој контекст рамнозначен со 'не знам'.

(50a) Мак. (Дали) *сїаїїїїјайїа на Ана е веќе објавена? Не. / Не, ушїїе не е објавена... / Не знам.*

(50б) Пол. (Czy) *artykuł Ani już wyszedł? Nie. / Nie, jeszcze nie wyszedł... / Nie wiem.*

- прашањето е неутрално, се однесува на нешто што на соговорникот не мора да му е познато, оттука - како една од можностите - 'не знам'.

Поголем и непредвидлив репертоар негативни реплики може да се појави во емотивно маркирани одговори на навидум невини прашања, сп. на пр.

(51a) Мак. *Значи, ќе им го дадем? Ма ајде, ѿо мене мрїїов! / Ма јок! / А нема...*

(51б) Пол. *Znaczy, dasz im go? Ale skąd, nigdy w życiu! / Po moim trupie! / Na święty nigdy!*

и сл.

А еве примери на *да / не*-прашање со претпоставен позитивен одговор:

(52a) Мак. *Нели їїи му ја даде книгаїїа? / (Ама) їїи му ја даде книгаїїа, нели? Не, не му ја дадов.*

(521б) Пол. (Ale) *ty tu dałeś tę książkę (, prawda)? Nie, nie dałem...*

- се гледа дека таков тип прашања, покрај основните, наследени, се служат и со некои други, локално развиени показатели. На македонска страна се појавува сложена партикула *не-ли?*, која служи како сигнал дека говорителот очекува потврда на својата претпоставка; *нели* може да стои на почетокот или на крајот на прашањето, во вториот случај конституира самостоен исказ кој - експлицитиран - би гласел на пр. *Нели е їїака?* Варијантата со *ама* подвлекува дека ова не е почеток на дијалог и многу е фреквентна во соодветните контексти. Негативниот одговор, за да биде еднозначен, бара повторување на негираниот предикатски израз од појдовната, прашална, реченица. На полска страна немаме еквивалент за мак. *нели*; место него на крајот се појавува партикулата *prawda?* со ист статус како крајното македонско *нели? Prawda?* е дериват од именката *prawda* со значење 'вистина' петрифициран во функција на партикула за очекувана потврда. Во поархаичен и повисок стил место *prawda?* може да се појави сложена прашална партикула *nie-prawda-ż?* во чиј

морфолошки состав спаѓа партикулата на негација *nie* - пандан на македонското *не* во *нели*? Полското *ale* одговара функционално на македонското *ама...* - Одговорот на прашањето ја негира претпоставката на оној кој го поставил. Ист ефект со поголем емоционален интензитет и во двата јазика може да се постигне со специјализирани прашални партикули и/или конститутивниот предикат оформен во нефактивен модус:

(53а) Мак. *Зар ти не му ја даде книгата? Не, не му ја дадов. / Ма немој, не му ја дадов! / Ма ајде, не му ја дадов!*

(53б) Пол. *Czyżbyś mi nie dał tej książki? Nie, nie dałem mi. / Ale skąd, nie dałem mi!*

На оној кој прашува не му се верува дека може да добие негативен одговор. На оној кој одговара не му се верува дека може да се очекува позитивен одговор.

Сп. и:

(54а) Мак. *Се нервираш? Како да не се нервирам / Како не ќе се нервирам! ?* (за овој последен тип конструкции сп. Вережникова 1990)

(54б) Пол. *Denerwujesz się? - Jak tam się nie denerwować!*

А еве примери на *да / не*-прашања со претпоставен негативен одговор:

(55а) Мак. *Нели ти не го ѓокани? / (Ама) ти не го ѓокани, нели? Не, не го ѓоканив.*

(55б) Пол. *(Ale) ty go nie zaprosiłeś, prawda? Nie, nie zaprosiłem go.*

Разликата меѓу (52) и (55) се сведува на присуството на приглаголската негација во појдовната, прашална реченица во (52). Оној кој го поставува прашањето очекува потврда на својата претпоставка, т.е. во случајот на (52) - позитивен, а во случајот на (55) - негативен одговор.

Сп. ги и примерите во кои оној кој го поставува прашањето изразува сомнеж, нелагодност на мислата дека одговорот би можел да биде позитивен:

(56а) Мак. *Да не си го ѓоканил? Ма ајде / Ма немој (не го ѓоканив)!*

(56б) Пол. *Chyba go nie zaprosiłeś? Ale skądże (nie zaprosiłem go)!*

Соговорникот го споделува ставот на оној кој прашува и категорично ја негира можноста дека одговорот би можел да биде позитивен. На македонска страна тоа се постигнува со субјунктив и соодветна интонациска контура, на полска страна со партикулата за изразување сомнеж: *chyba* и пак соодветната интонација. Впрочем,

кај сите примери од оваа дијалошка серија суштествена улога игра интонациската контура на прашањето.

Како што се гледа од примерите, во дијалошките модели "да / не-прашање - одговор" се појавуваат нови негативни партикули кои често не опфаќаат површински сигнали на негација. Тие постојано се раѓаат и се обновуваат во процесот на жива јазична комуникација.

Најпосле, сп. го и ироничното одбивање на молба според шема:

(57a) Мак. *Ќе ми дадеш? Ќе ти дадам, како не!* т.е. 'нема да ти дадам' (сп. Верижникова 1990)

(57б) Пол. *Dasz mi? Dam, możesz na to liczyć!* т.е. 'нема да ти дадам' ...

Што се однесува до К-прашањата (= прашањата за идентификација), универзалниот негативен одговор гласи: *Не знам / Nie wiem*. Можни се и парцијални негативни одговори (т.е. идентификација преку елиминација) од типот:

(58a) Мак. *Кoj ја скрши вазнаџа? Не јас.*

(58б) Пол. *Kto stłukł ten wazon? Nie ja.*

или

(59a) Мак. *Koџа би можел да дојдеш? Сиџурно не денеска.*

(59б) Пол. *To kiedy mógłbyś przyjść? Napewno nie dzisiaj.*

и сл. Прашањата од овој тип не оставаат многу простор за варијација во одговорот, оттука и нема разлики меѓу конструкциите употребувани во двата разгледувани јазици.

Додека инвентарот и начинот на употреба на показателите на негација во наративниот, монолошки текст е доста стриктно нормиран, начините на изразување негација во живиот дијалог се често непредвидливи, исклучително прагматички и/или емотивно мотивирани и бараат анализата да се спроведува на обемен корпус на разговорен јазик, со каков што, за жал, не располагаам.

ПРАЗНА

2. НЕГАЦИЈА ВО РЕЧЕНИЦИ КОНСТИТУИРАНИ ОД ПРЕДИКАТИ ОД ВТОР РЕД

Како што веќе спомнав во воведниот дел на оваа книшка, под предикати од втор ред подразбирам предикати кои носат информација за внатрешните ментални, интелектуални и/или емотивни состојби на човекот. Таквите предикати на површината на текстот се оформуваат како глаголи и импликуваат минимум два аргументски изрази, од кои првиот, појдовниот, за референт има човек, додека вториот има пропозиционален карактер и се оформува примарно како реченица. Значи, конструкциите конституирани од предикати од втор ред обично претставуваат хиерархизиран состав од две предикатско-аргументски структури и две реченични конструкции, една вградена во друга. Во натамошниот текст конститутивната структура ќе ја викаме "матрична реченица", а вградената - "комплементарна реченица". Сп. на пр. *Мојата колешка Ана мисли дека Скопје е најубав град на светот*, или *Директорот нареди утре да се организира една екскурзија до музејот*, и сл.

Овде ќе се концентрираме врз начините и последиците на негирање на матричната реченица, додека врз негацијата во комплементарната реченица ќе се осврнуваме само во случаи кога меѓу двете негации постои некој тип на меѓузависност во рамките на семантичката (и граматичката) категорија 'фактивност'. Матричната реченица се негира со приглаголската партикула *не / nie* во проклиза во однос на конститутивниот предикатски израз. Во сила се сите дополнувања и рестрикции сврзани со присуството на заменските детерминатори опишани во претходната глава во врска со предикатите од прв ред.

Лексичката семантика на глаголите - показатели на предикати од втор ред директно се одразува врз морфосинтаксичката структура на конституирани од нив реченици. Имено, доминантните глаголи зависно од нивната лексичка семантика бараат различни средства за акомодација на своите реченични аргументи. Во функција на средства за акомодација на комплементарната кон матричната реченица се појавуваат (а) посебни конектори како *дека, оти, како*, во некои контексти и нултиот конектор, или (б) посебен член на семантичката (и граматичката) категорија 'начин', т.е. во македонскиот

јазик субјунктивот - начинот кој својот назив му го должи токму на фактот дека примарно се појавува во синтаксички подредените дел-реченици - а во полскиот јазик - потенцијалот. За секундарно површински осамостоени субјунктивни реченици зборувавме веќе нашироко во претходната глава, а ќе ги спомнеме и овде.

Не ретко врз изборот на соодветни средства за акомодација влијае присуство на негацијата, сп. на пр. *Знам дека...* но *Не знам дали...* и сл.

Општата парафраза на конструкциите конституирани од глаголските показатели на предикати од втор ред гласи: 'не е вистина дека *X* вика / мисли / види / сака дека / да *q*'.

Вториот, пропозиционален, аргумент, оној кој обично се оформува како комплементарна реченица, може да зема и друг облик. Имено, покрај конструкциите како мак. *Мислам (на ѿоа) дека брзо ќе заминеи* имаме и *Мислам на ѿвоеѿо брзо заминување*, односно "анафорското" *Мислам на (сеѿо) ѿоа*, и слично, покрај пол. *Myślę (o tym), że wkrótce wyjedziesz* имаме и *Myślę o twoim bliskim wyjeździe*, односно: *Myślę o tym (wszystkim)*, и сл. За таков тип секундарни формализации во натамошниот текст ќе зборуваме како за номинализирани пропозиционални аргументи (т.е. номинализации) односно како за прономинални блокади на аргументската позиција.

Во нашиот преглед прво ќе се концентрираме врз конструкции конституирани од предикати кои не ја ограничуваат *a priori* модалната карактеристика на пропозиционалниот аргумент, т.е. - на формален план - врз *verba dicendi* и *cogitandi*, врз глаголи-показатели на предикатите на сетилната перцепција, па врз *verba sentiendi*. Како втор блок конструкции конституирани од предикатите од втор ред ќе ги разгледаме оние каде што како средство за акомодација на пропозиционалниот аргумент се јавува *модус*, а не *конектор*.

Нема посебно да се задржуваме врз дистинкции анализирани во претходната глава во врска со предикатите од прв ред, т.е. за основните разлики меѓу негирањето на информација за реалниот и за виртуелниот свет, ниту врз алтернативното и/или конјунктивно негирање на издвоени компоненти на реченичната структура. Ќе се осврнуваме само на она што - во врска со соодветната проблематика - е карактеристично за предикатите од втор ред.

2.1. КОНЕКТОР КАКО ГЛАВНО СРЕДСТВО ЗА АКОМОДАЦИЈА НА КОМПЛЕМЕНТАРНА РЕЧЕНИЦА

Како што веќе спомнав, во оваа глава ќе ги разгледаме конструкциите во кои показателите на предикати од втор ред се соодветно *verba dicendi*, *verba cogitandi*, *злаголи на сеишлнатӣа* *йерцеиција* и *verba sentiendi*. Кај сите нив основно средство за акомодација на комплементарната реченица е соодветно селектираниот конектор; маргинално во таа функција се појавува и модусот - глаголскиот начин: на македонска страна субјунктивот, на полска - потенцијалот со неговата позициона варијанта - инфинитивот.

2.1.1. НЕГАЦИЈА ВО РЕЧЕНИЦИ КОНСТИТУИРАНИ ОД ПРЕДИКАТИ НА ВЕРБАЛНА КОМУНИКАЦИЈА

Почнуваме од неколку типични македонски и полски примери.

(1а) Мак. *Не реков дека Пеџре љоа го љрави од инаџ.*

(1б) Пол. *Nie powiedziałem, że Piotr robi to z przekory.*

(2а) Мак. *Не би рекол дека Пеџре е љлашлив.*

(2б) Пол. *Nie powiedziałbym, że Piotr jest bojaźliwy.*

(3а) Мак. *Не кажувам дека веднаш ќе си одам.*

(3б) Пол. *Nie mówię, że zaraz wyjadę.*

Како што се гледа од примерите, основни средства за акомодација на комплементарните реченици кон *verba dicendi* се соодветно конекторите *дека* и *же*, при што врз изборот на конекторот не влијае ниту присуството на негација ниту други форми на варирање на модалната карактеристика на конститутивниот предикат. Се гледа, исто така, дека меѓу предикатите на матричната и на комплементарната реченица нема конгруенција ни по фактивност ни по модалност. Наведените примери уште посилно, отколку што тоа беше случај со предикатите од прв ред, сугерираат дека се истргнати од сред дискурсот. Говорителот инсистира дека во текот на поранешната комуникација НЕ го рекол она што го соопштува комплементарната реченица. Ситуацијата не се менува со измена на лицето-референт на појдовниот матричен аргумент, сп.

(4а) Мак. *Пеџре не вели / не рекол / не рече дека љоа е неможно.*

(4б) Пол. *Piotr nie mówi / nie powiedział, że to jest niemożliwe.*

Фактот дека негираните конструкции конституирани од *verba dicendi* обично се истргнати од поширок контекст се потврдува со високата фреквенција примери со позицијата на комплементарната реченица блокирана со анафорска замена, сп. на пр.

(5а) Мак. *Ама јас вооџиџо џоа не сум го рекол!*

(5б) Пол. *Ale ja tego wcale nie powiedziałem!*

со негацијата засилена со партикули-интензификатори, соодветно *вооџиџо* и *wcale*. Сп. и:

(6а) Мак. *Никогаши не си ми рекол за џоа.*

(6б) Пол. *Nigdy mi o tym nie mówięś.*

и сл. Опозицијата: *зборува дека... ~ зборува за... // mówi, że... ~ mówi o...* илустрира различен пристап кон соопштуваната информација: додека комплементарната реченица директно ја пренесува содржината на соопштуваното, предлошките формули информираат само што е предметот на соопштението.

Сп. и - со "заменска блокада":

(7а) Мак. *Јас ниџиџо не викам.*

(7б) Пол. *Ja nic nie mówię.*

во смисла, приближно: 'немојте да разберете дека јас категорично се спротивставувам на порано реченото', и сл.

Негираните конструкции без конектор, т.е. со *oratio recta*, претставуваат реткост, но не се невозможни, сп. на пр.

(8а) Мак. *Пејџре не рекол "Враџи ми ја книџаџа", џуку "Даж ми ја книџаџа"...*

(8б) Пол. *Piotr nie powiedział "Oddaj mi tę książkę", tylko "Daj mi tę książkę"...*

и сл. Сп. и:

(9а) Мак. *Јас не викам "не", само...*

(9б) Пол. *Ja nie mówię "nie", tylko...*

каде што двојната негација се анулира и пак има цела серија сигнали - почнувајќи од интонационата контура - дека сме сред некој порано започнат дијалог.

Посебен случај на конструкции без конектор за акомодација се исказите кои во позиција и функција на комплементарна реченица врзуваат прашања - тогаш акомодацијата функција ја врши самата интерогативна компонента во лексичкото значење на конститутивниот глагол. Сп. на пр.

(10а) Мак. *Пејџре не џраша коџа ќе се одржи седниџаџа, џуку....*

(10б) Пол. *Piotr nie pyta, kiedy będzie zebranie, tylko...*

- имаме тука уште еден од серијата примери кога негираниот исказ внесува корекција кон веќе реченото, расчистува потенцијално недоразбирање и како таков покрај "негативен" содржи и "позитивен" дел, односно, со други зборови: се оформува како сложена адверсативна конструкција ("не /само/ *p*, туку /и/ *q*"), и сл. За слични конструкции стана веќе збор во врска со негирањето на компонентите на реченици конституирани од предикати од прв ред, а ќе се вратиме на нив и во натамошниот текст зборувајќи за негирање на адверсативната релација - еден од предикатите од трет ред.

Понекогаш, најчесто не без учество на прагматичкиот контекст на самиот чин на вербалната комуникација, во лексичкото значење на глаголот од класата *verba dicendi* може да биде вградена една компонента на совет, на директива како да се постапи, што автоматски бара замена на конструкцијата со конекторот *дека* со конструкција со субјунктивна *да*-реченица во македонскиот текст, односно со составот *že-by-* на полската страна, сп.

(11а) Мак. *Јас не ти кажувам да не одиш таму, ти кажувам само да внимаваш...*

(11б) Пол. *Ja ci nie mówię, żebyś tam nie szedł, tylko żebyś uważał...*

Примери од таков тип се резултат на семантичка деривација која соодветните глаголи од класата *verba dicendi* ги пренесува во класата *verba voluntatis* за кои ќе стане збор подолу. Измената во формата на комплементацијата нема врска со присуството на негација во матричната реченица. Овде ги спомнувам само поради фактот дека - како што ќе видиме во наредните параграфи - кај показателите на други предикати од втор ред таквата измена може да биде предизвикана токму од негацијата.

Во поширока смисла кон предикатите на јазична комуникација припаѓа и 'пишува / *pisać*' и сите негови семантички деривати за графичко пренесување информација. Следствено, меѓу соодветните негирани конструкции спаѓаат и многу фреквентни, посебно во новинарските полемики, примери од типот:

(12а) Мак. *Јас не напишав дека..., само...*

(12б) Пол. *Nie napisałem, że..., tylko...*

и сл.

Посебен статус има перформативното 'ветува / *obiecать*' – негацијата предизвикува овде суспензија на фактивност на "не-ветеното".

Негацијата на пропозиционалниот аргумент во негирана матрична реченица не го менува во основа статусот на реченото /

напишаното во однос на категоријата / +/- фактивност /.
Конструкциите како

(13а) Мак. *Јас не реков дека не го напишав...*

(13б) Пол. *Nie powiedziałam, że nie napisałam tego...*

или

(14а) Мак. *Тој не вејќи дека нема да ти каже...*

(14а) Пол. *Nie obiecał, że ci nie powie...*

не се разликуваат суштествено од

(13'а) Мак. *Јас не реков дека го напишав...*

(13'б) Пол. *Nie powiedziałam, że tak napisałam...*

или

(14'а) Мак. *Тој не вејќи дека ќе ти каже...*

(14'б) Пол. *Nie obiecał, że ci powie...*

и сл. И во двете серии фактивноста на настанот за кој зборува комплементарната реченица е суспендирана, и во двете серии очекуваме евентуална ограда (*но...*, *тику...*), која ги намалува шансите за реализација на тој настан. Единствената разлика е во сигнализираната (од страна на говорителот) веројатност на неговата реализација, која во серијата (13 - 14) - т.е. во серијата со двостепенa негација - е поголема отколку во серијата (13' - 14').

За двостепената негација во елиптичните конструкции со номинализираниот пропозиционален аргумент сп. ги погоре примерите (7) и (9).

Најпосле, сп. ги и специфично маркирните по епистемична модалност конструкции како мак. *Не би рекла дека ова ми се допаѓа*, пол. *Nie powiedziałabym, że to mi się podoba*, и сл. каде што *de facto* негирана е комплементарната реченица.

2.1.2. НЕГАЦИЈА ВО РЕЧЕНИЦИ КОНСТИТУИРАНИ ОД ПРЕДИКАТИ НА МЕНТАЛНИ АКТИВНОСТИ И СОСТОЈБИ

Основен предикат на менталната активност е 'мисли / *myśleć*', па од него ќе го започнеме нашиот преглед. Сп.

(15а) Мак. *Тој воопшто не мисли дека ова може да се осигури.*

и

(15'а) Мак. ? *Тој воопшто не мисли ова да може да се осигури.*

(15б) Пол. *On wcale nie myśli, że to można zrealizować.*

(15'б) Пол. *On wcale nie myśli, żeby to można było zrealizować / że to by można było zrealizować.*

И во двата јазика имаме двојна форма на акомодација на пропозиционалниот аргумент: (15) со конекторите *дека / же* и со комплементарната реченица во индикатив, и (15') со комплементарната реченица во субјунктив во македонската конструкција и со потенцијалот (што е полски функционален пандан на македонскиот субјунктив) во полската; двојното решение во (15'б) е автоматска последица на подвижноста на партикулата *бу* како експонент на потенцијалот. Привлекува внимание присуството на интензификатори на негација, соодветно *воо̄ӣӣӣо* и *wcale*.

Пред да поминеме на интерпретација на негираните конструкции, добро е да се потсетиме дека без негација и во двата јазика возможно е само решението како во (15), т.е. соодветно *мисли дека...* односно *myśli, że...* Исто така, вреди да подвлечеме дека во сите наши примери имаме работа со основното *мисли₁ / myśleć₁*, а не со *мисли₂ / myśleć₂*, со значење 'планира, замислува' кое редовно бара субјунктивна / потенцијална комплементација. Откога расчистивме со горните огради, можеме да констатираме дека во случај на глаголот *мисли₁ / myśleć₁* внесувањето на негација отвора две можности на комплементација од кои првата, послабо модално маркирана (со конекторите *дека / же*) сугерира поголема шанса за реализација на настанот за кој станува збор во комплементарната реченица, додека втората, посилено модално маркирана, сугерира послаба шанса за остварување на тој настан. Ја опишувам таа ситуација доста широко, бидејќи таа ќе ни се повторува како кај други предикати на ментална активност, така и кај другите класи предикати од втор ред. Фактот на полско-македонски паралелизам дозволува да видиме тука една поуниверзална тенденција за "епистемична ескалација", т.е. за нијансирање на степенот на веројатност за остварување на нашите мисловни конструкции. Во (15) евентуалната реализација на "комплементарниот настан" е проицирана во иднина, меѓутоа *mutatis mutandis* двојното решение важи и за сегашните и за минатите настани - тука ескалира веродостојноста на нашите знаења, сп.

(16а) Мак. *He мислам дека ӣој навис̄ӣина ӣака ӣос̄ӣа̄ӣува / ӣос̄ӣа̄ӣувал.*

(16'а) Мак. *He мислам ӣој навис̄ӣина да ӣос̄ӣа̄ӣува / ӣос̄ӣа̄ӣувал ӣака.*

(16б) Пол. *Nie przypuszczam, że on naprawdę tak postępuje / postępował.*

(16'б) Пол. *Nie przypuszczam, żeby on naprawdę tak postępował.*

Полскиот глагол *przypuszczać* претставува најблизок еквивалент на македонското *мисли* употребено како во (16). Коментар бара и многузначноста на (16'б) - имено, полскиот потенцијал е неспособен да ја сигнализира апсолутната (т.е. сооднесена со моментот на зборувањето) временска проекција; старополскиот *potentialis praeteriti*, кој во нашиот случај би гласел: *...żeby on to naprawdę BYŁ zrobił*, звучи денеска архаично и претенциозно. Меѓутоа, и двете спомнати огради не влијаат врз проблемот со којшто овде се занимаваме.

Другиот глагол-типичен показател на класата предикати за кои зборуваме, *верува / wierzyć*, се однесува слично, сп.

(17а) Мак. *Не верувам дека тшој ќе му го даде / ...го дал.*

(17'а) Мак. *Не верувам тшој да му го даде / ...дал.*

(17б) Пол. *Nie wierzę, że on mu to da / ...dał.*

(17'б) Пол. *Nie wierzę, żeby on mu to dał.*

Посебна поткласа претставуваат предикатите кои носат оценка на веродостојноста на нашите знаења. Клучната позиција тука му припаѓа на *знае / znać*. Во асертивна употреба *знае / znać* (Се мисли на македонско *знае дека...*, а не и на *знае да...*, односно *го знае човекои* - во полскиот на тие три значења одговараат три глаголи, соодветно *wiedzieć, że...*, *umieć* + инфинитив и *znać* + акузатив) ја акомодира комплементарната реченица соодветно со конекторите *дека* и *же*; меѓутоа во негираната конструкција комплементацијата зема облик на прашална реченица, при што прашалната замена одредува класа семантички големини на која ѝ припаѓа непознатиот ентитет (цела пропозиција, односно *agens, patiens...*, време, место..., итн.). Сп.

(18а) Мак. *Не знам дали... / кој... / кога... / каде...*

(18б) Пол. *Nie wiem czy... / kto... / kiedy... / gdzie...*

Слично се однесуваат показателите на други предикати кои информираат за степенот на (не)веродостојноста на знаењето, сп. мак. *не сум сигурен дали... / пол. nie jestem pewny, czy...*, и сл., но можна е и двојна акомодација, сп. мак. *не гарантирам / не давам гаранција дека... / дали...*, пол. *nie gwarantuję / nie daję gwarancji, że... / czy...*, сп. го и мак. *не ми се верува дека... / да...* и неговиот најблизок полски еквивалент *trudno mi uwierzyć, że... / żeby...*, каде што дури нема дискретен показател на негација, а намалената веродостојност на комплементарната пропозиција ја сигнализира прилогот *trudno* 'тешко' (буквално: 'тешко можам да поверувам дека... / да...'). Најпосле, треба

тука да се наведат глаголите со спротивна семантика и делумно обратна формула на акомодација, сп.

(19a) Мак. *Се сомневам дека Перо ќе дојде.*

но и:

(19'a) Мак. *Почнувам да се сомневам дали го познавам тој човек.*

(19б) Пол. *Wątpię (w to), że Piotr przyjdzie.*

но и:

(19'б) Пол. *Zaczynam wątpić, czy ja znam tego człowieka.*

И само *Не се сомневам дека...* / *Nie wątpię, że...* Негацијата е тука вградена во самото лексичко значење на глаголите *се сомнева* / *wątpić*; појавувањето на партикулата на негација ја анулира таа вградена негација, па добиваме една асертивна констатација. Сп. уште еден тип глаголи со лексички вградена нефација:

(20a) Мак. *Тој се колеба / двоуми дали да оди таму.*

(20б) Пол. *On się waha, czy powinien tam pójść.*

но *Тој не се колеба дека...* / *On się nie waha + инфинитив.* Додека глаголите *се сомнева* / *wątpić* допуштаат сомнеж како во однос на идните, така и во однос на сегашните или минатите настани, глаголите *се колеба*, *се двоуми* / *wahać się* се еднозначно насочени кон иднината. Речиси комплетниот паралелизам меѓу македонските и полските состојби покажува дека сме соочени со еден универзален механизам на пренесување на соодветните содржини. Впрочем, со лексемите со вградена негација, а без формални морфолошки показатели на таа негација ќе се занимаваме пошироко подолу.

Меѓу показателите на менталните активности и состојби спаѓаат и прилошките предикативи од типот на мак. *јасно (ми) е дека...*, *познајќи (ми) е дека...*, пол. *jasne, że...*, *wiadomo (mi), że...* кои создаваат конструкции со демонија на субјектот-*experiens* од номинативната во дативната позиција, или воопшто го елиминираат од површинската структура.

Глаголите-показатели на предикати на ментални активности и состојби обично лесно прифаќаат комплементација во номинализиран облик; во текстовите со поапстрактни стилски регистри таков тип комплементација покажува дури повисока фреквенција од експлицитните комплементарни реченици, при што не се гледа зависност од присуството / отсуството на надградена партикула на негација, сп. на пр. мак. *не верувам во неговата искреност* или елипсично: *не верувам во него*, или најпосле со анафорска блокада: *не верувам во тоа / ...во ништо...*; пол. *nie wierzę w jego szczerść, ja w niego nie wierzę, ja w to nie wierzę, ja już w nic nie wierzę*, сп. и: мак. *не се*

сомневам во неговата добра волја / во неџо / во љоо... пол. *nie wątpię w jego dobrą wolę / w niego / w to...* Меѓутоа, глаголите *се колеба, се двоуми / wahać się* не прифаќаат таква комплементација.

Не постои меѓузависност меѓу негација во матричната и негација во комплементарната пропозиција.

2.1.3. НЕГАЦИЈА ВО РЕЧЕНИЦИ КОНСТИТУИРАНИ ОД ПРЕДИКАТИ НА СЕТИЛНА ПЕРЦЕПЦИЈА

Централно место заземаат во оваа класа предикати на визуелна и на аудитивна перцепција, единствените кои во својата основна (= не метафоризирана) функција прифаќаат пропозиционални аргументи. Следствено, врз нив ќе се сосредоточиме овде.

Во прв чекор треба тука да се издвојат конструкциите кои информираат за директна перцепција на некој настан (на пр. *Слушам како деца џаламајџ на улица / Słyszę, jak dzieci hałasują na ulicy*, или *Гледам како Пејџре влеѓува во џродавницата / Widzę, jak Piotr wchodzi do sklepu*, и сл.) од конструкциите кои пренесуваат информација претходно добиена по визуелен или аудитивен пат (на пр. *Слушам дека Пејџровиџе сејак нема да се селат / Słyszę, że Piotrowie jednak się nie przeprowadzają*, или *Гледам дека Ана неџџо е нерасџоложена во џоследно време / Widzę, że Anna ostatnio jest nie w humorze*, и сл.). Значи, треба да се разликува *слуша₁ / słyszeć₁*, *џледа₁ / widzieć₁* и *слуша₂ / słyszeć₂* и *џледа₂ / widzieć₂*. Други предикати на аудитивна и/или визуелна перцепција соодветно имаат глаголски показатели во едното или во двете функционални полиња. За нас овде, со оглед на присуството / отсуството на негацијата поинтересни се предикатите од втората класа, сепак нашиот преглед ќе го започнеме од оние "основни" предикати на директна перцепција.

Самата секвенца *Не слушам / не џледам како..., nie słyszę / nie widzę, jak...* е семантички необична и директно зависна од контекстот: ретко имаме потреба да кажеме дека не перципираме нешто што се случува околу нас, ако некој претходно не не предупреди за таа случка. Така на пр. можеме да ја замислиме соодветната конструкција како одговор на прашање:

(21а) Мак. А. *Гледаш како се џеџаат децаџа?* Б. *Ниџџо не џледам, џпрџни ја завесаџа...*

(21б) Пол. А. *Widzisz jak dzieciaki się biją?* Б. *Nic nie widzę, odsuń tę firankę...*

Прифатлива е, исто така, итеративната конструкција, на пр.
(22а) Мак. А. *Никогаши не го гледам како/кога излеѓува, но често го забележувам како/кога се враќа дома.*

(22б) Пол. А. *Nigdy go nie widzę, jak / kiedy wychodzi, ale często widzę go, jak / kiedy wraca do domu.*

Покрај *слуша* на македонска страна во мината временска проекција може да се појави и глаголот *чуе* - негацијата е тогаш покатегорична, сп.

(23) Мак. *Не чув дека имау имало некој.*

Како што се гледа од нашиот пример (22), негираните (и само негираните!) глаголи-показатели на предикати на визуелна или аудитивна перцепција способни се и да отворат место за прашални комплементарни реченици - негацијата сигнализира дека субјектот-*experiens* на матричната пропозиција не е во состојба да ја перципира компонентата на комплементарната пропозиција посочена со прашалната замена, сп.

(24а) Мак. *Не видов каде си ја сѝавил имаа книѓа.*

(24б) Пол. *Nie widziałem, gdzie położyłeś tę książkę.*

Сп. и:

(25а) Мак. *Не слушам што ми кажуваши...*

(25б) Пол. *Nie słyszę, co mówisz...*

и сл.

Релативно ретко предикатите на директна сетилна перцепција прифаќаат комплементација во номинализирана форма, како на пр.

(26а) Мак. *Не го гледав на телевизора врачувањето на наградиите.*

(26б) Пол. *Nie oglądałem w telewizji tego wręczania nagród.*

или

(27а) Мак. *Не ја слушав имаа караница во парламентиот.*

(27б) Пол. *Nie słuchałem tej kłótni w sejmie.*

и сл. Се работи, обично, за мината временска проекција или за повторливи дејства, сп.

(28а) Мак. *Не ги слушам ише караница во парламентиот.*

(28б) Пол. *Nie słucham tych kłótni w sejmie.*

или

(29а) Мак. *Не ги гледав неговите скокови (но ги знам резултатите...)*

(29б) Пол. *Nie oglądałem jego skoków (ale znam wyniki...)*

и сл.

Заменската комплементација не трпи ограничувања, сп. мак. *не го видов ѝоа, нишиѝо не слушам*, и сл., пол. *nie widziałem tego, nie słyszę*, и сл.

Разгледуваните глаголи, односно, попрецизно: нивните хомоними во функција на показатели на предикати на ИНДИРЕКТНА аудитивната и/или визуелната перцепција (т.е. потсетување на минато искуство и/или вадење заклучоци од минатото искуство) се однесуваат поинаку и способни се да ги менуваат средствата за акомодација на комплементарната реченица зависно од присуството / отсуството на негацијата¹. Сп.

(30а) Мак. *Не видов дека ѝој ѝоминал оѝѝѝука / ...ѝој да ѝоминал оѝѝѝука.*

(309б) Пол. *Nie widziałem, że on wtedy przechodził / ...żeby on wtedy przechodził.*

или

(31а) Мак. *Не чув дека ѝој го изменил сѝавоѝ / ...ѝој да го изменил сѝавоѝ.*

(31б) Пол. *Nie słyszałem, że on zmienił zdanie / ...żeby on zmienił zdanie.*

Во примерите (30 - 31) - зависно од контекстот на употреба - се работи за негација 1. на еден конкретен настан, или 2. на можноста таквиот настан воопшто да се случил во минатото; првата, индикативна варијанта крие сугестија дека таков настан можеби се случил, но нашиот говорител не го перципирал; втората, субјунктивна варијанта без ограда ја става под прашалник фактивноста на настанот. Други разбирливи разлики во интерпретацијата на двата наши примера автоматски потекнуваат од разликите меѓу визуелната и аудитивната перцепција.

Евентуални номинализирани пропозиционални аргументи кај вака употребените глаголи на визуелна или аудитивна перцепција зе-

¹ На оваа појава прва ми обрна внимание д-р Елени Бужаровска. Пишувајќи ја својата докторска дисертација за глаголи на аудитивната перцепција во македонскиот, англискиот и рускиот јазик таа забележа дека во (ново)грчкиот јазик комплементарната реченица до негирани предикати на аудитивна перцепција се оформува во субјунктив и тука го догледа изворот на сличната синтакса на соодветните македонски глаголи (сп. Бужаровска 1997). Таа нејзина опсервација ме поттикна да ја анализирам полската ситуација и да најдам, *mutatis mutandis*, слично решение (сп. Topolińska 1998), што автоматски (независно дали се работи за заеднички извор или за паралелен развој - сп. погоре) сугерира постоење на некоја универзална тенденција со семантичка мотивација.

маат облик на генерализирани апстрактни именски синтагми, сп. на пр. мак. *He ja žledam ūaa izmena* / пол. *Nie dostrzegam tej zmiany*, или мак. *He сум ѓи чул ūue ūрачеви* / пол. *Nie słyshałem tej plotki...*, и сл. ; сп. и со заменска синтагма: мак. *Ниишѳо не забележувам, He сум чул за ūoa...*, пол. *Niczego nie zauważyłem, Nic o tym nie słyshałem...* Честа е појавата на заменските интензификатори на негација: *нишѳо / nic*, и сл.

Другите глаголи-показатели на предикати на сетилна перцепција само по пат на метафора можат да прифатат пропозиционална комплементација, сп. на пр. мак. *Toj сиѓурно нешѳо намирисал и на време се ѳовлекол*, пол. *On z pewnością coś wywachał i na czas się usunął*, или - со изменета дијатеза - мак. *Најѳосле нешѳо доѳрело до неѓо*, пол. *To go w końcu dotknęło*, и сл.

Тешко е да се одлучи нешто конкретно за потеклото на словенските модално маркирани комплементарни реченици без анализа на значително поголем корпус примери. Нивната семантичка мотивација е јасна - постои тука *sui generis* конгруенција по (не)фактивност: негацијата во матричната реченица конгруира со македонскиот субјунктив, односно со полскиот потенцијал во комплементарната реченица. Полско-македонската тесна паралела сугерира дека се работи за наследена појава. Сепак, од друга страна, не може да се отфрли ни сугестијата на Бужаровска (сп. погоре) дека во македонскиот случај се работи за секундарно грчко влијание. Оваа вторава хипотеза ја поддржуваат реакциите на некои мои македонски информатори кои во повеќе случаи ја отфрлуваат субјунктивната варијанта на комплементација; оттука претпоставката дека можеби таа им е позната само на говорителите на оние регионални кодови кои претрпеле поголемо грчко влијание.

Функционалната зона на модално маркираните комплементарни реченици е јасно читлива - се работи за предикати во чија семантичка структура е вградена компонента на определена ментална активност, конкретно заклучување врз основа на порано стекнатото искуство.

Најпосле, ред е да одбележиме и дека кај глаголите на сетилната перцепција *ex definitione* е исклучена кореференција меѓу субјектот на матричната и на комплементарната реченица.

Не постои, исто така, граматичка зависност меѓу присуството / отсуството на негацијата во двете реченици, односно сите аритметички можни комбинации се реализираат без огради.

2.1.4. НЕГАЦИЈА ВО РЕЧЕНИЦИ КОНСТИТУИРАНИ ОД ПРЕДИКАТИ НА ЕМОТИВНИ СОСТОЈБИ

Релативно ретко предикатите на емотивните состојби прифаќаат пропозиционални аргументи. Типичен објект на нечија емоција е друг човек, поретко материјален предмет, најретко - реален или виртуелен настан или ситуација. За овој последен тип конструкции селектиран е посебен конектор: *ӣӣо*, иако може и да се појави *дека*, односно *о̄ӣи*. Доста често комплементарната реченица зема облик на зависно прашање. На маргина се предикатите на емотивни состојби способни да го акомодираат пропозиционалниот аргумент со глаголскиот начин како основно средство на таа акомодација.

Слично како и кај други предикати од втор ред присуството на негација во матричната реченица бара посебен контекст. Сп. на пр.

(32а) Мак. *He se радувам ӣӣо Ана ма̄ӣурира... (бидејќи...)*

(32б) Пол. *Nie cieszę się (z tego), że Anna zdała maturę... (bo...)*

- од примерите јасно се гледа дека нашите реченици на семантички план се недовршени, негацијата се појавува спротивно на очекувањата и затоа потребна е дополнителна каузална мотивациска пропозиција. Сп. и:

(33а) Мак. *He me ѝлаши ӣӣо се ближи зима̄ӣа...*

(33б) Пол. *Nie boję się (tego), że zbliża się zima...*

- и овде очекуваме објаснување зошто зимата на говорителот не му е страшна. Сп. најпосле:

(34а) Мак. *He me чуди ӣӣо Пе̄ӣре си замина...*

(34б) Пол. *Nie dziwię się, że Piotr wyjechał...*

итн. - во тој тип конструкции редовно се чека контекст кој содржи мотивација, зошто говорителот не ја доживува соодветната емоција.

Нешто поинаков карактер имаат спомнатите конструкции со зависни прашања. Одделни предикати на емоции го селектират типот на прашањето, често - исто така - се појавува катафорска "реплика" на семантичката големина која го претставува непознатото, сп.

(35а) Мак. *He me за̄рижува (ӣоа) кој ќе го замени Пе̄ӣре....*

(35б) Пол. *Nie przejmuję się (tym), kto zastąpi Piotra....*

Сп. и:

(36а) Мак. *He се ѓрижам, ко̄а Ана донесува лоши оценки од училишӣе..*

(36б) Пол. *Nie martwię się, kiedy Anna zbiera słabe stopnie w szkole...*

Некои конструкции од ваков тип (меѓу другите, нашиот последен пример) можат да се толкуваат и како конструкции со релативна (а не комплементарна) врска од типот *īōj koj, īōa īīō, īōōāi koā*, и сл. Сепак, на семантички план, а со оглед на фактот дека тие се конституирани од предикати од втор ред, пооправдана се чини комплементарната интерпретација.

Како што спомнав погоре, некои предикати на емоции – алтернативно, покрај варијантата со комплементарен конектор – способни се да се појават и со глаголскиот начин како средство за акомодација на комплементарната реченица, сп.

(37а) Мак. *He se īlāšam / He se īlāšev дека īōj ќе ми īobežne.*

(37б) Пол. *Nie boję się / Nie bałem się, że on mi ucieknie.*

но и:

(37'а) Мак. *He se īlāšam / He se īlāšev īōj да ми īobežne, но....*

(37'б) Пол. *?Nie boję się / Nie bałem się, żeby on mi uciekł / ...żeby on mógł mi uciec, ale...*

- слично како и кај другите "дублети" претставени во претходните параграфи, индикативната варијанта е покатегорична, а модално маркираната силно зависна од контекстот, со сугестија за "адверсативно" продолжение... Сп. и:

(38а) Мак. *He se nađevam / He se nađevav дека ова ќе се oštīvari.*

(38б) Пол. *Nie spodziewam się... / Nie mam nadziei // Nie spodziewałem się / Nie miałem nadziei, że to się zrealizuje.*

но и:

(38'а) Мак. *He se nađevam / He se nađevav ова да се oštīvari.*

(38'б) Пол. *?Nie spodziewam się... / Nie mam nadziei // Nie spodziewałem się / Nie miałem nadziei, żeby to się zrealizowało / ...żeby to się mogło zrealizować.*

Како што сугерираат примерите, полските варијанти со потенцијалот се на работ на нормата - тие звучат "понормално" со вметнување на модалниот глагол *móc* 'може' кој дополнително потенцира дека шансите на реализација на настанот од комплементарната реченица се мали.

Интересно е дека во сите варијанти во двата јазика настанот од комплементарната реченица е проициран во иднина во однос на моментот на зборувањето, при што минатото време во матричната реченица ја суспендира фактивноста на комплементарната реченица - отворено е прашањето дали настанот од комплементарната реченица се остварил во минатото, или не се остварил.

2.1.5. НЕГАЦИЈА НАДГРАДЕНА НАД ТАКАНАРЕЧЕНИТЕ ПРЕДИКАТИ НА ОПШТА ОЦЕНА

Под предикати на општа оцена се подразбираат конструкции со кои говорителот изразува оцена на некој настан или состојба (оформени како комплементарна реченица) без експлицитно да се изјасни дали е тоа негов личен став. Следствено, блокирана е синтаксичката позиција на субјектот-*experiens* и на површината на текстот се појавува само предикатот на оцена и неговиот пропозиционален аргумент. Сп.

(39а) Мак. *He e dobro ш̄ӣо Ана не му з̄о ѓренесе ш̄оа на Павле.*

(39б) Пол. *(To) niedobrze, że Anna nie powtórzyła tego Pawłowi.*

или:

(40а) Мак. *He беше ѓамеј̄но ш̄ӣо избрзавме со ш̄ој ѓој̄е̄.*

(40б) Пол. *(To) nie było mądrze (z naszej strony), że pospieszyliśmy się z tym gestem.*

и сл. Како што се гледа од примерите, во функција на показател на предикатот се појавува прилошки предикатив. На полска страна факултативно - во испразнетата позиција на појдовниот персонален аргумент - се појавува и катафорско / анафорско *to* - според мојот осет конструкциите со *to* се пофреквентни од оние без *to* ; за жал не располагаам со некој наменски корпус примери кој би дозволил ова да се верификува.

Релативно често негацијата бива вградена во лексичкото значење на предикативот, или со морфолошки показател или воопшто без формален показател, сп. ја на пр. следната полска варијантата на (40):

(40'б) Пол. *To niemądrze z naszej strony, że pospieszyliśmy się z tym gestem.,*

сп. и конструкции како мак. *лошо е ш̄ӣо...*, пол. *(to) źle, że..., szkoda, że...*, или конструкции со именски предикатив, мак. *ш̄ӣе̄ѓа ш̄ӣо...*, пол. *szkoda, że...* и сл.

*

Тука завршува нашиот преглед на предикати од втор ред кои како со главно средство на акомодација на комплементарната реченица се служат со посебно селектираниот конектор. Се наложуваат неколку општи заклучоци:

- македонско-полската паралела е речиси комплетна; разликите се маргинални и се должат или на секундарни туѓи влијанија или на секундарни локални иновации;
- една од пофреквентните карактеристични разлики е релативно честото појавување на полската страна на катафорски и/или анафорски заменки кои ги посочуваат настанот и/или состојбата именувани во комплементарната реченица;
- фактивноста на комплементарната реченица е директно зависна од фактивноста на матричната реченица; и во двата јазика дел од предикатите на ментални активности и состојби - во присуство на негација - покрај основната, индикативна, способни се секундарно да акомодираат комплементарна реченица позитивно модално маркирана; предикатскиот израз што ја конституира комплементарната реченица се појавува тогаш во субјунктив на македонска страна, а во потенцијал со инфинитив како карактеристична позициона варијанта на полска страна (за условите на појавувањето на инфинитивот сп. подолу, во параграфот 2.2.);
- најпосле, ред е да се одбележи дека не постои меѓузависност меѓу негацијата во матричната и во комплементарната реченица.

2.2. МОДУС (ГЛАГОЛСКИ НАЧИН) КАКО ГЛАВНО СРЕДСТВО НА АКОМОДАЦИЈА НА КОМПЛЕМЕНТАРНА РЕЧЕНИЦА

Конструкциите конституирани од глаголски показатели на предикати од втор ред, а кои комплементарната реченица ја акомодираат преку избор на глаголскиот начин, опфаќаат два сродни, но сепак различни семантички модели. Во моделот А. (2.2.1.) во функција на матрични предикатски изрази имаме релативно малубројна група на синсемантички глаголи кои информираат за временската фаза на остварување на дејството / состојба (тип 2.2.1.1.: *йочна да...*, *йродолжи да...*) и/или за модалната (деонтична) карактеристика на тоа дејство / состојба (тип 2.2.1.2.: *мора да...*, *може да...*). Она што кај другите семантички структури конституирани од предикати од втор ред е релативно самостојна големина – пропозиционалниот аргумент - овде претставува семантичко јадро на целата структура, додека "матричниот" предикатски израз темпорално-аспектуално и/или модално го доопределува тоа јадро. Со други зборови: семантичката хиерархија - синсемантички глагол ~ полнозначен глагол е обратна во однос на формалната: глаголот (предикатски израз) на матричната ~ глаголот (предикатски израз) на компле-

ментарната реченица. Во моделот Б. (2.2.2.) двете хиерархии се поклопуваат. Во матричната реченица како показатели на предикати од втор ред се појавуваат таканаречените волитивни глаголи (*verba voluntatis*), т.е. полнозначни глаголи кои во својата семантичка структура имаат - како централна компонента - информација дека референтот на персоналниот аргумент на матричната реченица изразува / изразил волја за реализација на настанот / состојбата - референт на комплементарната реченица. Конструкциите од овој тип се многу побројни од оние опфатени со моделот А.

Речениците кои ги оформуваат пропозиционалните аргументи на предикатите од втор ред анализирани во оваа глава обично се или нефактивни или со суспендирана фактивност; исклучок прават само аргументите на фазните предикати (тип 2.1.1.) чија фактивност зависи од темпорално-модалната карактеристика на матричниот предикатски израз.

Глаголскиот начин (*modus*) кој служи како средство за акомодација на комплементарните реченици во разгледуваните конструкции во рамките на македонскиот глаголски систем го викаме субјунктив; неговиот формант е адвербалната партикула *да*. Во рамките на полскиот вербален систем соодветната функција ја врши потенцијалот, а како позициона варијанта на потенцијалот се појавува инфинитивот. Инфинитивот е задолжителен во сите конструкции каде постои кореференција меѓу персоналниот аргумент на матричниот предикат и персоналниот појдовен аргумент на комплементарната конструкција, сп. на пр. *Chcę WYJECHAĆ jaknajszybciej* но *Chcę, ŻEBYŚ WYJECHAŁ jaknajszybciej*, и сл. За други контексти во кои факултативно може да се појави инфинитивот ќе зборуваме подолу.

Негирањето на матричната реченица ретко се одразува директно во формалната структура на конструкцијата.

2.2.1. НЕГАЦИЈА ВО РЕЧЕНИЦИ КОНСТИТУИРАНИ ОД ФАЗНИТЕ И/ИЛИ ОД МОДАЛНИ ПРЕДИКАТИ

Како што спомнав погоре, и во двата типа конструкции за кои овде ќе стане збор соочени сме со сложени предикатски изрази чија доминантна компонента претставуваат фазните и/или модалните предикати од вториот ред. Врската меѓу тие предикати и нивните пропозиционални аргументи се состои во задолжителна кореференција на појдовните персонални аргументи на матричната и компле-

ментарната пропозиција. Со други зборови: фазниот и/или модалниот матричен предикат го доопределува комплементарниот предикат и двата заедно како хиерархизирана предикатска структура го врзуваат истиот појдовен персонален аргумент, сп. мак. *Почнав да ја ѝишувам книџаѝа*, пол. *Zacząłem pisać tę książkę*, или мак. *Мораш да одиш ѝаму иѝио ѝобрџу*, пол. *Musisz tam pójść jaknajprędzej*, и сл. Како што се гледа, на полска страна во горните примери комплементарната пропозиција е оформена како инфинитна конструкција конституирана од инфинитивот. Инфинитивот се појавува тука во една од своите основни функции како позициона варијанта на полскиот потенцијал, т.е. на единствениот полски глаголски начин позитивно маркиран по епистемична модалност. Самиот тој факт - појавувањето во полскиот текст на една, а не на две финитни глаголски форми ни докажува дека се работи за една сложена предикатска структура. Вториот формален доказ, кој овде директно нè интересира, е однесувањето на негацијата. Имено, во принцип соодветните конструкции се негираат како целини со ЕДЕН показател на приглаголска негација во проклиза во однос на показателот на матричниот предикат од втор ред, сп. мак. *Сѐ уиѝе на ѝочнав да ја ѝишувам книџаѝа*; *Воѝиѝио не мораш ѝаму да одиш*; пол. *Wciąż jeszcze nie zacząłem pisać tej książki*; *Wogóle nie musisz tam chodzić*, и сл. Конструкциите во кои би се појавила втора негација надградена над комплементарниот предикат претставуваат семантички и граматички *curiosum* - сп. подолу.

Покрај оваа централна структурна паралела фазните и модалните конструкции покажуваат серија семантички мотивирани разлики за кои ќе стане збор подолу.

2.2.1.1. НЕГАЦИЈА ВО РЕЧЕНИЦИ КОНСТИТУИРАНИ ОД ФАЗНИ ПРЕДИКАТИ

Фазните предикати не се многу по број, иако во текстот прилично се фреквентни. Ги делиме на инхоативи, континуативи и терминативи. Еве ги репрезентативните негирани варијанти од сите три типа:

(41a) Мак. *Сѐ уиѝе не ѝочнав да ја ѝишувам книџаѝа.*

(41б) Пол. *Ciągle jeszcze nie zacząłem pisać tej książki.*

- покрај основните, експресивно неутрални показатели на инхоативната релација постојат лексеми, кои секундарно ја презеле функцијата на инхоативи, сп. на пр. мак. *фаѝи да...*, *зеде да...*, пол. *podjąć*, или

(идиоматизирано) *wziąć i...* со нијанса на иронично изненадување, како во *wziął i poszedł, wziął i umarł*, и сл. (пошироко за инхоативи во македонскиот и во полскиот јазик сп. Миркуловска 2000). Овие експресивни варијанти нерадо прифаќаат негација, се чини дека негацијата би предизвикала семантичка некохеренција со оглед на фактот дека функцијата на таквите секундарни инхоативи е токму да го потенцираат реалниот или планираниот почеток на дејство / состојба. Друга карактеристична особина на инхоативните конструкции е високата фреквенција на номинализации во функција на пропозиционалните аргументи, сп. мак. *Владаџа сè ушџе не џи џочна разѓовориџе...*, *Пеџар сè ушџе не џо џочна своџо исџражување...*, пол. *Rząd nie zaczął jeszcze rozmów...*, *Piotr nie zaczął jeszcze swoich swoich badań...*, и сл. Таквото формално решение ја потенцира тесната врска меѓу матричниот и комплементарниот предикат како и асемантичноста (и аграматичноста) на евентуалните конструкции со втора негација надградена над комплементарниот предикат. Впрочем, од историска перспектива и полското наследено решение со инфинитив претставува варијанта на номинализација.

Се трудев да најдамвозможен контекст за една инхоативна конструкција со две негации. Резултат на тие размислувања е реченицата:

(42a) Мак. *Ушџе не џочнав да не џушам, а веќе ми џречи чадоџи од џуџџџе цигари.*

(42б) Пол. *Jeszcze nie zaczęłam nie palić, a już mi przeszkadza dym z cudzych papierosów.*

- реченицата евидентно има еден поттекст на јазична шега, при што 'непушењето' се сфаќа како еден сложен предикат со морфолошки вграден показател на негација. За такви и слични конструкции сп. подолу, во главата 3.

Најпосле, завршувајќи ги забелешките за односите 'инхоативност' ~ 'негација', ред е уште да го подвлечам присуството на темпоралните партикули *ушџе / jeszcze*, чија функција е да ја потенцираат негацијата на почетокот на соодветното дејство / состојба, што само по себе претставува сигнал на семантичка "необичност" на дотичната констатација.

А еве една континуативна конструкција:

(43a) Мак. *Полиџичариџе не џи џродолжија разѓовориџе.*

(43б) Пол. *Politycy nie kontynuowali rozmów.*

Како што се гледа, пропозиционалниот аргумент е реализиран како номинализација. Не успеав да најдам конструкција со друго решение,

што пак треба да се "чита" како доказ дека имаме работа со еден перифрастичен предикат, т.е. дека комплементацијата во овој случај значи дополнување на содржината на конститутивниот предикат, а не внесување на импликуваниот од него аргумент. Впрочем, континуација на едно дејство / состојба почесто се сигнализира во текстот со соодветна прилошка определба, како што е на пр. мак. (експресивно маркирано, со инсистирање на траењето на соодветното дејство / состојба) *сè уишѝе*, или пол. *nadal* (експресивно неутрално); слично и негацијата на продолжувањето (= прекилот) на дејството / состојбата бидува сигнализирано со прилошките определби како мак. *веке* (*не...*), пол. *już* (*nie...*), и сл., сп.

(43'а) Мак. *Полийшчаришѝе веке не ѝи водаш...* /... ѝи прекинаа разгворшѝе.

(43'б) Пол. *Politycy już nie prowadzą rozmów / ...przerwali rozmowy.*

- варијантата со глаголски показатели на 'прекин', т.е. со глаголски лексеми со негација вградена во лексичкото значење е понеутрална, додека варијантата со "синтаксичка" негација носи нијанса на потенцирање на фактот на прекилот на соодветното дејство / состојба.

Најпосле, еве пример на негирана терминативна конструкција:

(44а) Мак. *Причекај, сè уишѝе не завршив со објаснување на овој шѝексшѝ на децашѝа.*

(44б) Пол. *Poczekaj, jeszcze nie skończyłem objaśniać / ?z objaśnianiem dzieciom tego tekstu.*

И овде, колку што можам да оценам, варијантата со *да*-реченицата на македонска страна е неприфатлива. Може да се замисли субјунктивната конструкција со друг тип секундарни терминативи, како на пр.

(45а) Мак. *Не усѝеав... / Не сшѝиѝнав да му ѝо кажам шѝоа на Пешѝар.*

(45б) Пол. *Nie zdołałem... / Nie zdążyłem powiedzieć tego Piotrowi.*

- глаголите како мак. *усѝее*, *сшѝиѝне*, пол. *zdołać*, *zdążyć* информираат дека некое дејство е успешно извршено; нивните негирани варијанти сигнализираат неуспех во извршувањето на дејството, поточно: се негира фактот на извршувањето на дејството како такво, а не неговото недовршување, што е функција на "вистинските" негирани терминативи. Меѓутоа, ако прифатиме дека централната компонента во значењето на еден терминатив е информацијата дека соодветното дејство веќе не се врши (не продолжува), тогаш можеме конструкциите од примерот (45) да ги толкуваме како секундарни терминативни. Од сето тоа произлегува дека во лексичкото значење на терминативот е вградена негација која - зависно од контекстот на употреба

- може да се толкува (1) како информација дека дејството не продолжува, или (2) како информација дека дејството не било извршено.

Инструменталните конструкции во нашиот пример (44) претставуваат нов доказ дека во речениците конституирани од фазните глаголи имаме работа со еден сложен предикатски израз, а не со хиерархизиран пар предикатски изрази. Разликата меѓу мак. *Ушиџе не ѓо завршиџ исџражувањџџо* и *Ушиџе не завршиџ со исџражувањџџо*, или меѓу пол. *Nie skończyłem jeszcze tych badań* и *Nie skończyłem jeszcze z tymi badaniami* не секогаш е лесно читлива; за разлика, односот меѓу истите тие две конструкции без надградена негација е покомпликуван: инструменталната конструкција може, иако не мора да биде експресивно пејоративно маркирана, имено, една од можните парафрази може да звучи: 'не сакам повеќе да имам врска со ова истражување', и сл. Во секој случај оформувањето на пропозиционалниот аргумент на фазниот предикат како инструментална предлошка конструкција значи демоција на тој аргумент од позицијата на директен објект, која што е карактеристична за "класичната" комплементарна реченица.

Други, прилично фреквентни, перифрастични терминативни конструкции во двата јазика ја потврдуваат зацртаната слика, т.е. речиси редовна номинализација на пропозиционалниот аргумент, и многу ретка, строго контекстуално врзана употреба на соодветните конструкции со надградена негација која би ја "бришела" негацијата вградена во лексичкото значење на терминативот, сп. ги обратите како мак. *џреба да се сџави крај на џџаа сџџуација*, или пол. *trzeba położyć kres tej sytuacji*, и сл. - формулацијата како *?не џреба да се сџави крај...* звучи необично поради две спротивставни сугестии во однос на нејзината експресивна порака: основната терминативна конструкција потенцира потреба ситуацијата да се измени, додека надградената негација кажува нешто обратно; во полскиот јазик соодветната синтаксички негирана конструкција (**nie trzeba kłaść kresu...*) е практично невозможна.

*

Завршувајќи ги забелешките во врска со негацијата на реченици конституирани од фазни предикати треба уште еднаш да подвлечам дека во нив "комплементацијата" претставува семантичко јадро на конструкцијата, а целата конструкција има карактер на сложен перифрастичен предикат. Покрај сите горенаведени и анализирани примери тука се и речениците како *џочна / дојде џролеџџџа*,

zaczęła się / przyszła wiosna, седницата ѝ трае / е во ѝнек, posiedzenie trwa / jest w toku, ручекој заврши, obiad się skończył / dobiegł końca, и сл., каде што пропозиционалниот аргумент има како референт еден временски период и/или се остварува како *nomen acti* (а не *nomen actionis*).

Во самото значење на 'фаза' или 'фазен предикат', 'фазен глагол' вградена е информацијата дека се работи за дејство сфатено во траење, трајно дејство, со што автоматски се елиминираат свршените глаголи како конституенти на комплементарната конструкција, односно предикати кои дејството го претставуваат како временски неделива целина (т.е. оние позитивно маркирани по категоријата 'вид') како конституенти на "комплементарната" пропозиција.

Универзалната парафраза на негираните конструкции конституирани од инхоативи или од континутиви (т.е. на конструкциите од типот: *neg [p (a...)]*), каде што $p = V_{inh} / V_{cont}$, би можела да гласи: 'не е вистина дека X го врши (во било која фаза) дејството p '. Универзалната парафраза на негираните конструкции конституирани од терминативи е поедноставна и гласи: 'не е вистина дека X го заврши дејството p '.

Не им посветивме овде посебно внимание на "морфолошките" показатели на фазните предикати, т.е. на глаголите коишто фазното значење го пренесуваат со префиксите, како на пр. мак. *зајее*, *ѝрозбори*, *дочииа...*, пол. *zachorować*, *pokochać*, *dopisać*, и сл., бидејќи во конструкциите што тие ги конституираат семантичката хиерархија ѝ одговара на формалната, т.е. фазната предикација (изразена со суфиксот) е подредена на главната, матрична предикација (изразена со коренот), т.е. - со други зборови - не постои сугестија дека фазната предикација (лексички изразена) е семантички најважен конституент на конструкцијата. Сепак, самиот факт на постоење на морфолошките инхоативи, континуativi и/или терминативи е доказ плус дека статусот на фазните предикати како предикати од втор ред е под голем прашалник.

2.2.1.2. НЕГАЦИЈА ВО РЕЧЕНИЦИ КОНСТИТУИРАНИ ОД МОДАЛНИ ПРЕДИКАТИ

Таканаречените модални глаголи сочинуваат мала, затворена класа лексеми - носители на деонтична модалност. Во македонскиот јазик И. Чашуле ги вброи во оваа класа глаголите *може*, *сmee*, *мора*, *ѝреба*, *бидува* и *има₂* (Чашуле 1989); во полскиот јазик тука спаѓаат глаголите *móc*, *śmieć*, *musieć*, предикативот *trzeba*, и глаголската

придавка *powinien*. Веднаш треба да кажеме дека речиси сите тие покрај деонтичната способни се и да пренесуваат епистемична модалност. Овде нè интересира нивното однесување како носители на деонтичната (волитивна) модалност, т.е. нивната способност да информираат дека реализацијата на дејство оформено како нивен пропозиционален ("комплементарен") аргумент е возможна, дозволена, пожелна, задолжителна... Значи: го сместуваат соодветното дејство на деонтичната модална скала. Како што фазните предикати го квалификуваат (доопределуваат) дејството темпорално, така модалните предикати го квалификуваат (доопределуваат) модално. Во првиот случај се работи за внатрешната темпорална карактеристика (фаза) на дејството, во вториот - за неговата модална оцена на скалата од возможно до задолжително. Јасно е дека и во конструкциите конституирани од синсемантички модални предикати формалната хиерархија не ѝ одговара на семантичката, односно основната информација ја носи пропозиционалниот аргумент, а не матричниот конститутивен предикат.

Со негација на конструкциите конституирани од модалните деонтични предикати добиваме "свртена слика" на можноста-неможност, т.е. ескалација од невозможното до незадолжително (факултативно, опционо) дејство / состојба. За разлика од конструкциите конституирани од фазните предикати овде можна е двојна негација, и во матричната и во комплементарната пропозиција, т.е. допуштени се конструкциите од типот мак. *не може да не дојде..., не мора да не дојде...,* пол. *nie może nie przyjsć, nie musi nie przyjsć...* и сл. Фреквенцијата на тој тип конструкции варира од предикат до предикат и е строго зависна од контекстот.

А еве неколку репрезентативни примери:

(46a) Мак. *Не можев да дојдам вчера / Не можам да дојдам утре*

(46б) Пол. *Nie mogłem przyjsć wczoraj / Nie mogę przyjsć jutro*

- т.е. 'нешто ме спречи / предвидувам некоја пречка'; двојниот пример е доказ дека се можни и двете временски перспективи. Се работи овде за *може / моc* во смисла 'е во состојба / дозволено (му) е, смее', т.е. за показател на еден деонтичен предикат. На македонска страна можно е и појавување на форма *може* неменлива по лице и број, т.е. нешто налик на адвербална партикула, сп. на пр.

(46a') Мак. *Не може праикаша да ви ја осиавам без џоиврда*

и сл. - на полска страна таквата конструкција е *ex definitione* исклучена поради фактот што "комплементарниот" глагол се појавува во инфинитив, односно: модалниот матричен глагол е единствен носи-

тел на категоријалното значење за лице и број. Впрочем, неменливото *може* е почесто во прашални конструкции од типот *Може ли да влезам?* 'смеам ли...?', каде што негацијата не е исклучена, но поставува построги контекстуални барања, сп. на пр. *Зар нависџина не може да влезам?*, и сл.

Како што веќе се гледа од горереченото, модалниот глагол *може* / *może* често се појавува како синонимен со *сме* / *śmiać*. *Сме* / *śmiać* и во двата јазика припаѓа кон повисок стилски регистар и не е многу фреквентен во секојдневната комуникација. Меѓутоа, што не е овде без интерес, во мојот, за жал ограничен, корпус, токму негираните примери се побројни. Сп. на пр.

(47а) Мак. *Во ѓрисусџво на шефоџ не смееше ни да ѓисне.*

(47б) Пол. *W obecności szefa nie śmiał nawet pisać.*

Сп. и со двојната негација:

(48а) Мак. *Не смееле да не се ѓојаватџ на време во канцеларијатџа.*

(48б) Пол. *Nie śmieli nie stawić się na czas w biurze.*

и сл.

Македонскиот глагол *мора* изразува, зависно од контекстот на употреба, таканаречена надворешна или внатрешна обврска, т.е. однесување кое некој ни го налага "однадвор" или однесување кое го доживуваме како внатрешна морална обврска. Во полскиот јазик надворешната обврска се изразува обично со *musieć*, а внатрешната со *powinien*. Сп.

(49а) Мак. *Студентџитџе не мораатџ ѓосебно да се ѓријавуваатџ на колоквиум.*

(49б) Пол. *Studenci nie muszą się specjalnie zapisywać do udziału w colloquium.*

односно:

(50а) Мак. *Не мораше Јане да ја ѓџоварува мајкаџа со џаа рабоџа.*

(50б) Пол. *Janek nie powinien obciążać matki tą sprawą.*

и сл. Конструкциите со двојна негација (на матричниот и на комплементарниот предикат) во случајот на глаголите *мора* / *musieć*, *powinien* се необични, не успеав во мојот корпус да најдам соодветни примери²; меѓутоа, тешко е овде да се зборува за семантичка

² Не можам да го прифатам тврдењето на В. Кризја (Kryzia 2006) дека "zaprzeczone *powinien* wymaga niedokonanej postaci infinitiwu jako argumentu nazywającego podlegające powinności działanie." (*ibid.* 41). Располагам со низа

мотивација со оглед на фактот дека глаголите со негација вградена во лексичкото значење без рестрикции се појавуваат во комплементарната конструкција, сп. на пр. мак. *Не мора веднаш да му се сѝрошув-сѝавуаш*, *Не мора да го ошфрлиме шој шредлош...*, пол. *Nie musisz jawno da mi się sprzeciwić*, *Nie powinniśmy odrzucić tej inicjatywy...*, и сл.

Македонскиот глагол *мора* во функција на конститутивниот член на матричниот предикат, слично како *може* (сп. погоре), може и да се појавува во неменлива форма на 3 лице еднина, т.е. во најслабо категоријално маркираната форма, сп. (*Не*) *мора да одиме шаму*, (*Не*) *мора да го шслушаш*, и сл. Значи, *мора* знае да се однесува како предикатив, или како вербална партикула, што е чекор кон усогласување на семантичката со формалната (морфосинтаксичка) хиерархија на целата конструкција. На полска страна таквиот развој е невозможен со оглед на фактот дека комплементарната пропозиција е конституирана од инфинитивната форма (конкретно: инфинитивот), така што "матричниот" предикат е единствен носител на категоријалната информација по лице и број.

Македонското *шреба*, како и полското *trzeba* постојат само во неменлива форма и се однесуваат како предикативи, што во полскиот јазик ја ограничува употребата до таканаречени безлични конструкции, т.е. конструкции со блокирана позиција на појдовниот персонален аргумент, сп.

(51a) Мак. *Не шреба оваа рабош да се реши баш денеска.*

(51б) Пол. *Nie trzeba tej sprawy rozwiązać koniecznie dzisiaj.*

Но мак. и: *Не шреба шаму да одиш денеска*, *Не шреба да му речеме веднаш*. и сл., каде што во полскиот текст *trzeba* е исклучено. Впрочем, оваа формална разлика се рефлектира и на семантички план: додека во македонскиот јазик *шреба* е алтернативен предикат на надворешна и/или внатрешна обврска, во полскиот тоа изразува повеќе сугестија, односно пожелно, а не строго задолжително дејство, и по тоа се разликува од *musieć*. Инаку *шреба* / *trzeba*, слично како и другите погоре разгледувани предикати на обврска, речиси исклучува синтаксичка негација во комплементарниот предикатски израз, сп. *?Не шреба да не...*, *?Nie trzeba nie...*

Македонските *бидува* и *има₂* немаат директни полски еквиваленти. *Бидува* има ниска фреквенција во текстот, а би можело

примери со свршена форма на инфинитивот, сп. на пр. *Dzieci nie powinny tego nigdy zobaczyć*, и сл.

да се преведе на полски како *można oczekiwać, że...; не бидува би превеле како nie powinno się zdarzyć (tak), że...*

Најпосле да одбележиме дека мак. *има₂* нема негиран парник.

И во двата јазика модалните предикати не прифаќаат пропозиционални аргументи во форма на номинализации.

2.2.1.3. ЗАКЛУЧОЦИ

Спроведениот преглед, иако прилично површен, донесе бројни докази кои ја потврдуваат спецификата на фазните и модалните предикати и нивната посебна позиција меѓу другите предикати од втор ред. Имено:

- на семантички план (а) фазните и (б) модалните предикати носат дополнителна информација за (а) внатрешна темпорална организација на настанот, и (б) модален став на говорителот во однос на настанот којшто е референт на нивниот пропозиционален аргумент. Значи, во семантичката хиерархија предикатот што го конституира пропозиционалниот аргумент е поважен од матричниот предикат од втор ред. Имаме работа со сложени “двокатни” предикати; потврда на таквата квалификација е, меѓу другото, и задолжителната кореференција на матричниот и комплементарниот појдовен персонален аргумент;
- на формален (морфосинтаксички) план глаголските показатели на фазните и модални предикати се однесуваат како СИНСЕМАНТИЧКИ глаголи – делови од сложени перифрастични предикатски изрази. Таквиот нивни статус наоѓа потврда во начинот на оформување на комплементарниот предикат во полскиот јазик – тој задолжително зема облик на инфинитивот. Друга, симптоматична потврда претставува тенденцијата, посебно јако изразена во македонскиот текст, матричниот предикат да се претвора во неменлива глаголска партикула – предикатив;
- од гледна точка на нашата тема посебен интерес претставуваат ограничувањата во однос на дистрибуцијата на партикулата на негација. Кај фазните конструкции ограничувањата, се чини, ги мотивира - меѓу другото - фактот дека во самиот поим ‘крај’, ‘завршување’ е вградена негација. Кај модалните предикати треба пак да сметаме со фактот дека “предикатите на обврска” се базираат врз предикати на можност + вградена двојна негација, нешто како ‘не може да не...’, и сл. Впрочем, не случајно во значењето на термините кои функционираат како “номинализации на обврска” има вградена негација, со или без морфолошки сигнали, сп. мак. *неоїходносїї, неизбежносїї*, пол. *konieczność*.

2.2.2. НЕГАЦИЈА ВО РЕЧЕНИЦИ КОНСТИТУИРАНИ ОД ПРЕДИКАТИ СО ВОЛУНТАТИВНА КОМПОНЕНТА

Основниот блок конструкции со модусот како средство на акомодација на комплементарната пропозиција се конструкции конституирани од глаголи во чие лексичко значење е вградена волунтативна компонента од типот 'сака', т.е. глаголи како мак. *сака*, *иосакува*, *моли*, *наредува*, *забранува*, *иланира* и сл. Во конструкциите од тој тип корелацијата меѓу појдовните персонални аргументи на матричната и на комплементарната реченица е факултативна, и варира од предикат до предикат, а при отсуство на корелација на појдовните аргументи се појавува корелација на вториот персонален аргумент на матричниот предикат со појдовниот аргумент на комплементарниот предикат, при што појдовниот персонален аргумент на комплементарниот предикат во матричната реченица врши функција на директен или индиректен објект. Еве неколку типични комбинации: (а) мак. *(не) сакам да оџидам џаму...* / *(не) сакам џој да оџиде џаму...* наспрема пол. *(nie) chcę tam pójść...* / *(nie) chcę, żeby on tam poszedł*, или (б) мак. *(не) му советувам да оџиде џаму...* наспрема пол. *(nie) radzę mu tam pójść...* / *...chodzić* . / *(nie) radzę mu, żeby tam poszedł...* / *...chodził*, или (в) мак. *(не) џо наџоварам да оџиде џаму...* наспрема пол. *(nie) namawiam go, żeby tam poszedł*, и сл. Во моделот (б) на полска страна се појави двојно решение во однос на видот на предикатскиот израз во комплементарната пропозиција. Имено, варијантата со несвршениот вид е контекстуално независна, додека варијантата со свршениот вид импликува контекстуални ограничувања со предикатот 'оџиде' / 'pójść' во фокус, на пр. *Не му советувам веднаш да оџиде џаму, му советувам да сџаџи со нив во конџакџи* / *Nie radzę mu zaraz tam pójść, radzę mu wejść z nimi w kontakt*, и сл. Аспектуалните разлики и контекстуалните ограничувања се зголемуваат во конструкции со двојна негација, и на матричниот и на комплементарниот предикат, сп. :

(52а) Мак. ? *Не сакам да не оџидам џаму, за да нема неџоџребни коментари...* т.е. 'подобро да одам таму, иако не сакам, за да одбегнам непотребни коментари', и сл.

(52б) Пол. ? *Nie chcę tam nie pójść, żeby nie wywoływać niepotrzebnych komentarzy...*

- и двете реченици звучат неприродно, претерано елиптички, веројатно поради колизија меѓу две несакани работи: 'одењето таму' и 'евен-

туални коментари во случај на "неодењето" '. Поприфатлива се чини конструкцијата со некорелативни субјекти, сп.

(53a) Мак. *He сакам ѝој да не оѝиде/ оди ѝаму, но имам извесни резерви...*

(53б) Пол. *Nie chcę, żeby on tam nie poszedł / chodził, ale tam swoje zastrzeżenia...*

- како што се гледа, во оваа конструкција се наложува несвршениот вид на комплементарниот предикат; конструкцијата е поприфатлива од (52), но сепак и овде поприродно би звучело нешто поексплицитно, на пр. *не сакам да ѝо сѝречам да оѝиде ѝаму, но...*, и сл. Сп. и:

(54a) Мак. *He ѝо советувам да не оѝиде оди ѝаму, но...*

(54б) Пол. *Nie radzę mu, żeby tam nie poszedł / chodził, ale...*

- овие конструкции не побудуваат резерви во однос на нивната семантичка (и граматичка) структура, но и овде (а) во комплементарната реченица поприродно звучи предикатски израз во несвршен вид, и (б) се очекува во продолжување да се појави коментар зошто сепак "одењето таму" би било непожелно.

Детална анализа на одделни глаголи од оваа група веројатно би дозволила да се откријат низа идиосинкретични карактеристики како во однос на преферираните категоријални значења, како и во однос на разликите на линија: македонски ~ полски. Меѓутоа, тешко може да се претпостави дека тие би ја измениле општата слика што се однесува на можностите на негирање пред сè на матричната, но и на комплементарната реченица.

За целата група важи парафразата 'не е вистина дека...' надградена врз матричниот предикат. За целата група важи, исто така, карактеристиката / - фактивност / во однос на комплементарниот дел на конструкцијата.

2.3. УШТЕ ЗА НЕГАЦИЈА НА "ОСАМОСТОЕНИ" РЕЧЕНИЧНИ АРГУМЕНТИ НА ПРЕДИКАТИ ОД ВТОР РЕД

Стигна време да се вратиме на констатацијата формулирана во претходната глава (сп. 1.3.), а која гласи дека нефактивните реченици, и оние маркирани по епистемичната и оние маркирани по деонтичната модалност, претставуваат *ex definitione* аргументи на виртуелни предикати од втор ред.

За речениците маркирани по епистемична модалноста предлагаме парафраза со помош на предикатите 'претпоставува', и сл., на пр. мак. *Јас нема да ѝе ѝридружувам*, т.е. (('јас претпоставувам (дека

нема да стане вистина) дека) ... / јас решив дека (нема да стане вистина) дека...)), пол. *Ja nie będę ci towarzyszyć*, т.е. (('przypuszczam, że (nie okaże się prawdą, że ja... / zdecydowałam, że (nie okaże się prawdą, że ja...')), и сл.

За речениците маркирани по деонтична модалност предлагавме парафраза со помош на предикатот 'не-сака' (каде што цртичка значи дека се работи за автономен предикат, синонимен со лат. *nolle*, а не за негација на 'сака', сп. погоре 1.3.; најадекватен македонски запис би бил 'нејќе'; се чини, не случајно овој глагол преживеа токму во негирана форма), сп. на пр. мак. *Не оди таму! / Немој да одиш таму!* т.е. (('не-сакам (да стане вистина) дека ќе одиш таму)), пол. *Nie idź tam!* т.е. (('nie-chcę (żeby stało się prawdą) że tam pójdziesz)), или мак. *Само да не заврне!* т.е. (('не-сакам (да стане вистина) дека ќе заврне)), пол. *Żeby tylko nie zaczęło padać!* т.е. (('nie-chcę (żeby stało się prawdą) że zacznie padać)), и сл.

Привлекува внимание разликата во хиерархиската поставеност на негацијата: во епистемичните конструкции таа му е подредена на доминантниот виртуелен предикат од втор ред, додека во деонтичните директно е вградена во тој предикат.

И најпосле: се чини дека постоењето на посебни партикули - показатели на негација во модално маркираните реченици во балканскиот, но не и во словенскиот јазичен свет (сп. погоре 1.3., сп. и Mindak 1995), претставува експлицитација на нефактивниот карактер на соодветните конструкции. Како што веќе не еднаш спомнавме и во овој текст, експлицитните сигнали на категоријата 'нефактивност' претставуваат една од важните карактеристики на балканскиот дискурс.

3. НЕГАЦИЈА ВО РЕЧЕНИЦИ КОНСТИТУИРАНИ ОД ПРЕДИКАТИ ОД ТРЕТ РЕД

Предикатите од трет ред одразуваат тек на нашето размислување и заклучување. Тие прифаќаат само пропозиционални аргументи и информираат како авторот на текстот ги гледа врските меѓу настаните-референти на тие аргументи. Таквите предикати обично земаат форма на сврзници, или - во специфични контекстуални услови - на партикули (честички), а само ретко, во текстови од поапстрактен стилски регистер (на пр. научни или правни текстови) се појавуваат како глаголи.

Пропозиционалните аргументи на предикатите од трет ред можат да имаат за референти факти, т.е. настани / состојби од реалниот и/или претпоставените настани / состојби од виртуелните светови. Повеќето предикати од трет ред (меѓу другите, сите од чисто асоцијативна и од темпорална серија, дел од каузална серија - сп. подолу за соодветната класификација) се способни да врзуваат и /+ фактивни/ и /- фактивни/ аргументи. Во нашата анализа на овие предикати се ограничуваме на примери од /+ фактивен/ карактер, т.е. на примери кои можат да бидат оценувани во термини / +/- вистина /.

Зависно од сигнализираниот од нив карактер на врската меѓу настаните-аргументи предикатите од трет ред можат да се поделат на (а) асоцијативни, на пр. мак. *и, ӣиe, ӣа, а, но, или...*, *сосуӣиес̄ӣува, кое̄зис̄ӣира, исклучува, елиминира, алӣернира...*, пол. *i, a, ale, lecz, lub, albo...*, *współistnieć, koegzystować, wyłączać, eliminować, alternować...*, (б) темпорални, на пр. мак. *ко̄џа, о̄ӣко̄џа, додека, ӣпред да...*, *само ӣӣо...*, *ӣреӣходи, следи...*, пол. *kiedy, gdy, zanim, dopóki...*, *poprzedzać, następować po...*, и (в) каузални, на пр. мак. *заш̄ӣо, бидејќи, ӣака ӣӣо, ако, иако, за да...*, *ӣредизвикува, условиува, им̄ликува, ӣовлекува...*, пол. *bo, ponieważ, gdyż, tak że...*, *jeśli / jeżeli, chociaż, mimo że...*, *wywoływać, powodować, sprawiać że...*, *warunkować, implikować*, и сл.

Негацијата на конструкциите конституирани од предикати од трет ред може да сигнализира фактографска грешка или грешка во заклучувањето. Формалните механизми на негација кај предикатите оформени како сврзници и/или честички драстично се разликуваат од оние кај предикатите оформени како глаголи. Не постојат униформирани (граматички) средства на синтаксичка негација. Се разбира,

како и секој исказ, и таквите конструкции можат да се негираат со надградена (во линеарна транспозиција: препонирана) формула 'не е вистина дека...!', меѓутоа ние во натамошниот текст ќе се концентрираме врз посебни, специјализирани средства на негирање релации сигнализирани од одделни сврзнички предикати.

3.1. НЕГАЦИЈА ВО РЕЧЕНИЦИ КОНСТИТУИРАНИ ОД АСОЦИЈАТИВНИ ПРЕДИКАТИ

Под асоцијативни предикати подразбираме предикати кои именуваат врски меѓу настаните базирани врз асоцијација на авторот на текстот. Зависно од темата, карактерот на текстот, и - пред сè - од авторовата дисциплина на мислење, базата на асоцијациите е практично неограничена и неретко не може да се реконструира ни од непосредниот контекст. Меѓу другото, како база можат да се појават и темпоралните и каузалните врски.

Семантички најсиромашна од асоцијативните релации и најфреквентна во јазичниот дискурс е конјункцијата. Од неа ќе го започнеме нашиот преглед.

3.1.1. НЕГАЦИЈА И КОНЈУНКЦИЈА

Според класичната логика конјункција (*iloczyn logiczny*, конструкција од две реченици поврзани со релација чиј типичен показател е сврзникот *и/і*) "jest zdaniem prawdziwym wtedy i tylko, gdy oba jej zdania składowe są prawdziwe" (MEL 1970: 110). Во двата овде од нас разгледувани јазика не постои еден специјализиран граматички механизам на негирање на конјункција. Во натамошниот текст ќе се потрудам да ги прикажам неколкуте најчесто применувани механизми. Како појдовната точка ја прифаќам следната асертивна реченица:

(1а) Мак. *Ја варосавме собайџа и џи закачивме новийџе завеси.*

(1б) Пол. *Odmalowaliśmy ścianę pokoju i powiesiliśmy nowe firanki.*

Да кажеме веднаш дека - според горе наведената логичка дефиниција - негираниот парник на горната реченица е секоја конструкција во која е негиран еден од двата пропозиционални аргументи, или и двата аргументи истовремено, значи:

(1'а) Мак. *Не ја варосавме собайџа и (сејак) џи обесивме новийџе завеси.*

или: *(Сејак) ја варосавме собата и не сме ѝ закачиле новиите завеси.*

или: *Не сме ја варосале собата и не сме ѝ обесиле новиите завеси.*

или најпосле - посебна конструкција за негирање на обете пропозиции:

Ниту ја варосавме собата, ниту ѝ закачивме новиите завеси.

(1'б) Пол. *Nie odmalowaliśmy ścian pokoju i (jednak) powiesiliśmy nowe firanki.*

или: *Odmalowaliśmy (jednak) ściany pokoju i nie powiesiliśmy nowych firanek.*

или: *Nie odmalowaliśmy ścian pokoju i nie powiesiliśmy nowych firanek.*

или: *Aniśmy (nie) odmalowali ściany (ścian) pokoju, aniśmy (nie) powiesili nowe (nowych) firanki (firanek).*

Алтернативното решение во последниот пример на полска страна се објаснува со временска / генерациска разлика. Наследениот словенски модел на конјунктивно негирање не барал двојна негација од типот *ani...nie...*; тој е зачуван во македонскиот пример, додека во полскиот јазик со текот на времето *ani* сè почесто бива придружувано со "нормалната" партикула на негација *nie*. По пат треба да одбележиме дека во конструкциите со *нију...нију...* / *ани...ани...* нема дискретен показател на конјункција; соодветната функција ја врши интонациската контура на исказот.

Кревката, прагматички мотивирана асоцијативна база на конјункција се состои во одлуката на авторот на текстот двата настана да ни ги претстави како поврзани без информација за карактерот на врската. Впрочем, конјункцијата збогатена со таквата информација се крие во лексичкото значење на сите предикати од трет ред.

Често негирањето на "чиста" конјункција се сведува на внесување информација која воспоставува хиерархија меѓу двата поврзани настана, поексплицитна хиерархија од онаа на која упатува самата линеаризација на конструкцијата. Со други зборови: внесување експлицитна функционална, "дијатетичка" хиерархија меѓу двата пропозиционални аргументи. Таквата хиерархија во нашиот пример - врз основа на лексикото значење на двете дел-реченици - се појавува при негирање на само една од тие реченици; логиката сугерира дека варосувањето и закачувањето на новите завеси одат заедно, разбивањето на нивната "конјункција" бара коментар, оттука и факултативното вметнување на партикулата *сејак* / *jednak*. Се наоѓаме веќе на пат од конјункција кон таканаречената адверсативната релација (сп. подолу, 3.1.2.). Имено, наједноставно негирањето

на конјункција може да се спроведе преку замена на чисто конјунктивната со адверсативната (спротивставна) врска, сп.

(2а) Мак. *Ане дојде и не ми ја донесе книџаџа.*

(2б) Пол. *Ania przyszła i nie przyniosła mi tej książki.*

наспрема

(3а) Мак. *Ане дојде, но не ми ја донесе книџаџа / ...без да ми ја донесе книџаџа.*

(3б) Пол. *Ania przyszła, ale nie przyniosła mi tej książki.*

- (а) во примерите (2) и (3) се работи за исти референти на двата пропозиционални аргументи, (б) двата исказа / двете сложени реченици упатуваат на иста фактичка состојба, НО (в) има разлика во тоа како авторот на текстот ја перципира и како ја пренесува таа состојба - во примерот (3) информацијата е побогата - посилно / поексплицитно е изразено изневереното очекување на говорителот што не му е донесена книгата.

Македонското негирање со *без + субјунктив* нема директна паралела во полскиот јазик (сп. Topolińska 1992). Ова решение го потенцира споредниот статус на вториот во хиерархија аргумент на конјункцијата. На македонската конструкција обично ѝ одговара полска номинализација со истиот предлошки предикат на негација, т.е. во превод на пр. на

(4а) Мак. *Замина без да се џоздрави.*

полски би се рекло

(4б) Пол. *Wyjechał bez pożegnania.*

и сл. Впрочем, оваа еквиваленција фрла интересна светлина на контроверзниот статус на субјунктивот во однос на категоријата 'финитност'.

Најпосле, на македонска страна имаме и конструкција со ...*a да не...*, т.е.

(4'а) Мак. *Замина а да не се џоздрави.*

пак со еден адверсативен сврзнички предикат, во овој случај врзан со прилаголска негација.

Mutatis mutandis постапката при негирање на првиот пропозиционален аргумент на конјункција е слична како при негирање на вториот аргумент, но без варијации претставени во примерите под (4), сп.

(5а) Мак. *Ане не дојде и Пеџре ми ја донесе книџаџа.*

(5б) Пол. *Ania nie przyszła i Piotr mi przyniósł tę książkę.*

наспрема

(6а) Мак. *Ане не дојде, но Пеџре ми ја донесе книџаџа.*

(6б) Пол. *Ania nie przyszła, ale Piotr przyniósł mi tę książkę.*

- овде со замена на двата асоцијативни предикати потсилена е инфорацијата дека книгата била очекувана и очекувањето е исполнето, иако Ане не дошла.

Универзален начин да се негира цел исказ / цела сложена реченица конституирана од предикат на конјункција е да ѝ надградиме експлицитна доминантна предикација според логичката формулата:

$\sim (p \wedge q)$, т.е.

(7а) Мак. *Не е вистина дека p и q .*

(7б) Пол. *Nieprawda, że p i q .*

но тогаш пак, природно, очекуваме коментар од типот *...бидејќи...* кој би ставал под прашалник или p или q или и p и q .

Конјункцијата може да ги врзува не само речениците како аргументски изрази конотирани од предикатски изрази од трет ред, туку и именските синтагми како аргументски изрази конотирани од предикати од прв и/или од втор ред, или пак одделни модификатори на именската синтагма.сп. за тоа погоре 1.1.1.3.

За конјункцијата како "негација" на адверсативната релација сп. подолу, 3.1.2.

3.1.2. НЕГАЦИЈА И АДВЕРСАТИВНА РЕЛАЦИЈА

Како што веќе спомнав погоре, адверсативната релација - како впрочем сите предикати од трет ред - содржи во себе конјункција, но таа конјункција е збогатена со информација за извесни огради што ги спротивставуваат двата пропозиционални аргументи еден на друг.

Се работи за прилично семантички изнијансирана релација. Основните типови на таа релација уверливо ги издвои Љ. Кардалеска во својот магистерски труд (сп. Кардалеска 2002), сп. и С. Веновска-Антевска 2003 и З. Тополињска 1994. Овде ќе се задржиме само околу механизмите на негирање на две најизразити варијанти на адверсативната релација, онаа сигнализирана во разгледуваните јазици со сврзниците мак. *a* / пол. *a* (во натамошниот текст зборуваме за неа како 'проста адверсативност'), и втората, која најмногу привлекува внимание на семантичарите, а која најчесто ја сигнализираат сврзниците мак. *no* / пол. *ale* (во натамошниот текст 'вистинска адверсативност').

Простата адверсативност многу личи на конјункција: и овде базата на асоцијацијата што ги врзува двата настана, или пак нивните

протагонисти, останува неексплицирана (евентуално "се чита" од контекстот), а новата информација се однесува на она, што ги разликува, сп. *Во Скопје врне, а во Варшава свети сонце*, или *Петре чииа, а Ане ѓледа телевизия*, и сл. Логичарите во својот *calculus* таквите изрази не ги издвојуваат посебно, условите за вистинитоста на исказот се исти како и кај конјункцијата, т.е. реченицата е вистинита тогаш и само тогаш кога и двата пропозиционални аргументи се вистинити. Следствено, за негација на таков тип искази можеме да го повториме она речено погоре за негација на конјункцијата - таа се постигнува со надградување на 'не е вистина дека...' над целиот исказ.

"Вистинската" адверсативност претставува посложена релација. Аргументите се тука еднозначно хиерархизирани, при што оној што е хиерархиски (и линеарно) прв е прагматички оптоварен: тој во конкретниот контекст на употреба импликува извесни очекувања, додека вториот аргумент носи информација дека тие очекувања се изневерени. Оваа ситуација ја опишавме веќе погоре, зборувајќи за конјункцијата. Овде ќе се послужи́ме со уште еден пример:

(7а) Мак. *Времето беше убаво, но екскурзијата не ни успеа.*

(7б) Пол. *Pogoda była ładna, ale wycieczka nam się nie udała.*

Реченица од ваков тип може да претставува заклучок од претходниот фрагмент на текстот кој објаснува зошто екскурзијата не успеала, или пак може да биде вовед во еден таков фрагмент, т.е. се очекува продолжување од типот *...бидејќи...* итн. Независно од првиот или вториот контекст самото внесување на показател на адверсативна релација кажува дека се случи нешто неубаво, дека имаме работа со изневерени очекувања, и тоа независно од присуството/отсуство на негацијата во аргументските пропозиции; сп. ја на пр. варијантата како:

(7'а) Мак. *Времето не нè изневери, но екскурзијата се покажа кајасирофа.*

(7'б) Пол. *Pogoda nie zawiodła, ale wycieczka okazała się zupełnym niewypałem.*

и сл.

Заклучокот гласи дека во самата адверсативна релација покрај конјункцијата вградена е и негација која открива некој недостаток на асоцијативната база, т.е. некоја во дадениот случај релевантна разлика меѓу ситуациите или аспектите на една иста ситуација - разлика која прави работите да се одвиваат (/ се одвивале / ќе се одвиваат) поинаку од очекуваното / од планираното. Се разбира, целата таа сложена слика може да се реализира со најразлични

варијации зависно од содржината на аргументските пропозиции, со што овде не можеме да се занимаваме. За нашата тема е важно, дека во оваа и само во оваа смисла можеме да констатираме дека адверсативната релација претставува негација на проста конјункција. И пак да повториме: полната негација се постигнува само со формулата: $\sim (q \wedge p)$, иако симболот на конјункција (\wedge) овде крие релација побогата од самата конјункција.

Адверсативната релација е фреквентна појава во процесот на нашето размислување и заклучување и во двата јазика што овде ги разгледуваме нашла повеќе експоненти. Во македонскиот покрај *но* тука се и *(а)ма, ами, сеџак, арно ама*, и др., во полскиот покрај *але* имаме и *lecz, jednak* и др. За врските на адверсативната со релациите 'услов' и 'концесија' ќе стане збор подолу. Овде уште само ќе спомнеме дека адверсативната релација често се јавува во квази-елиптична форма, во реченица која почнува од показател на релацијата и продолжува со втората по ред аргументска дел-реченица. Со други зборови: новиот исказ, а неретко и новиот пасус почнува со показател на адверсативната релација, додека првиот аргумент е скриен во претходниот текст. Токму таквата ситуација класично ја илустрира македонското иницијално поставено *Арно ама...* – навестување дека она за што сега ќе стане збор му се спротивставува на претходно реченото, односно - ако не целосно, тогаш во некои аспекти го негира.

На крајот, уште пример на адверсативната релација како основен израз на спротивставување, сп.

(8а) Мак. *He ĩo исклучив, ĩуку ĩo замолив да се ĩовлече.*

(8б) Пол. *Nie wyrzucięm go, tylko go poprosięm, żeby ustąpić.*

- како што се гледа, на македонска страна имаме тука специјализиран сврзник-предикат *ĩуку*, а можна е во таа функција и позиција и партикулата *само*, на полска страна имаме еквивалент на *само*, т.е. партикулата *tylko*. 'He..., ĩуку...' е универзална шема на 'спротивставување'.

И најпосле: не е неинтересно дека од наследените словенски сврзнички предикати *а* - кое и во двата "наши" јазичи претставува адверсативна релација - во чешкиот и/или словачкиот е основен експонент на конјункција. Не е неинтересно ни тоа што некои показатели на адверсативната релација, како на пр. српското *неĳо* или старословенското *неже*, имаат експлицитно вградена партикула на негација.

3.1.3. НЕГАЦИЈА И (СИЛНА И СЛАБА) АЛТЕРНАТИВА

Во природниот јазик под алтернатива подразбираме обично релација која ни овозможува / ни наложува избор меѓу две линии на однесување. Јазиците за кои овде станува збор, македонскиот и полскиот, не располагаат со специјализирани показатели на силната наспрема слабата алтернатива - дистинкција која игра важна улога во логиката. Имено, според дефинициите прифатени во логиката, "alternatywa jest zdaniem prawdziwym, gdy przynajmniej jedno z jej zdań składowych jest prawdziwe" (MEL 1970: 9, сп. формула: $\sim (p \vee q)$), додека "dysjunkcja [т.е. слаба алтернатива] jest ...fałszywa tylko wtedy, gdy oba zdania składowe są fałszywe, w pozostałych przypadkach jest prawdziwa." (ibid. 60; формула: $\sim p \vee \sim q$).

Како што веќе реков, во разгледуваните јазици двете релации имаат исти показатели, во македонскиот *или*, евентуално *или...*, *или...*, во полскиот *lub* и *albo*, ев. *albo...*, *albo...*; некои граматичари пробале двата полски сврзника да ги приредат соодветно на слабата или силната алтернатива, но во јазичната пракса тоа не е прифатено. И двата јазика, за потребите на прецизниот научен и/или правно административен стилски регистар создадоа секундарни сврзници, мак. *и/или*, пол. *i/lub* за дисјункција.

Според горереченото:

А. негацијата на силната алтернатива се постигнува со негирање на сума нејзини пропозиционални аргументи, на пр. сложената реченица (9а) Мак. *За празничниџе секогаи одам во Охрид или остїанувам во Скопје.*

(9б) Пол. *Na święta zawsze jadę do Ochrydu, albo zostaję w Skopiu.*

ќе ја негираме со:

(9'а) Мак. *Не е висїина дека за празничниџе секогаи (или) одам во Охрид или остїанувам во Скопје*

со евентуално продолжување на пр. ... *овој џаиї бев кај џеїїка ми во Биїїола*, или сл.

(9'б) Пол. *To nieprawda, że na święta zawsze (albo) jeżdżę do Ochrydu, albo zostaję w Skopiu,*

и натаму на пр. ...*tym razem byłem u ciotki w Bitoli*, и сл.

Сп. и друга можна варијанта, т.е. конјункција на негирани аргументи:

(9''а) Мак. *Овој џаиї за празничниџе ниїїу сум остїишол во Охрид, ниїїу сум остїанал во Скопје, бев кај џеїїка ми во Биїїола...*

(9"б) Пол. *Tym razem ani nie pojechałem na święta do Ochrydu, ani nie zostałem w Skopiu, byłem u ciotki w Bitoli...*

И двете претставени варијанти се "истргнати од контекстот" и употребата на едната или на другата директно зависи од тој контекст. Б. негација на дисјункција се постигнува со негирање на самата неизбежност на изборот. Така на пр. истата таа сложена реченица од примерот (9) ќе се негира со констатацијата:

(10а) Мак. *Не е висџина дека за ѓразниџиџе секоџаш (или) одам во Охрид или осџанувам во Скоџје; овој ѓаџи ѓрвиоџи ден бев во Скоџје, а ѓоџоа се ѓрефрлив во Охрид...*

(10б) Пол. *To nieprawda, że na święta zawsze (albo) jeżdżę do Ochrydu, albo zostaję w Skopiu; tym razem pierwszego dnia byłem w Skopiu, a potem pojechałem do Ochrydu...*

Удвоениот показател на алтернатива (или..., или... / albo... / albo...) секогаш е можен и секогаш факултативен - неговото присуство ја потсилува информацијата дека постои избор.

Како во случајот со конјункција, така и во случајот со алтернатива предмет на изборот можат да бидат не само настаните / дејствата / операциите / состојбите, туку и протагонистите на тие настани или објектите на операции. Сп. на пр. мак. *Ќе дојде Ана или Јане; Ќе му куџам книџа или неџиџо од облека...* / Пол. *Ma przyjsć Ania albo Jas; Kupię tu książkę albo coś z ubrania...*, и сл. - секоја од именските синтагми структурирани како алтернатива, номинативната во првиот пример, акузативната во вториот, содржи по две пропозиции конституирани од истиот предикат од прв ред, соодветно *дојде* / *przyjsć* и *куџу* / *kupić*.

3.1.4. НЕГАЦИЈА ВО РЕЧЕНИЦИ КОНСТИТУИРАНИ ОД ГЛАГОЛСКИ ПОКАЗАТЕЛИ НА АСОЦИЈАТИВНИТЕ РЕЛАЦИИ

Речениците конституирани од глаголските покзатели на асоцијативни предикати од трет ред претставуваат ретка појава, обично се доста апстрактни и силно стилски маркирани. Аргументските изрази - како впрочем и кај другите глаголски показатели на предикатите од трет ред - се оформуваат како номинализации. Негирањето се врши или со приглаголската партикула *не* / *nie*, или со негација вградена во лексичкото значење на глаголот. Сп. на пр.

(11а) Мак. *Толеранџиџаџа и ѓтеророџи џиџу во баџкиџе не коеџзисџиџирааџи мирно.*

(11б) Пол. *Tolerancja i terror nawet w bajkach nie współistnieją pokojowo.*

- привлекува внимание контекстуална еквиваленција на мак. *нишју* и пол. *lawet*.

Сп. и:

(12а) Мак. *Појулизмој и либералнаја економија меѓусебно се исклучуваатј*.

(12б) Пол. *Populizam i liberalna gospodarla wykluczaja się wzajemnie*.

и сл.

3.1.5. ЗАКЛУЧОЦИ

Прегледот на конструкции конституирани од асоцијативни предикати од трет ред сугерира неколку поопшти заклучоци:

- асоцијативните релации претставуваат основни, многу фреквентни стратегии применувани во процесот на заклучувањето, и - следствено - во процесот на градењето на текстот. Не без влијание е тука, веројатно, нивната сиромашна семантика;

- негацијата, самата, како таква спаѓа меѓу тие основни стратегии; следствено не изненадува дека во соодветен контекст одделните асоцијативни релации можат да бидат употребени во функција на негација една на друга. Во врска со тоа се чини корисно да се потсетиме на основниот принцип на нашата анализа: нè интересира механизмот на менување на вистинитосната карактеристика на исказот ВО ДВА ПРАВЦА: од /+ вистина/ до /- вистина/ и обратно од /- вистина/ до /+ вистина/, а не само првиот од тие два правца;

- кај предикатите од трет ред прв пат се сретнавме со негација вградена во лексичкото значење на предикатот; тоа не значи дека соодветниот механизам на негација не постои и кај предикатите од првиот и од вториот ред; се работи за појавата на таканаречените лексеми-антоними кои - како што добро знаеме - речиси никогаш, или барем не во сите контексти на употреба, претставуваат негација на сите семантички компоненти карактеристични за нивните парници; сиромашната семантика на асоцијативните предикати прави дека кај нив сме најблиски до таков модел на негација според кој соодветниот "позитивен" предикат можеме да го замениме со неговиот "негативен" парник; сп. и подолу во глвата 5.

- и да завршам: додека во претходните глави бевме соочени пред сè со прилаголските партикули како показатели на негација, во оваа глава, посветена на предикатите од трет ред, среќаваме и други механизми на негација: надградена пропозиција 'не е вистина дека...!', и/или

негација без дискретни показатели, т.е. вградена во лексичкото значење на компонентите на предикатскиот израз.

3.2. НЕГАЦИЈА ВО РЕЧЕНИЦИ КОНСТИТУИРАНИ ОД ТЕМПОРАЛНИ ПРЕДИКАТИ

Под темпорални предикати ги подразбирам оние предикати од трет ред (т.е. предикати со по два пропозиционални аргументи) за кои база на асоцијација и поврзување во еден исказ е односот меѓу два настана на временската оска. Како што просторната референција спаѓа меѓу основните средства за идентификација на материјалните делови на светот, така временската референција води кон идентификација на настаните. Настаните / состојбите се одвиваат во време и/или траат во време. Следствено, разбирливо е дека меѓу основните ресурси за збогатување на асоцијативната база меѓу два настана е информацијата за нивните временски параметри, односно за нивната локација на временската оска и соодносот меѓу нив на таа оска. Значи, негација на исказите (= на сложените реченици) конституирани од темпорални предикати значи негирање на вистинитоста на содржаната во тие искази информација за временскиот однос меѓу настаните одразени во нивните пропозиционални аргументи.

Темпоралната карактеристика на еден настан ја сочинуваат повеќе различни параметри. Анализата на темпоралните системи на повеќе јазици покажува на кои параметри говорителите најчесто им даваат предност како средства за идентификација на настаните.

Покрај најопштата информација дека во основа на асоцијацијата се наоѓа времето од основно значење се: последователност во време, т.е. постериорност, антериорност, и преклопувањето на временските отсечки исполнети со соодветните настани / состојби; натаму: важна е внатрешната временска организација на настаните, т.е. нивната континуативност или моментност, односно информацијата која во "нашите" јазици ја носи граматичката категорија 'глаголски вид', а во врска со тоа и временските точки кои значат почеток или крај на континуативните настани; најпосле, како што ќе видиме, важно е и темпото со кое настаните следат еден по друг. *Ergo*, токму наброените параметри подлежат на негација.

Во анализата што следи ќе ги користам, меѓу другото, резултатите од Шокларова 1990, како и од два мои труда, Тополињска 1997 и Тополињска 2000.

3.2.1. 'не ѿоѿаш, коѿа...'

Како што спомнав, семантички најсиромашната формула на негирање на темпоралната асоцијативна база е онаа која едноставно ја порекнува темпоралната врска меѓу двата настана, а која можеме да ја запишеме како '*не ѿоѿаш, коѿа...*', т.е. како информација дека според авторот на текстот соодветните два настана немаат заедничка, директна или индиректна точка на референција. Меѓутоа, во јазичната пракса таквата формула на "негативна релативизација" ретко се употребува и е строго контекстуално ограничена, а универзалниот релатор, мак. *коѿа* / пол. *kiedy*, обично се употребува во други колокации.

Способноста на *коѿа* / *kiedy* за изразување на максимално широка лепеза на темпоралните релации, како и на начините на негирање на тие релации, ќе ги докажеме претставувајќи ги врз пример на неколкуте избрани реченици можните релации меѓу два исти настана / состојби, и соодветните механизми на негирање со кои располагаат двата истражувани јазици. Сп.

(1а) Мак. *Коѿа ѿреврна, излеѿовме в ѿрад.*

(1б) Пол. *Kiedy deszcz przestał padać, wyszliśmy na miasto.*

- двата предикатски изрази во аргументските дел-реченици се во свршен вид, конструкцијата изразува постериорност: излегувањето се случи откако преврна, но таа информација ни ја носи не самото лексичко значење на сврзничкиот предикат, туку неговата поставеност пред првата аргументска реченица и споменатиот избор на видот на двата подредени аргументски изрази; самиот сврзнички предикат не информира единствено дека се работи за една темпорална релација. За да ја негираме оваа темпорална релација можеме или (а) да ѝ надградиме универзален предикат на негација, т.е. 'не е вистина дека...' - и тогаш останува нејасно кој дел од сложената реченица е лажен, или (б) да се послужиме со реченичната партикула на негација рамноважна на самостоен исказ¹ па да предложиме решение со друг тип темпорална врска меѓу истите два настана, со самото тоа менувајќи ја дијатезата, т.е. хиерархијата на аргументите, на пр.

¹ Во нашите два јазика реченичната партикула на негација е хомонимна со приглаголската, но тоа не мора да е така, сп. рус. *ней̄* ~ *не*, или фран. *non* ~ *ne...pas...*

(1'а) Мак. НЕ. *Кога излеговме в град, сè ушїе врнеше.*

(1'б) Пол. NIE. *Kiedy wyszliśmy na miasto, ciągle jeszcze padało.*

- на тој начин добивме конструкција која информира за делумно преклопување во времето на двата настана чија локација на временската оска овде е предмет на нашиот интерес. Меѓутоа, применетата постапка тешко можеме да ја оцениме како негација на конститутивниот предикат на појдовната реченица, односно да кажеме дека темпоралната конструкција во (1') претставува негација на конструкцијата во (1).

Најпосле можеме да го негираме директно показателот на релација, т.е. да се послужиме со формулата ставена во насловот на оваа глава, сп.

(1"а) Мак. *Излеговме в град НЕ (їооаи) кога (веке) їреврна, їуку...кога сè ушїе врнеше... / ...кога сè ушїе не заврна...*

(1"б) Пол. *Wyszliśmy na miasto NIE (wtedy), kiedy deszcz przestał (już) padać, tylko...kiedy jeszcze ciągle padało... / ...kiedy jeszcze nie zaczął padać...*

- оваа последна конструкција - која преку измена на линеарниот редослед ја сигнализира измената во топикализацијата - евидентно е истргната од поширок дијалогски контекст кој бара токму негација на порано реченото и/или претпоставеното во текот на истиот дијалог.

За да ја верификуваме нашата претстава за функциите на *кога* / *kiedy*, истата таква категоријална "гимнастика" ќе ја спроведеме на еден друг пример, сп.

(2а) Мак. *Сїїїднавме кога децаїїа веке сїїеја.*

(2б) Пол. *Przyszliśmy, kiedy dzieci już spały.*

Имаме овде случај на временско преклопување на двата настана одразени во аргументските пропозиции: моментниот настан, пристигнувањето, се случува кога веќе трае континуативниот настан, сонот на децата. Како можеме да ја негираме оваа темпорална релација? Како прво, можеме да ѝго надградиме универзалното 'не е вистина дека...!'; нема тогаш да знаеме кој дел од констатацијата е лажен. Можеме, исто така, да внесеме реченична негација, да ја измениме дијатетичната - но не и линеарната - хиерархија и со негација да ја поместиме почетната граница на континуативниот настан, сп.

(2'а) Мак. НЕ. *Кога сїїїднавме, децаїїа ушїе не сїїеја....*

(2'б) Пол. NIE. *Kiedyśmy przyszli, dzieci jeszcze nie spały...*

- добиената темпорална релација можеме да ја интерпретираме (1) пак како преклопување во времето: пристигнувањето се случува додека децата се сè уште будни, или (2) како антериорност: пристиг-

навме пред децата да заспијат. Најпосле, можеме и тука да ја примениме нашата насловна формула 'не тогаш, кога...' и да кажеме:

(2"а) Мак. *Присийӣгнавме НЕ (ӣшо̄гаиш) ко̄га деца̄ӣа ве̄ке с̄ӣеја, ӣуку...*

(2"б) Пол. *Przyszliśmy NIE (wtedy), kiedy dzieci już spały...*

- пак имаме работа со еден исказ истргнат од контекстот и со топикалната кулминација врз партикулата на негација. Конструкцијата е граматички исправна, но импликува строго определени услови на употреба.

Вреди да се подвлече, дека примерите (1") и (2"), т.е. примерите со "негативна кулминација", и двата импликуваат продолжување на исказот врз база на асертивната релација, т.е. ја реализираат универзалната формула на спротивставување: 'не *p*, туку *q*'.

3.2.2. НЕГАЦИЈА НА ДРУГИ, СЕМАНТИЧКИ ПОБОГАТИ, ТЕМПОРАЛНИ ПРЕДИКАТИ ОД ТРЕТ РЕД

Анализата покажува дека постапката во процесот на негирањето на реченици конституирани од други темпорални предикати од трет ред е, *mutatis mutandis*, слична како претставената погоре, во 3.2.1.

Се работи за негирање на речениците конституирани од предикатите кои изразуваат 'постериорност', 'антериорност' и 'делумно и/или тотално поклопување на временската оска', со варијации поврзани со евентуално сигнализирање на границите на настаните или темпото како тие следат еден по друг. Насекаде имаме избор од трите горе претставени постапки, т.е.:

1. внесување на доминантен предикат на негација: *Не е вис̄ӣина дека...* / *Nieprawda, że...*, што е на место во научниот стил, но во секојдневен дискурс се среќава ретко;

2. внесување на реченичната негација, по која следи реченица конституирана од релација спротивставна во однос на негираната, соодветно според опозициите: *ӣос̄ӣериорнос̄ӣ ~ ан̄ӣериорнос̄ӣ, ӣем̄ӣорално ӣрекло̄ување ~ о̄ӣсус̄ӣво на кон̄ӣак̄ӣ на временска̄ӣа оска, забрзана ӣоследова̄ӣелнос̄ӣ ~ го̄лемо рас̄ӣо̄јание на временска̄ӣа оска*, итн.; ова е практично најчестото решение во дијалогските текстови: жив дијалог, литературен дијалог, и сл.;

3. директно кулминативно негирање на показателот на конститутивната релација - решение маркирано на експресивен план и доста строго контекстуално ограничено.

За да одбегнеме непотребни повторувања, во натамошниот текст ќе ги претставиме само неколкуте илустрации на негирање на најтипичните темпорални релации според трите спомнати постапки.

3.2.2.1. 'постериорност'

Меѓу показателите на предикатите од трет ред кои изразуваат постериорност спаѓаат - од македонска страна - изразите *о̄ико̄џа, о̄ико̄како, додека не, ш̄ӣом, ӣукуш̄ӣо, само ш̄ӣо, ш̄ӣоо̄ӣуку...*, од полска страна - изразите *odkąd, dopóki, aż, jak tylko, skoro tylko, ledwie / ledwo, zaledwie...* Привлекува внимание дека значаен дел од соодветните конструкции истовремено сигнализираат брзо настапување на настаните еден по друг. За илустрација на горе опишаните три постапки на негирање ја одбрав реченицата:

(3а) Мак. *О̄ико̄џа Јане с̄ӣана дирек̄ӣор, фирма̄ӣа рабо̄ӣи ӣоус̄ӣешно.*

(3б) Пол. *Odkąd Janek został dyrektorem, firma osiąga lepsze rezultaty.*

(3) може да се негира со надградувањето на универзален предикат на негација според формулата:

(3'а) Мак. *Не е вис̄ӣина дека о̄ико̄џа ...* итн.

(3'б) Пол. *Nieprawda, że...* итн.

Втора можност за негацијата на (3) е онаа со помош на реченичната негација, измена на топикализацијата (т.е. - во случајов - на линеарната перспектива) и негација на појдовниот (прв во појдовната хиерархија) пропозиционален аргумент:

(3''а) Мак. *Не, фирма̄ӣа не рабо̄ӣи ӣоус̄ӣешно, о̄ико̄џа Јане с̄ӣана дирек̄ӣор.*

(3''б) Пол. *Nie, firma nie osiąga lepszych rezultatów, odkąd Janek został dyrektorem.*

Најпосле, третата можност на негација се состои во експресивно, кулминативно негирање на конститутивниот предикат на појдовниот аргумент:

(3'''а) Мак. *О̄ико̄џа Јане с̄ӣана дирек̄ӣор, фирма̄ӣа НЕ рабо̄ӣи ӣоус̄ӣешно... (...ӣуку обра̄ӣно...)*

(3'''б) Пол. *Odkąd Janek został dyrektorem, firma NIE osiąga lepszych rezultatów... (...przeciwnie...)*

Конструкциите со други показатели на постериорност *mutatis mutandis* можат да се негираат на ист начин; еве еден пример на конструкција кога последователноста на настаните значи директен контакт на временската оска, при што негацијата вградена во показате-

лот на конститутивниот предикат сигнализира завршна временска граница на состојбата одразена во првиот пропозиционален аргумент:

(4а) Мак. *Седевме молкум додека не се јави мобилниот на Јане.*

(4б) Пол. *Siedzieliśmy milcząc dopóki nie odezwała się komórka Janka.*

негирано:

(4'а) Мак. *(Не,) НЕ сме седеле молкум...* / (4'б) Пол. *(Nie,) NIE siedzieliśmy milcząc...*

- тука негацијата не допушта менување на линеарниот редослед - вториот настан е моментен и значи крај на претходната состојба; двете алтернативни форми на негација се разликуваат само со присуството, односно отсуството на реченичната негација.

За разлика од досега разгледаните, кај оние конструкции кои во асертивна форма изразуваат брза последователност на настаните на временската оска, она што се негира е токму таа брза последователност, а не самиот редослед на настаните, сп.

(5а) Мак. *Само ишшо Јане сшана дирекшор, фирмашш ишчна да рабошш ишдобро.*

(5б) Пол. *Jak tylko Janek został dyrektorem, firma zaczęła osiągać lepsze rezultaty.*

- за разлика од (3) и (4), каде што појдовниот аргумент има континуативен карактер, овде и двата се моментни и се нагласува нивниот непосреден контакт во времето. Негирано:

(5'а) Мак. *Не е висшшина дека... итн.,* (5'б) Пол. *Nieprawda, że... итн.* - се негира токму спомнатиот непосреден контакт, но нема пречка текстот да продолжи на пр. *.....но иш извесно време фирмашш нависшшина ишчна да рабошш ишдобро... / ...ale po pewnym czasie firma rzeczywiście zaczęła osiągać lepsze rezultaty...* - евидентно темпото е тука во семантичката хиерархија повисоко од редоследот на настаните.

3.2.2.2. 'антериорност'

Конструкциите базирани врз релацијата 'антериорност' се значително помалку од оние базирани врз постериорноста, а и бројот на показателите на соодветниот предикат е сведен на еден во секој од двата разгледувани јазика - се чини дека сме наклонети да го почитуваме природниот тек на настаните.

Ќе го анализираме примерот:

(6а) Мак. *Половина колачи исшарија ишред да дојдашш шосшшшше.*

(6б) Пол. *Półowa ciastek zniknęła zanim przyszli goście.*

Покрај универзалното препонирано *Не е вистина дека / Nieprawda, że...* имаме тука две веќе добро познати можности на негирање, кои можеме да ги запишеме во една секвенција:

(6'а) Мак. *(Не,) половина колачи НЕ исцарија пред да дојдат гостите...*

(6'б) Пол. *(Nie,) połowa ciastek NIE zniknęła zanim przyszli goście...*

Негиран е токму редоследот на настаните, меѓутоа не се знае кој од пропозиционалните аргументи е невестинит.

Да додадеме, дека 'антериорност' може да се толкува и како дијатетичка варијанта на 'постериорност', сп.

(6'а) Мак. *Гостите дојдоа дури кога половина колачи веќе исцарија.*

(6'б) Пол. *Goście przyszli dopiero kiedy połowa ciastek już zniknęła.*

- соочени сме со посебна варијанта на постериорност со вграден коментар дека подоцнежниот настан / состојба се случува подоцна од очекуваното. Механизмите на негирање остануваат неизменети.

3.2.2.3. '(тотално или делумно) преклопување во време'

И овде инвентарот на показателите е скромн, а со нивна помош се констатира само фактот на временското преклопување (синхроничниот тек) на двата настана / состојби, додека тоа во која мера тие се синхронизирани (т.е. како се сместуваат моментите на нивниот почеток / крај на временската оска) најчесто се регулира со помош на видската карактеристика на предикатите во дел-речениците, евентуално и со дополнителни прилошки определби. Сп.

(7а) Мак. *Слушавме музика, додека мајка ми живееше ручек.*

(7б) Пол. *Słuchaliśmy muzyki, podczas gdy mama zajmowała się obiadem.*

И двете аргументски пропозиции одразуваат трајни состојби, претпоставуваме - иако тоа не е директно констатирано - дека се работи за тотална синхроност. Можностите за негирање се "стандардни", во македонска варијанта *Не е вистина дека... / Не, не сме слушале...*, т.е. со негирање на предикатот во првиот аргументски израз и без измени во линеаризацијата. Сп. и:

(8а) Мак. *Седев мирно додека сестра ми ми правеше фризура.*

(8б) Пол. *Siedziałam spokojnie, dopóki siostra układała mi włosy.*

- овде темпоралната информација е побогата во однос на (7), што на полска страна е сигнализирани со изменетиот показател на конститутивниот предикат. Имено, имаме сугестија дека состојбите / процесите отсликани во двете аргументски пропозиции завршија истовремено. Токму оваа информација за завршната временска

граница ги поврзува *додека / doróki* во (8) со *додека не / doróki nie* во (4). Можноста за негација се како кај (7).

Најпосле, сп. и:

(9а) Мак. *Излеговме додека децата ги работеа домашните.*

(9б) Пол. *Wyszliśmy, podczas gdy dzieci odrabiały lekcje.*

- разликата во видската карактеристика на предикатите во дел-речениците сигнализира дека се работи за делумно временско преклопување: моментниот настан одразен во првата дел-реченица се случува во времетраењето на континуативниот процес од втората дел-реченица. И тука на македонска страна функционира *додека*, додека на полска имаме *podczas gdy* како во (7). Оттука заклучокот дека македонското *додека* има поширока функционална зона од полското *doróki* и не содржи информација за завршните граници на настаните / состојбите. Негацијата на (9) не отстапува од горе претставената норма, т.е. се врши со доминантен препозитивен предикат на негација или со негирање на предикатот на првиот пропозиционален аргумент.

*

Пред да поминам на заклучоците, еве уште неколку типични примери на инаку ретките конструкции конституирани од глаголски темпорални предикати со по два номинализирани аргументи: мак. *Заминувањето на Јана настани веднаш по разводот;* *На сите селидби им претходеа честите караници во куќата...;* пол. *Wyjazd Janki nastąpił zaraz po rozwodzie; Kolejne przeprowadzki poprzedzały częste kłótnie w domu...*

3.2.3. ЗАКЛУЧОЦИ

Спроведениот преглед на конструкции конституирани од темпорални предикати од трет ред, иако прилично површен, сепак се чини премногу развлечен со оглед на повторливите механизми на негирање, речиси независни од типот на конститутивната релација. Меѓутоа, има место и за некои генерализации:

- кај темпоралните релации јасна е дијатетичката хиерархија на аргументите: обично една од дел-речениците, онаа директно доминирана од конститутивниот темпорален предикат, се наоѓа пониско во хиерархијата и служи само како репер за сместување на временската оска на настанот / состојбата одразена во втората, дијатетички примарна дел-реченица. Следствено, негацијата - ако не е надградена врз целата сложена конструкција - обично се мести до предикатот на

хиерархиски доминантната дел-реченица; впрочем, токму таа, според традиционалната хипотакса, е позната како главна реченица; - погоре опишаната структурна специфика претставува истовремено мотивација зошто темпоралните конструкции често имаат облик на само една "полна" реченица и реченична трансформа подредена на таа реченица, со предикатот во облик на глаголски прилог или глаголска именка со предлог, сп. мак. *ојќоѓа излезе...* ~ *по излеѓувањејо...*; *коѓа излеѓуваше...* ~ *на излеѓување...*, *при излеѓување...*, *излеѓувајќи...* итн., пол. *odkąd wyjechał...* ~ *po wyjeździe...*, *wyjechawszy...*; *kiedy wyjeżdżał...* ~ *przy wyjeździe...*, *wyjeżdżając...*, арх. *na wyjeździe...*, итн. Сп. ги, исто така, регионалните македонски конструкции, денеска на маргината на стандардната норма, како: *ушше не влезен...* и сл. - конструкција во која негацијата е задолжителна, дефинициска компонента, или *едно влеѓување* и сл. - конструкција која - обратно - нема негирана варијанта. И двете наведени конструкции спаѓаат во оној тип маркиран по брза последователност на настаните, карактеристичен - се чини - за жива нарација, а со самото тоа - за народното кажување.

Најважен заклучок, на којшто ќе се вратиме подолу, откога ќе ги разгледаме каузалните конструкции, е констатацијата дека темпоралните предикати од трет ред (т.е. темпоралните предикати способни да конституираат реченици) се појавуваат во текстот како израз на свесна размисла и волја на авторот да ги претстави настаните / состојбите во одредена, *ex definitione* субјективна перспектива и субјективна врска со другите настани и состојби; оттука негирањето на таа врска / таа перспектива е возможно практично само во дијалогот, од страна на соговорникот чие видување на истите ситуации е поинакво од претставеното на претходниот говорник, или - што е многу поретко - во случај кога авторот на текстот ја признава грешката и го повлекува реченото.

3.3. НЕГАЦИЈА ВО РЕЧЕНИЦИ КОНСТИТУИРАНИ ОД КАУЗАЛНИ ПРЕДИКАТИ

Додека чисто асоцијативните предикати ништо не кажуваат за базата на асоцијацијата, а темпоралните носат информација за објективниот редослед на настаните / состојбите на временската оска, каузалните предикати претставуваат аспекти на авторизирана интерпретација на светот.

Слично како во случајот на претходните две групи, и тие не се многубројни. Одделните показатели, покрај основната релација, најчесто ја сигнализираат дијатетичката хиерархија на аргументите.

Нашиот преглед ќе го започнеме од најфреквентната група предикати кои изразуваат 'причина' или 'последица', па редум ќе ги разгледаме и 'условот', 'концесијата' и 'целта'.

3.3.1. 'причина' ~ 'последица'

'Причина' и 'последица' во принцип се конверси кои се разликуваат само со дијатетичката хиерархија. Тргувајќи од фактот дека 'причината' има повисока фреквенција во текстот и поголем број показатели, што - може да се претпостави - потекнува од фактот дека редоследот: 'причина' > 'последица' претставува природен тек на настаните, прифаќаме дека основна дијатеза претставува релацијата што ја викаме овде 'причина'.

Меѓу основните показатели на 'причина' спаѓаат на македонска страна за (*īoa*) *īīo*, *бидејќи*, *oīīu...*, а на полска: *dlatego że*, (*al*)*bo(wiem)*, *ponieważ*, *gdyż...* Меѓусебно тие главно се разликуваат по тоа каква хиерархија (= каков линеарен редослед) на аргументите изнудуваат: дали реченицата ја отвора показателот на конститутивната релација по кој директно следи аргументот 'причина', или пак на иницијалната позиција стои аргументскиот израз кој изразува 'последица'. Пошироко за дијатетичката карактеристика на македонските показатели на 'причина' сп. Бужаровска 2008.

За разлика од досега разгледаните предикати од трет ред релацијата 'причина' може да се негира со вметнување на партикула на негација директно пред показателот на конститутивниот предикат; таков показател способен да биде директно негиран во македонскиот е (*не*) за *īoa īīo...*, а во полскиот (*nie*) *dlatego, że...*; и двата во линеарниот поредок на реченицата се лоцираат по аргументскиот израз кој изразува 'последица'. Сп. ја прво асертивната реченица:

(1а) Мак. *Морав да оcīанам дома, заīīoa īīo мајка ми ненадејно се разболе.*

(1б) Пол. *Musiałam zostać w domu, dlatego że mama nieoczekiwanie się rozchorowała.*

негирано:

(1'а) Мак. *Морав да оcīанам дома, не заīīoa īīo мајка ми ненадејно се разболе, īīуку заīīoa...*

(1'б) Пол. *Musiałam zostać w domu, nie dlatego że mama nieoczekiwanie się rozchorowała, tylko dlatego...*

- како што се гледа, негираната конструкција бара продолжување, најчесто во форма на адверсативна дел-реченица, што целиот исказ го претвора во асоцијативен, адверсативен, со прв аргумент оформен како сложена каузална реченица. На тој начин (т.е. со помош на *не зашто што... / nie dlatego, że...*) можат да се негираат и други причински конструкции, сп.

(2а) Мак. *Морав да осџанам дома, зашто / бидејќи мајка ми ненадејно се разболе.*

(2б) Пол. *Musiałam zostać w domu, bo / ponieważ / gdyż mama nieoczekiwanie się rozchorowała.*

и, негирано:

(2'а) Мак. *Морав да осџанам дома, не зашто што... итн.*

(2'б) Пол. *Musiałam zostać w domu, nie dlatego że... итн.*

Сп. и - со изменета линеаризација (т.е. топикализација):

(3а) Мак. *Бидејќи мајка ми неочекувано се разболе, морав да осџанам дома.*

(3б) Пол. *Ponieważ mama nieoczekiwanie się rozchorowała, musiałam zostać w domu.*

Линеаризацијата во (3) е маркирана: причината се нашла пред последицата, реченицата е евидентно истргната од контекстот, пак се наложува адверсативната рамка, нешто како: *...но бидејќи...*, односно: *...ale, ponieważ...*, и сл. Каков и да е тој контекст, од досега наведените показатели на причинската релација, во иницијалната позиција можат да се најдат само мак. *бидејќи* или пол. *ponieważ*. Негацијата на (3) го бара механизмот веќе познат од претходната глава, т.е. акцентирана реченична негација + *не зашто што... / nie dlatego, że...*, сп.:

(3'а) Мак. *Не, не зашто што мајка ми... итн.*

(3'б) Пол. *Nie, nie dlatego że mama... итн.*

За да добиеме немаркирани конструкции со аргументот кој изразува причина во иницијална позиција, мора да прибегнеме кон изменета дијатетичка хиерархија, т.е. кон конструкциите конституирани од показатели на последичната релација, сп.

(4а) Мак. *Мајка ми неочекувано се разболе, иако што морав да осџанам дома.*

(4б) Пол. *Mama nieoczekiwanie się rozchorowała, tak że musiałam zostać w domu.*

Место *ѿака шѿѿо...* / *tak że...*, може да се појави и друг показател на релацијата 'заклучување', како мак. *ѿа*, пол. *więc*, и др. Негација како во случајот на (3') погоре.

Се разбира, конструкциите (1) - (4) можат и да се негираат со надградена универзална негација 'не е вистина дека...!'.
Постои уште една интересна хибридна конструкција за негирање на 'причина' во поширок адверсативен контекст. сп.:

(5а) Мак. *Не дека не сакам да ја видам, но радо би ја одбеѓнала ѿаа средба.*

(5б) Пол. *Nie żebym nie chciała jej zobaczyć, ale chętnie bym uniknęła tego spotkania.*

- имаме овде една адверсативна конструкција, при што првиот аргумент на адверсативниот предикат претставува елиптична варијанта на причинска врска, т.е. нешто што можеме да го парафразираме како 'сакам да ја одбеѓнам таа средба, но не затоа што не сакам да ја видам'. Привлекува внимание дека на македонска страна во првата аргументска реченица (онаа со негирана причинска врска) предикатскиот израз е оформен во индикатив, додека на полска страна - во кондиционал. Моите македонски информатори ја допуштаат и кондиционалната варијанта (...не да не сакам...), но повеќе клонат кон индикативната. *Дека* како показател на причинската врска, денеска ретко, уште во *Грамајѿикајѿа* на Конески е ставен на прво место меѓу причинските сврзници. Интересна варијанта на горепретставената релација наоѓаме во конструкциите конституирани од ?партикулата / ?сврзникот *неоѿѿи* - сп. подолу.

*

Како што спомнав на почетокот на оваа глава, каузалните предикати завлегуваат во доменот на субјективната, авторска интерпретација на реалноста, па во врска со тоа вистинитоста на причинската врска може да биде предмет на дискусија.

Во ситуацијата одразена во реченицата како на пр.

(6а) Мак. *Чашаѿа се скрши, бидејќи му ѿадна од рацеѿе на деѿеѿѿо.*

(6б) Пол. *Szklanka się stłukła, bo wypadła dziecku z rąk.*

причинската врска е експлицитна, посведочена и не побудува сомнеж, не може да се порече, нема место за негација. Меѓутоа, замислете ја, на пр., следната ситуација: Мајката го искара детето поради скршената чаша. Детето плаче. Сведоците на таа сцена го водат следниот дијалог:

(7а) Мак. А: *Деѿеѿѿо ѿлаче, бидејќи мајка му го искара.*

Б: Не, дејтејќи ѝ лаче не зајќоа шќио мајка му ђо искара, љуку зајќоа шќио ние бевме сведоци на љаа сцена и љоа очекува сочувсќиво од нас.

(7б) Пол. А: *Dziecko płacze, bo matka je skarciła.*

Б: *Nie, dziecko płacze nie dlatego, że matka je skarciła, tylko dlatego, że my byliśmy świadkami tej sceny i oczekuje od nas współczucia.*

Ваквите ситуации не се ретки; исто и причинската врска меѓу настаните од примерите (1-4) подлежи на дискусија: авторката на текстот можела да посака да остане дома од многу други причини, а болеста на мајка ѝ ја користи само како претекст. Ова, секако, не го става под прашалник сето она што го рековме горе за негирањето на предикатот 'причина', но треба да бидеме свесни дека - ако претставената во текстот врска 'причина > последица' се темели врз интерпретација на нечии ментални процеси, или на други факти за кои авторот на текстот нема / не може да има доволно познавање, тогаш и оцената на вистинитоста на таа врска, а со тоа и негацијата на нејзината вистинитост има субјективен карактер.

Глаголските показатели на причинско-последичната врска бараат аргументски пропозиции оформени како номинализации. Соодветните конструкции, како и другите конструкции конституирани од глаголски показатели на предикатите од трет ред, се карактеристични за поапстрактен јазик на правните, административните, научните текстови. Меѓу најчестите глаголски експоненти на македонска страна спаѓаат *ќредизвикува, ќринува, ќовлекува, резулќира...*, сп. и: *е ќринува, е ќоследица, е резулќира...*; на полска страна имаме *wywoływać, sprawiać, powodować, być przyczyną / powodem, być skutkiem...* и др. Исто како сите искази конституирани од *verba finita*, и тие се негираат со партикулата на негација надградена директно над соодветната глаголска форма, сп. на пр.

(8а) Мак. *Поројниќе дождови за среќа не ќредизвикаа ќоќлави.*

(8б) Пол. *Ulewne deszcze na szczęście nie spowodowały powodzi.*

3.3.2. 'услов' ~ 'концесија'

'Условот' е прва во нашиот преглед релација која *ex definitione* значи врска меѓу настаните / состојбите од виртуелниот свет: или проицирани во иднината или не остварени во минатото. Значи, се работи за /-фактивни/ аргументски пропозиции и за /-фактивен/ предикат како врска меѓу тие пропозиции. *Eo ipso*, не станува збор за оцена на условните конструкции во термините / +/- вистинито /. Во

процесот на негирање на тие конструкции мора пак да прибегнеме кон формулите познати веќе од претходните глави, т.е. кон негирање на можноста нешто да стане вистина ('*прејќијосџавувам дека p - ни љод услов q - нема да сџане висџина*'), или кон "негативната" желба нешто да не стане вистина ('*нејќам p - ни љод услов q - да сџане висџина*'), или - најпосле - кон констатацијата дека нешто во минатото не можело да се оствари ('*прејќијосџавувам дека p - ни љод условот q - не можело да сџане висџина*'). Еве ги соодветните примери:

(9а) Мак. *Ако Јане сџиџне на време, (џоџаи) ќе дојдеме уџре кај вас.*

(9б) Пол. *Jeśli Janek przyjedzie w przewidzianym terminie, (to) przyjdziemy do was jutro.*

негирано:

(9'а) Мак. *а Прејќијосџавувам дека нема (да сџане висџина) да дојдеме кај вас уџре дури ако Јане сџиџне на време.*

или: *б Ако Јане не сџиџне на време, (џоџаи) нема да дојдеме кај вас уџре.*

(9'б) Пол. *а Przypuszczam, że nie (stanie się prawdą to, że) przyjdziemy do was jutro, nawet jeśli Janek przyjedzie w przewidzianym terminie.*

или: *б Jeśli Janek nie przyjedzie w przewidzianym terminie, to nie przyjdziemy do was jutro.*

Варијантата *а* ја негира аподозата на условниот период дури во ситуација кога протазата можеби е остварлива - ова потсетува на условите на вистинитоста на таканаречената импликација материјална во јазикот на логичарите. Варијантата *б* ја негира протазата и - со пресупонирана каузална врска - и аподозата, и потсетува на таканаречената стриктна импликација (*strict implication*). Сепак, ни едното ни другото решение не може директно да се споредува со вистинска "вонвременска" логичка импликација од типот, на пр., *Ако љоџуриш мраз со врела вода, љој ќе се сџоџи*, и сл. Додека варијантата *б* ја задржува синтактичката формула (= показатели) на условниот период, во варијантата *а* сме соочени со концесивниот период - оттука сугестијата на која ќе се вратиме подолу, дека барем во дел од нивните функционални зони 'условот' и 'концесијата' претставуваат конверси.

А еве други репрезентативни примери:

(10а) Мак. *Ако ја најдеш џаа книџа, куџи и за мене!*

(10б) Пол. *Jeśli znajdziesz tę książkę, kup i dla mnie!*

негирано:

(10'а) Мак. *а И да ја најдеш книџаџа, немој да куџуваи за мене!*

или: ? *б Ако не ја најдеш книџаџа, ниџиџо!*

(10'б) Пол. а *Nawet jeśli znajdziesz tę książkę, dla mnie nie kupuj!*
или: ? б *Jeśli nie znajdziesz tej książki, trudno...*

Имаме овде една "обусловена" императивна конструкција. Следствено, негираната варијанта а би можела и да гласи: *И да ја најдеш..., нејкам / не-сакам да ја купиш за мене...* Во протазата и во двата јазика пак се појавуваат показателите на концесивна врска. Варијантата б ја придруживме со прашалник - ако пропозицијата во протазата не се оствари, аподозата губи смисла, што е евидентно "вонјазичен" начин на негација.

И најпосле сп. :

(11а) Мак. *Да си дошла вчера, би го нашла дома.*

(11б) Пол. *Gdybyś (była) przyszła wczoraj, (byłabyś go zastała /) zastałabyś go w domu.*

негирано:

(11'а) Мак. а *И да дојдеше / и да си дошла вчера, не ќе го најдеше / не би го нашла дома.*

(11'б) Пол. а *Nawet gdybyś (była) przyszła wczoraj, nie zastałabyś go w domu.*

- со негација на аподозата пак добиваме концесивна врска. Во протазата негацијата е вградена во самиот модел на иреалниот условен период, така што варијантата б не постои. Во заградите во полскиот пример се нашле формите на "можниот начин за минато" (пандан на мак. *conditionalis praeteriti*) кој практично е веќе излезен од употреба.

Синтаксичките модели со помош на коишто може да се изрази условот и во двата јазика се доста бројни. Како специјализирани показатели ќе наведеме за таканаречениот реален услов мак. *ако p* (со предикатскиот израз во *praesens*; се подразбира и позициски врзаната форма на *praesens* од свршените глаголи), *ишогаи q* (со предикатскиот израз во *conditionalis praesentis*), пол. *jeżeli / jeśli p, to q* (и двете дел-реченици со предикатскиот израз во форма на *praesens*), а за иреалниот услов мак. *p* (со предикатскиот израз во *subjunctivus praeteriti*) + *q* (со *ипредикаџскиоџи* израз со предикатскиот израз во *conditionalis praeteriti*), пол. *gdyby p* (каде што *by* е формант на *conditionalis*), *to q* (со предикатскиот израз во *conditionalis*). Како што се гледа, не случајно се служиме со синтагмата "условен период" - основна конструкција конститирана од предикатот 'услов' претставува спрега на две дел-реченици поврзани не само со сврзнички показател, туку и со соодветна категоријална модална карактеристика на предикатските изрази.

Основните глаголски показатели на условната релација се соодветно мак. *обусловува*, пол. *warunkować*.

*

Да се вратиме сега на концесивната врска која - како што видовме - редовно се појавува во негирани условни конструкции.

Предикатот 'концесија' како една од компонентите на неговата семантичка структура содржи негација. Со тоа, меѓу другото, се објаснува односот: 'концесија' ~ 'негиран услов' (сп. погоре). 'Концесијата', слично како и адверсативната релација, е предикат на "изневерени очекувања", при што резултатот може да биде и полош и подобар од тие очекувања.

За разлика од виртуелниот по дефиниција карактер на настаните поврзани со условната врска, оние поврзани со концесивната врска можат да бидат или реални (т.е. /+ фактивни/), или виртуелни (/ - фактивни/). Еве примери:

(12а) Мак. *Оџидов џаму, иако времеџо беше ѓадно.*

(12б) Пол. *Poszedłem tam, choć pogoda była fatalna.*

негирано:

(12'а) Мак. *Не оџидов, бидејќи времеџо беше ѓадно.*

(12'б) Пол. *Nie poszedłem tam, bo pogoda była fatalna.*

- концесивната врска е заменета со причинска; со тоа првата во дијатетичката хиерархија аргументска пропозиција се претвора во нефактивна. Секако, можно е и:

(12"а) Мак. *Не е висџина дека оџидов џаму, иако времеџо беше ѓадно... (...џокму времеџо ме сџречи и не оџидов...)*

(12"б) Пол. *To nieprawda, że poszedłem tam, chociaż pogoda była fatalna... (...właśnie pogoda sprawiła, że nie poszedłem...)*

Сп. сега:

(13а) Мак. *Ќе дојдам, и да е времеџо лошо.*

(13б) Пол. *Przyjdę, choćby pogoda była marna.*

негирано:

(13'а) Мак. *Нема да дојдам, ако е времеџо лошо.*

(13'б) Пол. *Nie przyjdę, gdyby pogoda była marna.*

- овде негација на првата, основна пропозиција ја претвори концесивната врска во условна. Алтернативно можно е и:

(13"а) Мак. *Преџџосџавувам дека нема да (се обисџини да) дојдам, ако е времеџо лошо.*

(13"б) Пол. *Przypuszczam, że nie (stanie się prawdą, że) przyjdę, jeśli pogoda będzie marna.*

Од примерите се гледа дека - негирана - концесивната врска го губи својот карактер и, зависно дали сме во реалниот или во виртуелниот свет, се претвора во причинска или во условна. Тука се гледа и афинитетот меѓу концесивната и адверсативната врска - и двете во себе носат негација, и двете негирани ја губат својата мотивација (сп. погоре, 3.1.2.).

Сврзничките показатели на концесивната врска на македонска страна се *иако, макар иӣо, и да...*, а на полска – *chociaż(by) / choć(by), mimo (to), że...*; привлекува внимание специјализираниот полски состав *nawet jeśli / jeżeli*, кој се појавува во иницијална позиција како резултат на негирање на условниот период (сп. погоре). Не наоѓам глаголски показатели - уште една паралела во однос на адверсативната релација.

3.3.3. 'цел'

За релацијата 'цел' е карактеристично дека нејзините пропозиционални аргументи се специфично и различно маркирани по фактивност. Имено, додека првиот во хиерархија аргумент, оној кој одразува настан / потег направен за да се постигне целта, може да биде - зависно од темпоралниот и модалниот контекст - или фактивен или нефактивен, вториот аргумент - чиј референт е целта што треба да се постигне - по дефиниција е нефактивен. Македонскиот показател е *(за) да...*, полските показатели се *aby / żeby / ażeby...* Релацијата 'цел' може да се негира "директно", или "индиректно", т.е. партикулата на негација може да се смести пред показателот на релацијата и/или пред првиот аргумент, сп.

(14а) Мак. *Дојдов (за) да ви одржам час ӣо убаво однесување.*

(14б) Пол. *Przyszedłem (po to), żeby was nauczyć przyzwoitego zachowania.*
негирано:

(14'а) Мак. а *Дојдов не (за) да ви одржам час ӣо убаво однесување (ӣуку...)*

б *Не дојдов (за) да ви одржам час ӣо убаво однесување....*

(14,б) Пол. а *Przyszedłem nie (po to), żeby was nauczyć przyzwoitego zachowania (ale...)*

б *Nie przyszedłem (po to), żeby was nauczyć przyzwoitego zachowania...*

- факултативните елементи (ставени во загради) имаат различна фреквенција во одделните модели: потреба за адверсативното продолжување посилно се чувствува во негираната варијанта а, отколку

во варијантата б; исто и *за* на македонската страна и корелатот *po to* на полската страна се почести во варијантата а. Сп. сега една финална конструкција во целост проицирана во иднина:

(15а) Мак. Тейка Маја ќе ги згрижи децата, за да може Ана да оди на службен пати.

(15б) Пол. Ciocia Maja zajmie się dziećmi, żeby Anna mogła wyjechać na delegację.

- за разлика од (14) овде субјектите на двете дел-реченици не се кореферентни, па затоа на полска страна предикатскиот израз на втората во дијатетичката хиерархија ("финалната") дел-реченица е оформен како *verbum finitum*, додека во (14) во таа функција се појавува инфинитивот. А еве како изгледа (15) негирано:

(15'а) Мак. а (Прејвосиавувам дека) Тейка Маја ќе ги згрижи децата ? не заради тоа Ана да може да оди на службен пати / ? не поради тоа што Ана мора да оди на службен пати (, иуку ...)

б (Прејвосиавувам дека) Тейка Маја нема да ги згрижи децата за тоа да Ана може...

в (Прејвосиавувам дека) Не е вистина дека тейка Маја ќе ги згрижи децата за да може Ана...

(15'б) Пол. а (Przypuszczam, że) Ciocia Maja zajmie się dziećmi nie po to, żeby Anna mogła wyjechać na delegację / nie dlatego, że Anna musi wyjechać na delegację (ale dlatego...)

б (Przypuszczam, że) Ciocia Maja nie będzie się zajmować dziećmi dlatego, że Anna musi wyjechać na delegację (, tylko dlatego, że...)

в (Przypuszczam, że) To nieprawda, że ciocia Maja zajmie się dziećmi po to, żeby Anna... / dlatego, że Anna...

Како што гледаме, ситуацијата овде е доста компликувана поради алтернативното вклучување на причинската врска - место 'цел' се појавува мотивација на втората аргументска пропозиција. Се разбира, причинската врска би можела да се прифати и како појдовна во целата таа "гимнастика", меѓутоа за нас е важно, дека таа се наложува - сакале, несакале - и кога тргнуваме од предикатот 'цел'. Формулаично: *не е вистина дека p за да q* се претвора во *не е вистина дека p поради q*. Објаснувањето е едноставно: ако правиме *p* за да постигнеме *q*, тогаш желбата да постигнеме *q* е причина зошто го правиме *p*. Со оглед на фактот дека целата операција е проицирана во иднина и дека нашата цел е другото лице да го натераме или да му овозможиме да изврши некое дејство, во "негативен модус" природно ја негираме пред сè причината која нè наведе да посакаме да ја оствариме таа цел. Со други зборови: во 'целта' е вградена 'причина' која избива на виделина кога ја

негираме целта. Серија контекстуални, прагматички параметри го определуваат појавувањето на таа причина на површината на текстот. (Пошироко за семантичката структура на поимот 'цел' сп. Grochowski 1980).

Единствен глаголски предикат што го наоѓам во мојот корпус примери е од перифрастичен карактер, што сведочи за неговото доцно појавување и во двата јазика, сп. мак . *има за цел*, пол. *mieć na celu...*

3.3.4. ЗАКЛУЧОЦИ

Повеќето заклучоци во однос на каузалните предикати ги формулирав во текот на анализата, така што сега ми останува само да сумирам дека:

- каузалната врска претставува спрега која на двете пропозиции им поставува определени барања поврзани со нивната модална и темпорална карактеристика; негирањето на целата спрега често зема облик на негирање на една од двете компоненти и - типично за ваквата ситуација - сугерира продолжување на текстот врз основа на некоја адверсативна асоцијација;
- во зависност од таа карактеристика не ретко се движиме во виртуелен свет и имаме работа со /- фактивни/ пропозиции;
- во основа на сите други релации лежи причинската врска;
- негирање на каузалните релации не ретко води кон нивното претворање во друг тип релација, односно замена на еден каузален предикат со друг .

3.4. НЕГАЦИЈА - ПРЕДИКАТ ОД ТРЕТ РЕД

На почетокот на овие завршни забелешки за предикатите од трет ред треба уште еднаш да се потсетиме дека со помош на тие предикати го следиме текот на размислување, на заклучување на авторот на текстот за настаните / состојбите за кои станува збор. Текстот го одразува неговото авторизирано сфаќање на врските меѓу тие настани. Се разбира, треба и да ја претпоставиме добрата волја на авторот да ни ги прикажува настаните според своето вистинско сфаќање, т.е. да нема намера свесно да нè лаже. Впрочем, ако не ни се познати некои прагматички противаргументи, ова е претпоставка за сепаква семантичка анализа на текстот.

Во нашиот преглед предикатите од трет ред ги наредивме според критериумот: од значенски најсиромашни до значенски најбо-

гати: еден каузален предикат - не зборувајќи за самата експлицитна асоцијативна база - импликува и одреден редослед на настани / состојби - референти на неговите аргументи, еден темпорален предикат експлицитно упатува на својата асоцијативна база, додека еден чисто асоцијативен предикат носи само информација дека авторот на текстот врз некоја нему позната основа ги асоцира соодветните настани. Така, кога кажуваме, на пр. *Паднав од скали и скришив рака*, на површината на текстот имаме само показател на најсиромашниот асоцијативен предикат - конјункција, но под таа конјункција скриена е и темпоралната и каузалната врска меѓу двата настана; кога кажуваме: *Влегов во сџанои и вклучив радио* - подразбираме темпорална врска меѓу двата настана, и сл.

Анализата покажа дека постои друг, не помалку важен критериум за класификација на предикати од трет ред, директно поврзан со нашата тема - со негацијата. Негацијата - да се потсетиме - самата е предикат од 3-от ред; од другите погоре разгледани предикати ја разликува само фактот дека е едно- а не дво-аргументска. Текот на нашето заклучување не секогаш бива линеарен - не ретко застапуваме, ги ревидираме нашите оценки, не ретко и ги менуваме. Затоа не е ни чудно дека (а) во дел од предикатите од трет ред е вградена негација, тие претставуваат покомплексна семантичка структура од другите; така е со адверсативната и со концесивната релација; (б) следствено, во процесот на негирање двете негации: вградената и надградената се кумулираат и едни врски меѓу настаните се претвораат во други; со други зборови: дел од предикатите од трет ред, барем во некој сегмент од нивната функционална зона, се однесуваат како конверси. Според степенот на субјективноста вграден во авторските оценки за текот на настаните на прво место пак би се нашле чисто асоцијативните предикати, до нив се редат каузалните, додека темпоралните одразуваат - според знаењата на авторот на текстот - објективен линеарен редослед на временската оска.

Негирањето на предикатите од трет ред обликувани во форма на сврзник / сврзнички состав се врши или со негирање на вистинитоста / претпоставена шанса за обвистинувањето во иднина на целата конструкција - тогаш обично се служиме со партикула за реченична негација (која во "нашите" јазици е хомонимна со партикулата за приглаголска негација) или со негирање на хиерархиски првиот аргумент - тогаш партикулата за приглаголска негација го придружува конститутивниот предикат на соодветната дел-реченица. Само по исклучок партикулата за негација може да се смести

во директна препозиција пред конститутивниот предикат од трет ред; така е кај дел од причинските конструкции. Во процесот на негирањето на пропозициите со виртуелни референти во македонскиот текст покрај основната се појавува и специјализираната партикула-глагол за негација: *нема*.

Глаголските показатели на предикатите од трет ред се посебно стилски маркирани и - поради својата стилска / прагматичка маркираност - ретко се тотално синонимни со соодветните сврзнички предикати. Нивните аргументи се обликуваат како номинализации, а целите конструкции се негираат со негирање на конститутивниот глаголски предикат.

"СИНТАКСИЧКА" НЕГАЦИЈА - ЗАВРШНИ ЗАБЕЛЕШКИ

Под "синтаксичка" негација го подразбираме предикатот на негација со дискретни показатели кои слободно се движат низ текстот и се надградуваат над другите предикати. Нивната примарна функција е негирање на (прости и/или сложени) реченични конструкции; следствено, нивната примарна позиција е пред *verbum finitum* како формален конституент на реченицата. Меѓутоа, секундарно но не и ретко, градејќи го текстот негираме и други негови компоненти - аргументски изрази, или дури компоненти на предикатските и/или аргументските изрази - елиптични претставници на пропозициите вградени во тие изрази. Во ваквите ситуации посебно јасно се согледува експресивната функција на синтаксичката негација како носител на топикализацијата. Како што беше повеќе пати истакнато во претходниот текст, негацијата обично се појавува во дискурсот како израз на несогласување на нешто порано речено или порано дознаено од други извори. Иако формално таа може да се појави на почетокот, на пр., на дијалогот, сепак и тогаш ќе ја "читаме" како надоврзување на некоја претходна размена на информации меѓу соговорниците.

Со синтаксичката негација се става под прашалник или (а) вистинитоста на информацијата добиена од соговорникот или од некој друг извор, или - како во случај на негирањето на конструкции конституирани од предикати од трет ред - (б) коректноста на - понудената од соговорникот или од некој друг извор на информација - оцена на ситуациите / настаните за кои станува збор.

Истражувајќи ги механизмите на функционирањето на синтаксичката негација посебно внимание требаше да им посветиме на

ситуациите кога таа во рамките на една иста синтаксичка конструкција, реченица и/или именска синтагма, "се среќава" со друга негација, морфолошки и/или само семантички вградена во значењето на лексемите - компоненти на анализираната конструкција. Во таквите ситуации доаѓа или до интензификација или пак до неутрализација на пораката што ја носат показателите на синтаксичката негација. Најчесто се работи за идиоматски решенија карактеристични за одделни јазици или групи сродни јазици. Во тој поглед македонскиот и полскиот не се разликуваат многу.

Најважната, граматикализирана категоријална разлика на линија: македонски ~ полски во однос на синтаксичката негација претставува фактот што македонскиот - како и другите балкански јазици - поседува специјализиран показател на негација на виртуелните настани / состојби, што добро се вклопува во пошироката слика за зголемената чувствителност на балканските вербални системи во однос на сите можни модални дистинкции карактеристични за чинот на јазичната комуникација.

КОНСТРУКЦИИ СО МОРФОЛОШКИ ПОКАЗАТЕЛИ НА НЕГАЦИЈА¹

Оваа глава, посветена на зборообразувачките конструкции со вградени показатели на негација, претставува екскурзија во простор во којшто се движам многу несигурно. Како прво, и лексикологијата и зборообразувањето остануваат надвор од мојата потесна, граматичко-синтаксичка специјализација. Како второ, целта на оваа книшка е опис и анализа на функционирањето на предикатот на негација во македонскиот и во полскиот јазик, што значи дека во фокусот на моето внимание се наоѓа негацијата како семантичка големина. Откривањето дали и како таа семантичка компонента, иако сигнализирана во површинската структура, е вградена во значењето на одделни лексеми бара изработка на еден додржан систем на парафрази и негова примена ако не на целосен тогаш барем на претставителен дел од лексичкиот фонд на двата јазика. Такво нешто ниту сакам ниту би била во состојба да постигнам. Следствено, ќе се ограничам на анализа на мали, не ретко случајно избрани групи лексеми, со амбиција да најдам одговори на прашањата: (а) дали во анализираниите јазички дериватите со морфемски показатели на негација создаваат предвидливи серии и на планот на семантичката деривација, (б) дали и до кој степен тие серии се паралелни во двата јазика, и најпосле, (в) каков може да биде семантичкиот однос во паровите: лексемата без спроти лексемата со морфема-показател на негација, т.е. што е предмет на негација (што е аргумент на предикатот на негација) во конструкциите со морфолошки показатели на негација. Се разбира, и да успеам да ги скицирам бараните одговори, тие ќе можат да послужат само како патоказ за натамошни истражувања, а не и како решение на поставениот проблем.

Под морфолошки показатели на негација ги подразбирам префиксите: *не-*, *ни-*, *без-* во македонскиот јазик, и *nie-*, *ni-*, *bez-* во полскиот јазик. Нема овде да се занимавам со заемки со "негативните" префикси, како *a-* / *a-*, или *u(p)-* / *-ir*, бидејќи нивната мотивација треба да се бара во јазиците од кои се позајмени.

¹ На проф. д-р Ј. Соколовски, првиот читател на оваа глава, му благодарам за драгоцените коментари.

Не најдов предметна литература посветена директно на проблемите кои ме интересираат. Од најголема помош во средувањето на материјалот ми беше монографијата на Ј.Соколовски *Słowańskie derywaty imienne z przyimkiem negacji w podstawie słowotwórczej* (сп. Sokołowski 2000). Инаку, се служев главно со граматиките и, пред сè, со речниците.

1. КОНСТРУКЦИИ СО ПРЕФИКСИТЕ *NE-* / *NIE-*

Се чини логично да го започнеме нашиов преглед од формациите со суфиксите *ne-* / *nie-*, не само поради нивната висока фреквенција, туку пред сè поради фактот дека тие во најголем дел во својата мотивациска база имаат изрази со основните - хомонимни со нив – синтаксички показатели на негација, оние кои до сега беа во центарот на нашето внимание.

1.1. *VERBA*

Глаголските лексеми со префиксите *ne-* / *nie-* ниту се бројни, ниту создаваат подолги деривациски серии. Тие или со текот на времето ја загубиле својата синхрониска формална и/или семантичка мотивација, или претставуваат секундарни деадјективни и/или десупстантивни деривати. Првото место во нашиов преглед тие го добиле поради фактот што мнозинството лексеми со суфиксите *ne-* / *nie-* што ќе ги разгледуваме во натамошниот текст претставуваат девербални деривати мотивирани од синтаксичките состави: *neg* + *V*, т.е. од "синтаксички" негираните глаголи; како што видовме во досегашниот тек на нашата анализа, глаголите - прототипни носители на предикативна содржина - претставуваат примарен објект на негација на синтаксичкото ниво.

Во *МПР* на македонска страна најдов четири глаголи со префиксот *ne-*; три од нив создаваат една кратка серија деривирана од глаголите со префиксот *do-*, сп. *nedosłucha* / *nedosłuchува*, *nedosłыasa* / *nedosłыасува*, *nedosłыиғne* / *nedosłыиғнува*... Серијата функционира не само на морфолошки, туку и на семантички план - сите три лексеми можат да се парафразираат со 'има недоволно / пониско од нормата / од потребата степен / количество на ...', значи: објект на негација е мерата на интензитетот на именуваната во зборообразувачката база особина / вештина и/или количеството на именуваната супстанција. Посебна позиција зазема четвртиот глагол:

nejke (со фонологизирана антиципирана палаталност), што го истакнува фактот дека *nejke* - за разлика од *ne saka* - претставува семантички амалгам кој одговара на латинското *polle*, за што веќе стана збор во претходниот текст и што симболично го бележевме како *не-сака*.

На полска страна во истиот речник најдов 9 глаголи со префиксот *nie-*. Тие претставуваат доста диференцирана група, при што 3 од нив претставуваат паралела на горенаведената македонска серија, сп. *niedosłyszeć, niedosypiać, niedowidzieć* - во последниот случај поскоро би требало да се зборува за формантот *niedo-*; семантички тие глаголи претставуваат многу компактна група - кај сите три се работи за недостаток на некоја физиолошка функција. Кон таа серија клони и глаголот *niedomagać* 'боледува', но тој со текот на времето ја загуби својата синхрониска мотивација. Без синхрониската мотивација остана и глаголот *nienawidzić* 'мрази (некого, нешто) (сп. стп. *nawidzić* 'сака, љуби'). Натamoшните три глагола претставуваат кратка серија на деадјективни деривати; тоа се: *niedołęźnieć* 'станува некадарен', сп. *niedołęźny, nieruchomieć* 'станува неподвижен', сп. *nieruchomy, niecierpliwici (się)* 'станува нетрпелив', сп. *niecierpliwu*. И најпосле тука е *niepokoić (się)* '(се) вознемирува' - десупстантивна формација од *niepokój* 'немир'.

Другата, посложена група македонски и полски глаголи со морфолошки показател на негација опфаќа лексеми во чија морфемска структура *-не-* / *-nie-* се вградени подлабоко и се појавуваат не како прва, туку како втора или дури трета по ред морфема, односно: им претходат други префикси со друга предикативна содржина. Се разбира, со оглед на мојот "аматерски" начин на прибирање материјал за анализа од речници, таквите лексеми се многу потешки за пронаоѓање и можам само да набројам ограничен број карактеристични примери со надеж дека идните истражувања ќе го дополнат и ќе го досредат тој инвентар.

На македонска страна тука спаѓаат, меѓу другите, глаголите како *занемари* / *-ува, ĩренебреѓне* / *-ува, вознемири* / *-ува...*, *изневери* / *-ува*, на полска: *zaniedbać, zaniemóć, zaniepokoić (się), zniedołęźnieć, znieruchomieć, znienawidzić, zniewolić, sprzeniewierzyć...* - обично тие претставуваат секундарни девербални, деадјективни, поретко - како полското *zniewolić* - десупстантивни деривати, а дел од нив - како македонското *ĩренебреѓне* - немаат синхронична мотивација.

Посебно место му припаѓа на глаголот *неѓира* / *negować*, кој претставува латинска заемка (фонолошкиот облик на префиксот во полската лексема упатува директно на туѓо потекло). Во Мург 2005 првото значење на овој глагол е парафразирано како: "изјавува дека не е вистинит или не постои", а второто: "докажува дека е лажен". Значи: се работи за "класичен" едноаргументен предикат на негација во глаголски облик, за глаголот кој како таков претставува синтаксички показател на негација. Блискозначен со полско *negować* е глаголот *przeczyć, zaprzeczać* без вграден показател на негација; впрочем, полската именка *przeczenie* значи токму 'негација; показател на негација'.

1.2. ADJECTIVA

Придавките претставуваат, без дискусија, најбројна и најорганизирана група формации деривирани со *не-* / *nie-*. Во таа група доминираат глаголските придавки, а меѓу нив - **-n-/t-*придавки од свршените префиксирани глаголи, т.е. старите *participia praeteriti passivi*. Впрочем, како што знаеме, во македонскиот јазик тоа е единствен тип продуктивни глаголски придавки кој, *notabene*, со текот на времето ја има неутрализирано својата дијатетичка категоријална карактеристика.

Во македонскиот дел од *МПП* најдов ок. 200 придавки со префиксот *не-*, а во тој број над 30 деривати од свршени, најчесто префиксирани глаголи. Тие најлесно се опишуваат како деадјективни деривати од соодветните глаголски придавки без *не-*, а се парафразираат како '... кој не е...!', сп. *незавршен* '...кој не е завршен', *недоречен* '...кој не е доречен', и сл.

Придавките од несвршените глаголи не се толку бројни; дел од нив можат исто да се толкуваат како деривирани од соодветните придавки без *не-*, сп. на пр. *неблагодарен*, *непреоден*, *небричен* и сл., или серијата со суфиксот *-иџелен*, како *невнимайџелен*, *незадоволиџелен*, *незадолжиџелен*...; сепак има и такви кои по пат на семантичка деривација се здобиле со нови значења, сп. на пр. *неканејџ*, *невикан* т.е. 'непожелен, несакан', или *невиден* 'необичен, уникатен', и сл.

Наредната група деривати со глаголско потекло се модално маркираните придавки со парафраза '...кој не може / не е способен да...!', сп. *неделив* 'кој не може да се (по)дели', *неменлив* 'кој не може да се измени', *недоверлив* 'кој е неспособен да покаже доверба', и сл. Тие обично се изведуваат директно од соодветни адјективни формации

без *не-*, но сп. го односот *оценлив / ѝроценлив ~ неоценлив / неѝроценлив*, каде што базичните придавки се во мошне ретка, специјализирана употреба, додека негираните се здобиле со една дополнителна нијанса на емотивна оцена и се појавуваат почесто и во поширок стилски дијапазон на текстови. Слична модална "доградба" покажуваат и некои регуларни негирани глаголски придавки, како *неизмерен, неизброен*, и др.

Меѓу придавките деривирани од примарни адјективни и/или десупстантивни бази релативно почести се случаите на натамошна семантичка деривација. Во мојот ограничен, но сепак - се надевам - ограничен корпус групата деривати од релациските придавки е сразмерно мала; меѓу дериватите од таканаречените качествени придавки доминираат формации кои во базата имаат називи на психичките атрибути на човекот, или "оценувачки" атрибути што човекот им ги припишува на артефактите, додека сосем отсуствуваат деривати од параметричните придавски предикати.

Релациските формации деривирани со префиксот *не-* сите се мотивирани со соодветните придавки без *не-* ; присуството на "негативниот" префикс значи дека именуваниот поим ја нема соодветната особината, сп. на пр. *неборечки, незаконниѝ / незаконски, неорѓански*, и сл.

Придавките како *незрел, нељубезен, некадарен, невешѝ, неискрен, неверен, невалиден...* искажуваат отсуство на особината без некои дополнителни семантички карактеристики, меѓутоа во оваа серија придавки има и такви кои изразуваат не само отсуство на позитивната, но и зголемен интензитет на соодветната негативна особина; се работи главно за придавките за емотивна оценка како *недраѝ* 'несакан, непопуларен', *немил* кој во соодветен контекст може да значи и 'фатален, трагичен', *невин* со две различни значења, а без директен непрефиксиран парник, и сл. Ако придавката која го мотивира "негативниот" дериват има многу семантички варијанти зависни од контекстот и колокацијата, *не-*дериватот може да се поврзе трајно или да е пофреквентен во една од тие варијанти, сп. на пр. *неарен* 'кој лошо се чувствува, кој е моментално нездрав'. Самото *нездрав* е значенски поблиско до *неарен* отколку до антонимното *болен*, што потсетува на однесувањето на негирани параметрични предикати, сп. подолу. Сп. и *незѝоден* кој има поограничен инвентар на контекстуални варијанти од *зѝоден*, или сличниот однос меѓу *недолжен* и *должен*, и сл. Најпосле, сп. ја и обратната ситуација во парот *волен ~ неволен*,

каде што формацијата со *не-* има поширока употреба и повеќе значенски варијанти од "позитвното", поетско *волен*.

Необична формација претставува *нејџокму*, неменлива придавка, дериват од реченична партикула *јџокму*. На полски *нејџокму* најадекватно се преведува со идиоматски израз *bez piątej kleпки*, додека на *јџокму* му одговара полско *właśnie*.

Не најдов меѓу македонските негирани придавки ни една лишена од синхрониска мотивација.

*

Полските придавки деривирани со префиксот *nie-* претставуваат прилично диференцирано множество. Во *МПП* ги има ок. 350, што значи голема разлика во однос на македонските ок. 200. Ако прифатиме дека селекциите во тој *Речник* се репрезентативни, мора да констатираме дека тој тип формации во полскиот лексикон се многу побројни.

Различна е и репартицијата според деривациските бази – доминираат деадјективните "негирани" деривати од примарни и/или секундарни придавски бази, а нешто помалку има глаголски придавки. Меѓу тие последните има и доста формации кои постојат само со префиксот на негација, како на пр. *niedożywiony* (**dożywiony*), или *niedomyślny* (**domyślny*), *niedoszły* (**doszły*), *niedościgły* (**dościgły*), и др. Би требало да се провери критериумот по кој глаголските придавки се воведуваат во речникот како посебни одредници - се чини дека на полска страна ги наоѓаме главно оние придавки кои по пат на семантичката деривација се оддалечиле од соодветните (негирани и или не негирани) глаголи; за жал, во овој наш преглед нема место за таков тип проверка.

Полските глаголски придавки континуираат два стари партиципи: *participium praeteriti passivi* кое по потекло одговара на македонската глаголска придавка, но за разлика од неа доследно ја чува пасивната дијатеза, и *participium praesentis activi* со суф. *-ący*; следствено меѓу негираниите деривати наоѓаме - побројна - група како (од свршените глаголи) *niedozwolony*, *niedouczony*, *nieodgadniony*, *nieozgarnięty*....., (од несвршените) *nieproszony*, *niepisany*, *nieznany*... покрај дериватите како *nieprzemijający* 'траен, кој не поминува' или *nieprzepuszczający* '(на пр. за штоф) кој не пропушта течност, и сл.', *niekłępiący* '(на пр. стан) што дозволува слободно однесување без да им се пречи на комшиите, и сл.', сп. и специјализирано *niepalący* 'непу-

шач' наспрема *palący* 'пушач'. Привлекува внимание значителен број формации кои го континуираат *participium praeteriti activi II* (т.е. л-формата), кој во современиот полски јазик се втопил во временската парадигма на *praeteritum*, така што придавките што го континуираат не се толкуваат денеска како глаголски придавки; сп. ги примерите погоре, сп. и *nieczuły, niedojrzały, niedbały*, и др. Има и формални парови кои меѓусебно се оддалечиле како резултат на семантичка деривација, сп. на пр. *bywały* 'шетан, кој го познава светот' наспрема *niebywały* 'необичен, изненадувачки', и сл.

Постои на полска страна паралела на македонската серија со -лив, сп. *nieustępliwy* 'непопустлив', *niewątpliwy* 'несомнен', меѓутоа позастапени се - слично семантички маркирани, но со пасивна дијатеза - формациите со -alny, сп. *nieuleczalny* 'неизлечлив', *niewybaczalny* 'не(о)простив', *niewykonalny* 'кој не може да биде реализиран', и др.; дел од нив немаат парници без префикс на негација. Не ретко, почесто отколку во македонскиот јазик (сп. погоре), иста модална "надградба" имаат и "регуларните" негирани пасивни глаголски придавки, како на пр. *niedościgniony* 'недостиген', *niepocieszony* 'неутешен', *niezmierzony* 'неизмерлив', и др.

За разлика од македонскиот, во полскиот постојат речиси регуларно деривирани негирани парници на параметричните предикати; тие претставуваат специјализирана семантичка серија со оглед на интензитетот на именуваната особина, сп. *niewysoki* 'кој не е висок, но е повисок од оној што би го определиле како низок', *niemłody* 'кој не е млад, но сепак не е ни стар; пристар', итн., сп. и: *niełatwy, nietrudny, nielekki, niedługi* (но не и **niekrótki*), и сл. *Mutatis mutandis* семантички "вишок" покажуваат често и негираниите придавки кои именуваат психички особини, сп. *niewesoły* (на пр. за ситуација) лош, безизлезен', *niemądry* (на пр. потег) претставува поблага оценка отколку 'глуп', *niebrzydki* 'поскоро убав отколку грд, доста убав', *nie błaży* 'доста важен', и сл. Меѓутоа, во таа група има повеќе придавки кои едноставно негираат присуство на соодветна особина, сп. *nieśmiały, niemiły, nieczynny* и др.

Прилично бројни се негираниите релациски придавки како *niecelowy, niecenzuralny, niemodny, niedrożny, nieporządny, niepraktyczny...* - и тука *nie-* не внесува нови содржини освен негација на именувана особина. Сп. и - со прилошка база - *niedzisiejszy* 'не денешен; не современ; кој не се снаоѓа во современиот свет'.

Привлекуваат внимание дериватите како *niebezpieczny* 'кој не е безопасен, т.е. опасен', *niebezpośredni* 'кој не е непосреден, т.е. посреден', и сл. - двата показатели на негација меѓусебно се неутрализираат.

Еден број негирани придавски деривати немаат денеска синхрониска мотивација, сп. на пр. *niemrawy, niechlujny...*, сп. ги и погоре примерите на глаголските придавки од серијата *-ły*.

1.3. ADVERBIA

Од разбирливи причини не се занимаваме со негирани прилози деривирани од адјективни бази, а кои семантички - *mutatis mutandis* - не се оддалечиле од соодветните придавки; тоа драстично го ограничува бројот разгледувани овде прилошки формации деривирани со суфиксите *не-* / *nie-*.

Во МПР на македонска страна најдов само две лексеми: *недалеку* и *неодамна* деривирани соодветно од прилозите *далеку* и *одамна*. И двата негирани прилози семантички ѝ припаѓаат на погореспоменатата "придавска" серија-посредник меѓу два антонима и значат соодветно 'не многу далеку', 'не многу одамна'.

На полска страна примерите се нешто побројни. Од онаа "посредничка" серија со вишок позитивна особина наоѓаме овде *niezłe* и - во една од основните семантички варијанти - *niedługo* 'не многу долго, доста кратко'; втората варијанта, исто семантички еволуирана, се преведува како 'скоро, не за долго'. Меѓу другите семантички, експресивни деривати наоѓаме *nierównie* 'неспоредливо'. Тука е и *nieraz* 'понекогаш, не еднаш' деривирани од именката *raz* 'пат (како во еден *їайї*, два пати)', денеска најчесто употребувана во разни изрази со прилошка функција. Синхрониска придавска база немаат денеска на пр. *niewiele* 'не многу, малку', или - од семантички причини - *niesporo* 'бавно, полака'.

Надвор од сериите и без актуелна мотивација се наоѓаат и *niebawem* 'скоро, брзо' и *niespełna*, денеска само во идиоматски израз *niespełna rozumu* 'приглуп, нетокму'. Сп. и *nieledwie* 'скоро, речиси' со прилог / партикула *ledwie* 'одвај' како база, натаму *niezbyt* 'не многу', дериват од *zbyt* 'премногу', *niemal* 'за малку, без малку'; најпосле, надвор од серијата е и глаголскиот прилог *niechcący*, т.е. *несакајќи*.

Ја наведов целата таа селекција негирани полски прилози од МПР како илустрација дека во класата негирани прилози - покрај

оние "регуларни" деадјективни - имаме две групи деривати: една сериска - деривати од придавски бази со изменета семантика, и друга - несредено множество деривати од различни бази, а не ретко и без синхрониска мотивација, кои ги соединува само синтаксичката функција 'прилог' и морфолошката / семантичката компонента 'негација'.

1.4. PRONOMINA

Заменките како такви претставуваат не многу голема и прилично јасно семантички и формално структурирана класа лексеми. Исто и заменските деривати со префикс на негација не се бројни. Бугарските паралели со континуантите на **ě* (*някой* и др.) сугерираат дека имаме овде секвенца **ne-(j)e-*, како во полското *nie* 'нема' (сп. погоре).

На македонска страна ја имаме серијата *нешито, некој, некогаш* со секундарен дериват *некогашен*, па *некаде, некаков, нечиј, некако, неколку...*, деривирана од соодветните прашални / релативни заменки. Она што тука се негира е можноста учесниците на комуникативниот чин да го идентификуваат објектот за којшто станува збор. Кон таа серија, *mutatis mutandis* би требало да се приклучи и *некни*.

Во полскиот јазик имаме само остатоци од паралелната серија: *nico* 'малку', *niektórzy* 'некои' (само во множина), *gdzie nigdzie* 'тука и таму', *nigdyś* 'некогаш одамна', *niekiedy* 'понекогаш'. Инаку, серијата паралелна на македонската денеска ја деривира суфиксот / партикулата *-ś* (како во македонското *некој си* и сл.), сп. *coś, ktoś, kiedyś...* итн.

Тука треба и да се наведат полските формации *nieswój* 'потиптен, нерасположен; нездрав' и *nieswojo* 'необично, nelaгодно (на пр. се чувствува...), деривирани од посвојната придавка, но семантички денеска оддалечени од неа. Сп. и - со прилошка база - *nietutejszy* 'кој не е оттука'.

1.5. SUBSTANTIVA

И во двата јазика именките деривирани со префиксите *ne-* / *nie-* се прилично бројни и прилично диференцирани. Не ретко тие одбегнуваат семантички од своите парници без суфикс на негација.

Прилично изразита иако малубројна група претставуваат *potina acti* како мак. *недоразбирање, незгода, несреќа, неусиех*, сп. и

невраї̄ како во ої̄иде во невраї̄...; пол. *nieporozumienie, nieszczęście, nietakt...*

На македонска страна во МПР речиси не наоѓам примери за *nomina actionis*, тука е само невнимание и недоумение покрај недоумица, не(до)верба, неї̄рї̄ение, во Мур̄ 2005 има уште неї̄однесување, неї̄очї̄ување покрај неї̄очї̄ї̄, неразбирање, неї̄ризнавање... Впрочем, се поставува прашањето дали можеме тука на семантички план да зборуваме за *nomina actionis* - се работи за називи на разни типови психички / интелектуални состојби, а суфиксот на негација уште го зацврстува таквото нивно значење. *Mutatis mutandis* слично е на полска страна од МПР, каде што наоѓам *niedołężstwo, niedyspozycja* - и двете формации десупстантивни!, евентуално уште *niedola* 'лоша судбина' од *dola* 'судбина'. Семантички блиски до овој тип деривати, а многу побројни се деадјективни *nomina essendi* како мак. невиносї̄, немоќ, несебичносї̄, неї̄осредносї̄, незрелосї̄, немир..., пол. *niewinność, niemoc, nienawiść, niepokój...*

Бројни се апстрактните состојбени именки како мак. неволја, недосї̄ї̄ї̄, неред, неслоџа, несреќа..., пол. *niewola* 'ропство', *niedostatek, nieład, niezgoda, nieszczęście...*

Бројни се, исто така, називите на луѓе - носители на соодветни особини, како мак. незнајник, некадарник, несреќник..., сп. и нерої̄ка... пол. *niefachowiec, nieszczęśnik* (но, по друг модел: *szczęściarz, szczęśliwiec*)... На полска страна привлекува внимание групата именки без синхрониска мотивација, сп. *niedołęga, niedorajda, nieborak*, сп. ја и серијата деривати од негирана глаголска база, при отсуство на паралелни формации без префиксот *nie-*: *niedobitek, niedojadek, niedowiarek, niedouk* (мак. неук), или - за недогорена цигара: *niedopałek...*

Директно прасловенско наследство претставуваат деривираниите од глаголски бази *недела / niedziela* 'денот кога не се работи' или *невесї̄а / niewiasta* 'таа која не знае' ... Сп. ги и полските парадигматски деривати: *niemowa, niemowlę...*

Посебна, синтаксички дефинирана класа претставуваат супстантивизирани придавки како мак. невработї̄ен, пол. *niepełnosprawny*, и сл.

Интересна семантичка серија создаваат оние називи на луѓе во кои негацијата ја внесува дополнително компонентата 'лош'; тие се посебно бројни на македонска страна, сп. *небраї̄ї̄, нечовек, недругар, недомаќин...*, и со паралела на полска страна: *неї̄ријаї̄ї̄ел / nieprzyjaciel...* *Mutatis mutandis*, слична семантичка структура имаат и именките како мак. недело, невреме..., пол. *niepogoda, nieurodzaj...*

1.6. PARTICULAE

Овде ќе стане збор само за две лексеми кои претставуваат посебен проблем, имено за мак. *неоџи* и *небаре*.

Во речниците *неоџи* се квалификува како партикула за изразување "благ сомнеж" во фактивниот карактер и/или во идната реализација на дадениот настан, т.е. нешто како евиденцијална партикула. Во Тритомниот речник наоѓаме пример *неоџи си љрашал* со српски превод 'ко зна јеси ли питао?', во Мург: *неоџи ќе дојде* со парафраза 'можеби нема да дојде'. *Неоџи* може да се појави и во "сврзничка позиција". Сп. на пр. *Постариие и џоискусниије, неоџи љо знаеја висџинскоџо решение, усџешно љо одржуваа моралоџи на обичниије луѓе љред џешикиџе и неизвесни времиња* (Старова Љубовџа на *ѓенералоџи*, с. 349, изд. МАНУ 2008). И во двете позиции - надградено над проста реченица или над вметната дел-реченица *неоџи* врши функција на едноаргументен предикат од трет ред.

Постои извесна паралела меѓу употебата на *неоџи* и секвенцата *не дека...*, сп. погоре, глава 3.

Кај *небаре* - чинам - исто така предмет на негација е фактивноста на соодветната дел реченица, значи - пак имаме работа со едноаргументен евиденцијално маркиран предикат од трет ред.

1.7. ЗАКЛУЧОЦИ

Како што се гледа од овој многу површен преглед, морфолошки деривати со префиксот **не-* и во двата разгледувани јазика претставуваат бројна и - во однос на некои зборообразувачки модели - продуктивна класа. Има меѓу нив (а) такви кои се деривирани од соодветните формации без префикс на негација, при што кај дел од нив покрај негација на содржината на деривационата база се развила и дополнителна оценувачка компонента од типот 'лош, кој не чини'; има и (б) такви чиј пат на деривација - најчесто со глаголска база на појдовна точка - е покомпликуван и кои немаат "парник" без суфикс на негација; кај нив е обично потешко да се утврди кој дел од т.н. лексичко значење е предмет на негација, т.е. кое е местото на негацијата во нивната семантичка структура.

Најбројна и најдиференцирана класа претставуваат негирани-те придавки, што наоѓа оправдување во фактот дека морфолошките конструкции со **не-* најчесто "се раѓаат" како негација на пропози-

ции-адскрипции на атрибути, и дури подоцна евентуално го збогатуваат своето значење.

Бројна класа претставуваат и негираните именки - најчесто називи на носители на негираните атрибути и/или номинализации со тие атрибути во базата, т.е. т.н. *nomina essendi*.

Мали се групите на негираните заменки и прилози, но додека првите градат јасни семантички серии, другите - со исклучок на деадјективните прилози - обично се надвор од таквите серии.

Останува уште да кажеме нешто за разликите на линија: македонски ~ полски. Имено, и тука, како и во делот посветен на синтаксичките показатели на негација, врз инвентарот и карактерот на соодветните зборообразувачки формации се одразува подолгата историја на полскиот стандарден јазик - полската слика е подиференцирана од македонската, има повеќе деривати без јасна синхрониска мотивација како и повеќе зборообразувачки модели.

Што се однесува до импактот на балканската јазична средина врз македонските состојби - во доменот на зборообразувањето тој речиси и не се чувствува, додека на морфосинтаксичко ниво - како што видовме - е многу силен.

2. КОНСТРУКЦИИ СО ПРЕФИКСИТЕ *ни-* / *ни-*

Префиксите *ни-* / *ни-*, односно стариот префикс **ни-*, се специјализирани за деривација од заменските корени. И во двата разгледувани јазика има наследени и со текот на времето доградувани серии како мак. *нишиџо*, *никој* (во двете функции, именската и придавската како во *никој ѝаѝ*), *ниеден*, *никаков*, *никаде* (/ *ниџде(ка)*), *никоџаш*, *никако*, пол. *nie*, *nikt*, *nijaki*, *nigdzie*, *nigdy*, *nijak*... Повеќето од нив се специфично синтаксички врзани, т.е. во "полните" (= не елипсични) искази се појавуваат само во конструкциите конституирани од предикатски изрази негирани со синтаксичката партикула на негација *не* / *nie* (сп. погоре ...). Исклучок прават само на македонска страна *никаков* во секундарна семантичка варијанта 'лош, подол, безвреден', а на полска страна *nijaki* во секундарната варијанта 'неодреден, безизразен' и *nijak* 'неодредено, ни добро ни лошо', т.е. секундарни семантички деривати.

Типичната парафраза за ова класа заменки гласи 'не е вистина дека постои ентитет / човек / место / временски отсечка која...', т.е. се негира самата нивна способност за референција.

И во двата јазика има по некој секундарен дериват кој излегува од класата заменици. Сп. мак. *никаквец* / *никаквик* 'бедник, подол, лош човек', или *нишиџожен* 'безвреден; ситен', *нишиџожности*, *нишиџовен* прав. 'прогласен за неважен'... На полска страна имаме: *nicósć* 'ништо, небиднина; ништожност', *nikczemny* 'подол, низок, гаден', *nikczemność*... Сп. ги и двата посложени деривати, кои подлабоко завлегуваат во историјата и се базираат врз предлошки изрази: *niweczyć* / *obracać wniwecz* 'уништува, расипува, оневозможува (**ni-vь-čь*), и *nicpoń* 'неранимајко' (*nic-po-ń*).

Како што се гледа, сите секундарни деривати вклучуваат компоненти 'мала вредност' или - поретко - 'мал обем / волумен'.

Пол. *niby* 'како да...' асоцира на мак. *небаре* (сп. погоре, 1.6.).

3. КОНСТРУКЦИИ СО ПРЕФИКСИТЕ *без-* / *bez-*

За разлика од конструкциите во кои како префикси се вградени партикули на негација (сп. погоре, главите 1. и 2.) сега ќе се занимаваме со конструкции во кои улогата на префикс на негација врши примарниот предлог *без* / *bez*, т.е. со конструкции базирани врз предлошките изрази. Како што веќе спомнав, во претставувањето на македонскиот и полскиот јазичен материјал се служам со монографијата на Ј. Соколовски (Sokołowski 2000), кој истата проблематика ја разгледува во пошироки општословенски рамки.

Предлогот *без* / *bez* ја негира широкофатената релација на поседување, т.е. констатира дека субјектот за којшто станува збор (*possessor*) го нема објектот / особината (*possessum*) чиј назив влегува во предлошкиот израз со *без* / *bez*. Значи: не постои директен формален однос меѓу базата и дериватот кој би се сведувал едноставно на додавање на префиксот-формант кон соодветната постојна лексема (придавка, именка...), како што беше често случај со формациите со *не-* / *nie-* и/или *ни-* / *ni-*; со други зборови: деривацијата на формациите со *без-* / *bez-* импликува морфо-синтаксичка трансформација на предлошки израз во лексема со предлогот инкорпориран во новата за него функција на префикс. Вака никнатите лексеми се најчесто придавки, на второ место - именки, често секундарно деривирани од придавките со префиксот *без-* / *bez-*, во изолирани случаи, на пр. како резултат на терцијарна деривација - глаголи или прилози (се мисли на не-деадјективни прилози).

Основната парафраза гласи: *бездомен* 'кој нема дом', односно: 'не е вистина дека *x* има дом', *безволен* 'кој нема / не знае да покаже волја', односно: 'не е вистина дека *x* има / знае да покаже дека има волја', и сл.

3.1. ADJECTIVA

Меѓу дериватите со префиксите *без-* / *bez-* придавките претставуваат најбројна група. Овде ќе ги претставам според класификацијата на Ј. Соколовски (Sokołowski 2000) менувајќи ја само хиерархијата на критериумите. Имено, додека тој во прв чекор спроведува формална, зборообразувачка класификација, јас сум заинтересирана пред сè за семантичката.

На семантички план се изделуваат следните групи:

А. со материјален, супстанцијален *possessum*:

- формации кои во базата (т.е. како *possessum*) имаат именки со значење 'дел од живиот организам', сп. мак. *бескрилен*, *безлицѝен*, *бесцвѝен...*, *безок*, *беззаб* (покрај *беззабен*), пол. *bezzębny*, *bezkostny*, *beźlistny...*, *bezkęgowy*, *bezskorupowy...*, *bezkrwisty*, *bezościsty...*, *bezgłowy*, *bezgrzywy*, *beznosy*, *bezseki...* - како што се гледа, на полска страна имаме поголема формална диференцијација, посебно бројни се парадигматските деривати, меѓутоа и во двата јазика доминираат формации со суфиксот *-ѝнѝ;

- формации кои во базата имаат именки со значење 'дел од природната средина', сп. мак. *бесѝаѝен*, *безземен*, *безоблачен...*, пол. *beźdroźny*, *beźchmurny*, *beźgwieźdny...*, *beźksięźycowy*, *beźświerkowy...* - и овде важи коментарот како за претходната група;

- формации кои во базата имаат именки со значење на артефакт, сп. мак. *безжичен*, *бескуќен...*, пол. *beźdomny...*

- формации кои во базата имаат називи на супстанции, сп. мак. *безмесен*, *безмлечен*, *бездимен...*, пол. *beźdymny*, *beźmięsny*, *beźsolny...*

- формации кои во базата имаат називи на живи суштества, сп. мак. *бездеѝен* / *бесчеден*, *безлуѓен* - и толку; пол. *beźludny*, *beździetny*, *beźzenny*, *beźkonny*, *beźrybny...*

Б. со апстрактен *possessum*:

- формации кои во базата имаат називи на дејства и состојби, сп. мак. *безболен*, *безделен*, *безизлезен*, *безнадежен*, *безмеѝежен...*, пол. *beźli-*
tosny, *beźmroźny*, *beźwstydney*, *beźrobotny...*, *beźopadowy*, *beźkryzysowy...*,
beźpański...

- формации кои во базата имаат друг тип апстрактни поими, сп. мак. *безбоен, бездарен, бездушен, бескарактерен, бескамаџен...*, *бесценеј...*, *беззаконски...*, пол. *bezbarwny, bezkształtny, bezprawny...*, *bezcelowu, bezproblemowy...*

Дел од тие придавки се здобиле и со секундарно експресивно значење, сп. на пр. *безграничен* 'многу голем' или *безнадежен* 'многу лош', и сл.

Исцрпен издржан преглед на зборообразувачката структура на придавките со префиксите *без-* / *bez-* види во цитираната монографија од Ј.Соколовски, сс. 111-114 и 56 - 63.

3.2. SUBSTANTIVA

Инвентарот на именки со префиксите *без-* / *bez-* и во двата јазика е богат и прилично диференциран и на семантички и на формален план. Во прегледот на тој инвентар се држам - како во претходниот параграф - до класификацијата на Ј. Соколовски давајќи им сепак приоритет на семантичките дистинкции (*op.cit.* 209-212 и 163-169).

Во прв чекор се наложува поделба на називи на особини (т.е. номинализации на придавските предикати, т.н. *nomina essendi*) и називи на носители на соодветните особини (т.е. *nomina attributiva*).

Во класата на *nomina essendi* на македонска страна наоѓаме бројни деривати со суфиксот *-осџ*, и не толку бројни со суфиксот *-ие*, најпосле извесен број на парадигматски деривати, сп. на пр. - со апстрактна именка во функција на *possessum* - *безболносџ*, *безгрижносџ*, *безидејносџ...*, *безделие*, *безумие*, *беззаконие...*, *бесмисла*, *безвера...*; конструкциите со назив на материјален предмет во функција на *possessum* се поретки, сп. на пр. : *бездејносџ*, *безводносџ...*

На полска страна, *mutatis mutandis*, покрај дериватите со суфиксот *-ość* наоѓаме - значително побројни отколку во македонскиот јазик - парадигматски деривати од сите три рода, сп. - со апстрактен *possessum*: *bezблдноość*, *bezgrzesznoość*, *bezimiennoość*, *bezideowoоość...*, *beзлад*, *bezруч...*, *beзтроска*, *beзнadzieja...*, *beзробocie*, *beзпраwie...*; со материјален *possessum*: *beздиетноość*, *beззeбноość...*, *beзchlebie*, *beзrybie...*

Nomina attributiva со префиксите *без-* / *bez-* имаат речиси без исклучок персонален карактер. На македонска страна доминираат именки од машки род со суфиксот *-ик*, поретки се оние со суфиксот *-еј*, има и неколку изолирани деривати со други суфикси; именките од женски род се со формантот *-ица*. Сп. *безбожник*, *безделник*,

бесрамник..., безумец, безверец..., безземјаш, безгакешко..., безбожница, безделница..., сп. и /- персонални/ називи со предлошки изрази во базата како *бесџајница*, *бесмислица*...

На полска страна кај именки од машки род доминира суфиксот *-owiec*, поредок е *-ik*, кај именките од женски род доминира *-ica*, сп. *bezkręgowiec*, *bezideowiec...*, *bezbożnik*, *bezwstydnik...*, *bezbożnica*, *bezwstydnica*... Дериватите од сериите *-ik*, *-ica* спаѓаат во постариот слој наследени модели, додека оние со суфиксот *-owiec*, поновите, во значителен број претставуваат зоолошки и/или друг тип стручни термини.

Називите на носителите на особини најчесто претставуваат секундарни деривати од соодветните придавки, но има и извесен број формации деривирани директно од предлошките изрази со *без-* / *bez-*.

3.3. VARIA

Покрај долгите серии на придавки и именки со префиксите *без-* / *bez-* спорадично дериватите со овие префикси се појавуваат и во други зборовни групи.

Кај глаголите тоа се најчесто секундарни деривати во кои на префиксот на негација му претходи друг префикс, најчесто со терминативна / резултативна семантика, сп. на пр. мак. *обезбеди*, *обеззлави*, *обезвучи...*, пол. *u-* / *za-* / *od-bezpieczyć*, *ubezwłasnowolnić*, *obezwładnić*... Но сп. и несвршено *bezczęścić* (покрај свршено *obezczęścić*) со *bez-* на почетокот на морфемската низа.

Во зборовната група прилози ќе најдеме зацврстени изрази како мак. *без врска*, или пол. *bez mała* 'за малку, скоро', или *za bezcen* 'за бадијала, цабе'.

4. ЗАКЛУЧОЦИ

Спроведениот преглед покажува дека меѓу зборообразувачките модели со префикси на негација доминираат *nomina*, додека малобројните вербални деривати имаат секундарен и/или терцијарен карактер. Оваа состојба не нè чуди со оглед на фактот дека *verba*, финитните глаголски форми како показатели на предикати, т.е. на конститутивни членови на пропозициите, се негираат на синтаксички, а не на морфолошки план.

Во двете големи групи номинални деривати, соодветно со префиксите *не-* / *nie-* и *без-* / *bez-* доминираат придавките, а меѓу

именките доминираат *nomina essendi* и *nomina attributiva*, додека поретки се *nomina acti* и *nomina actionis*, при што последните два типа ги наоѓаме само меѓу дериватите со префиксите *ne-* / *nie-*.

Деривациската историја на формациите со префиксите *ne-* / *nie-* од една страна и оние со *без-* / *bez-* од другата суштествено се разликува. Додека првите се деривираат со формантот којшто е показател на предикатот на негација, вторите го имаат предикатот на негација вграден веќе во деривациската база. Следствено, дериватите со префиксите *ne-* / *nie-* во однос на своите парници без префикс на негација често покажуваат резултати на натамошна семантичка деривација и дури создаваат предвидливи серии на семантички план, додека дериватите со префиксите *без-* / *bez-* претставуваат резултат на едноставна синтаксичка деривација и ретко развиваат нови значенски нијанси во однос на базичните предлошки изрази. Со други зборови: не ретко семантичкиот однос меѓу дериватите со *ne-* / *nie-* и нивните парници без префикс на негација, на пр. меѓу *мил* и *немил*, *среќен* и *несреќен*, *предвидлив* и *непредвидлив*, пол. *wysoki* и *niewysoki* се темели врз семантички контраст ('особина *a* vs особина *b*'), а не само врз привативна опозиција (+/- особина *a*), додека во однос на формациите со префиксите *без-* / *bez-* сличниот проблем воопшто не се поставува. Оваа разлика јасно може да се согледа на синтаксичко ниво: додека меѓу речениците, на пр. *Тој човек не е среќен* и *Тој човек е несреќен* нема семантичка еквиваленција, таквата еквиваленција постои меѓу речениците: *Тој човек е без идеи* и *Тој човек е безидеен*.

Значи: додека дериватите со префиксите *без-* / *bez-* сигнализираат само отсуство на некоја семантичка големина, дериватите со префиксите *ne-* / *nie-* сигнализираат најчесто присуство на една семантичка големина (да кажеме: големината *b*) која се дефинира во опозиција / во контраст со големината *a* вградена во лексичкото значење (присутна во значењето на базата) на дериватот. *Ergo*: семантичката структура на дериватите со *ne-* / *nie-* е посложена, а негацијата е вградена подлабоко.

Една друга суштествена разлика меѓу двата типа формации има врска со фактот дека семантичката големина чие отсуство сигнализираат деривати со префиксите *без-* / *bez-* може да биде (и често е) назив на материјален предмет, додека со префиксите *ne-* / *nie-* обично се негираат апстрактни особини.

Заменските деривати со префиксите *ни-* / *ni-* претставуваат најдобро организирана група деривати со префикси на негација како

на морфолошки така и на семантички план и не бараат дополнителни коментари.

Ги елиминирам од моите анализи формациите со позајмени префикси на негација како *a-* / *a-*, *ip-* / *ip-*, *dez-* / *dez-*. Тие речиси без исклучок се врзуваат со позајмени бази, а нивната мотивација и границите на функционалната зона треба да се бараат во јазиците на потеклото. Што се однесува на префиксот *anti-* / *anti-*, кој спорадично деривира и од словенски бази (сп. на пр. мак. *антидржавен*, *антинаучен...*, пол. *antypowieść*, и сл.), неговата содржина е побогата и не може да се сведе на прост показател на негација, па местото му е во наредната глава.

КОНСТРУКЦИИ БЕЗ ПОКАЗАТЕЛИ НА НЕГАЦИЈА ВГРАДЕНА ВО ЛЕКСИЧКОТО ЗНАЧЕЊЕ

Како што веќе спомнав, издвојување во лексиконот на еден јазик лексеми во чија семантичка структура е вграден предикатот на негација не е можно додека не располагаме со комплетен издржан семантички речник на тој јазик. Во таа ситуација овде ќе се ограничиме на презентација на една мала селекција на лексеми-кандидати во македонскиот и во полскиот јазик, кои по наше мислење го исполнуваат поставениот услов, а не содржат показател на негација во својата формална структура.

Се разбира, во игра се лексеми со релативно едноставна семантичка структура, или барем лексеми, во чија структура (во хиерархијата на семантичките компоненти) предикатот на негација не е вграден многу длабоко. Ќе се потрудиме да го определиме и доменот на предикатот на негација (= аргументот што тој го врзува) во анализираните структури.

Notabene, вреди да се одбележи дека еден од начините да се открие "скриениот" предикат на негација е токму конфронтативна анализа, т.е. сопоставување со семантички еквивалентна / блискозначна лексема од друг јазичен код, а која има формален показател на негација. Користењето на овој механизам на линија: македонски ~ полски ќе ни дозволи и да ги претставиме неколкуте интересни примери на конкуренција на показателите 0 ~ не- / nie- ~ без- / bez-.

Први мои кандидати се именките *крај* / *koniec* и глаголите *заврши*, -ува / *(s)kończyć*. Сите тие носат информација дека некое дејство / состојба НЕ е веќе во тек на временската оска, односно - дека некој материјален објект НЕ се растега надвор од одредени граници; *ipso facto* и именката *граница* / *granica* и глаголот *граница* / *graniczyc* би ги вклучила во класа лексеми со скриена негација. По иста логика, би требало во таа класа да се вклучат глаголите како мак. *прекисане*, -ува; *прекине*, -ува; , пол. *przestać*, -awać; *przerwać*, -ywać... или мак. *остави*, -ава, пол. *zostawić*, -awiać во дел од нивната функционална зона, а исто така семантичките деривати на тие глаголи, како *оџфри*, -ува / *odrzuć*, -ać, *(се) оџкажа*, -ува / *(z)rezygnować*, *исчезне*, -ува / *zniknąć*, -ać, *се уџаси*, *џасне* / *(z)gasnąć* и др.

Други глаголки кандидати се на пр. *заборави*, *-ава* / *zapomnieć* / *-іпа́с*, *се* (*іо*)колеба / (*за*)*wahać się*, *се* (*іо*)сомнева / (*з*)*wątpić*...

Како кандидати се наложуваат и *мртв*ов / *martwy*, *смрт* / *śmierć*, *умре*, *-ира* / *umrzeć*, *умира*ć..., нивните деривати и блискозначните со нив изрази како мак. *іочине*, *-ува*; *се уіокои*; сп. пол. *nieboszczyk* 'покојник' со експлицитен показател на негација, но без синхронична мотивација.... Привлекува внимание дека информацијата за нечија смрт, она што на македонски би го пренесле како *X іочина*, на полски идиоматки се пренесува како *X nie żyje*.

Односот меѓу *мртв*ов и *жив* е принципиелно поинаков отколку на пр. *висок* ~ *низок* или *добар* ~ *лош* и сл.; додека првиот се темели врз контраст, вториот е граден врз привативна опозиција.

Од гледна точка на паралелизмот и/или меѓусебната неутрализација на показателите *0* / *не-* / *без-* интересен е мак. *оіасен* на којшто во полскиот му одговара *niebezpieczny*, додека на мак. *безоіасен* му одговара *bezpieczny* (кој примарно значеше 'безгрижен'). Сп. го исто така односот мак. *свесен* ~ *несвесен* на кој во полскиот му одговара: *świadomy* ~ *nieświadomy* / *bezwiedny*...

Сп. ги уште мак. *роб*, *роісіво* наспрема пол. *niewolnik*, *niewola* - во македонскиот *nomen essendi* е деривиран од *nomen attributivum*, во полскиот - обратно.

Негацијата без формален показател ја содржат и заменките како *друз* / *іппу* 'не тој', *інаков* / *іппу* 'не таков', пол. *żaden* 'ниеден', а двојна негација се крие во експресивно маркираните *исііоіі ііој*, *саміоіі ііој* / *on sam*, *ten sam*, *taki sam*, т.е. 'не друг, не не тој', 'не інаков, не не таков'...

Сп. ги и негираните "на временската оска" мак. *бівш(и)*, пол. *były*...

Од неадајективните прилози со вградена негација можеме да ги приведеме мак. *наоіаку*, пол. *паорак*, или мак. *обраііно*, пол. *na odwrót*...

За негација вградена во сврзничките показатели на адверсативната и на концесивната релација стана веќе збор во третата глава од првиот дел на оваа книшка.

Негацијата е присутна и во семантичката структура на партикулата *само* / *tylko*, што го објаснува ефектот на потсилена конјункција од типот *не само x*, *ііуку* *и* *у* / *nie tylko x*, *lecz także y* - имено, двете негации во секвенцата *не само* се неутрализираат и даваат како резултат *и x и у* / *і x і у*...

Исто и неколку предлози имаат вградена негација, сп. ги мак. *освен*, пол. *oprócz*, мак. *месѝо*, пол. *zamiast*, сп. го и полското *wbrew* на коешто во една од своите значенски варијанти му одговара мак. *īproīiv*, *nasīproīii* како на пр. во *wbrew woli ojca* / *īproīiv voljajīia na īīaiīkoīio*, и сл.

Сите до сега наведени примери ја илустрираат негацијата вградена во лексичкото значење на соодветните лексеми без да го корелираме предикатот на негација како семантичка компонента со некоја од формалните, морфолошки компоненти на лексемата. Меѓутоа, во морфолошки посложените лексеми може да се утврди и таква корелација. Таков е, на пр., случајот со префиксите како *anīīii-/anty-* или *īproīii- / przeciw-*, во чија семантичка структура една од константите претставува предикатот на негација. Како што веќе спомнав погоре, полското *anty-* може денеска да деривира и од словенски бази, како на пр. во *antypowieś, antybohater...*

На крајот ред е уште еднаш да повторам дека во оваа глава се трудев само да го покажам проблемот, без амбиции не само да го исцрпам, но и да му ги одредам границите.

ЗАВРШНИ ЗАБЕЛЕШКИ

Задачата на оваа книшка беше да се утврди местото на предикатот на негација во семантичката структура на реченицата / исказот во корелација со синтаксичката дистрибуција на неговите показатели. Дополнително беа скицирани проблемите поврзани со вградувањето на тој предикат во семантичката структура на одделни лексеми. Диспропорцијата меѓу двата дела на текстот: "граматичкиот" и "лексиколошкиот" јасно ја покажува оваа хиерархија.

Се занимавав овде само со негација на експлицитно реченото, не завлегувајќи во механизмите на негирање на пресупозиција и/или алегација.

Во јазиците кои се предмет на нашата анализа, македонскиот и полскиот, показателите на двете основни, прагматички / контекстуално издвоени, функции на предикатот на негација: констатирањето на невистинитоста на одредена пропозиција од страна на авторот на текстот наспрема негативната реакција на т.н. *да/не*-прашање кое претпоставува дијалогска ситуација, на морфолошки план имаат хомонимни показатели, но јасно се разликуваат на прозодиски план: првиот примарно се реализира како проклитика, додека вториот *ex definitione* е под акцент, сп. на пр. *Беше во Франција? НЕ, не сум бил никогаш*, и сл. Главен предмет на нашата анализа и опис беше функционирањето на предикатот на негација кој се крие зад проклитичкото *не*.

Секој семантички автономен, формално дискретен сегмент на текстот може да се негира, односно може да му се порече вистинитоста. Ова го толкуваме како посредна потврда дека секој таков сегмент претставува комплетна, иако формално редуцирана пропозиција. Проклитичкото *не* често го квалификуваме како приглаголска негација, меѓутоа - иако неговата примарна позиција е пред глаголскиот конститутивен реченичен предикат - тоа може да се шета низ цела реченица во служба на топикализацијата и на експресивното маркирање на одделните семантички компоненти. Овој механизам спаѓа меѓу универзалните тенденции на семантичката организација на текстот, така што двата разгледувани јазици, речиси, не се разликуваат во поглед на правците и обемот на синтаксичкото

преместување на "приглаголската" негација, ниту - што е поважно - во поглед на семантичката мотивација на тоа преместување.

Релевантните разлики меѓу македонскиот и полскиот јазик се врзани за односот меѓу предикатот на негација и таканаречената модална рамка на исказот и за начините како тој однос е сигнализиран во површинската структура на реченицата. Со оглед на фактот дека целиот простор меѓу 'да' и 'не' (т.е. меѓу асерција и негација) ѝ припаѓа на негација, се работи за "модална ескалација на негација".

Со помош на предикатот на негација или (а) оспоруваме вистинитост на исказите кои реферираат / информираат за состојбите во реалниот свет (вклучително со сите "авторски" светови чија реалност се темели врз авторските верувања), или (б) изразуваме желба да не се остварат / да не станат вистина одредени состојби во виртуелните светови. Под виртуелните светови овде ги подразбирам световите на нашите желби / стравови проицирани во иднина. Јазичниот текст, вклучително со текстот подложен на негација, секогаш е авторизиран. Над констатациите со кои ја оспоруваме вистинитоста на информациите за реалниот свет секогаш е надградена една епистемична квалификација. Најчесто тоа е 'знам дека...' (*Знам дека не е вистина...*) и таквото 'знам' конвенционално не се појавува на површината на текстот. Меѓутоа, покрај 'знам дека...' тука може да се појави 'не знам дали...' кое ги поклопува сите можни огради како 'претпоставувам', 'ми се чини', 'колку што знам', како и сите други други епистемични варијанти послаби од 'знам дека...', како 'тврдам дека...', 'мислам дека...', итн. Нив често ги формулираме експлицитно, но во низа синтаксички модели оградата се кодира во самиот избор на глаголскиот начин / модус, и тогаш нема потреба од посебна, надградена модална рамка. Во овој текст прифатив дека сите искази кои се однесуваат на виртуелните светови се *de facto* аргументи на виртуелни епистемични и/или деонтични предикати. Споменатите суштествени разлики меѓу морфосинтаксичките механизми на негација во македонскиот и во полскиот текст се однесуваат пред сè на ваков тип искази.

Разликата се роди како резултат на македонското оддалечување од словенскиот граматички прототип и навлегување во т.н. балкански јазичен сојуз. Како што знаеме, балканските јазици со милениуми живееле и еволуирале во рамки на големите империи: римската, византиската, османлиската, и останувале во непосреден контакт во една мултикултурна и мултијазична средина. Таквата средина, меѓу другото, ги направила многу чувствителни на фунда-

менталната разлика меѓу /+ фактивни/ искази, т.е. информации кои се однесуваат на реалниот свет, /- фактивни/ искази, кои се однесуваат на виртуелните светови, и најпосле / +/- фактивни /, т.е. информации од кои авторот свесно се дистанцира, не сака да пресуди за вистинитоста на кажуваното. Комуникативната тежина на тие дистинкции предизвикала стремеж негацијата на соодветните типови на искази да има различни показатели. Се работи за четири основни можни ставови на авторот:

'Знам дека не е вистина дека...'

'Не знам / нејќам да пресудам дали е вистина дека...'

'Претпоставувам дека нема да стане вистина дека...'

'Нејќам да стане вистина да...'

Во првите две ситуации негацијата оперира врз искази кои пренесуваат информации за реалниот свет, во третата - се негира информација која се однесува на виртуелните светови. Релевантни се тука две дихотомии: (1) онаа која се однесува на местото на предикатот на негација во однос на модалната квалификација, и (2) онаа меѓу заклучувањето врз основа на знаењето или на волјата на авторот; во вториов случај имаме работа со монолитен предикат 'nolle' различен од негирано 'velle' (сп. Wierzbicka 1969: 93-96). Во диференцирањето на показателите на тие три типа негација најдалеку во балканскиот јазичен свет се отидени новогрчкиот и албанскиот јазик (сп. на пр. Mirambel 1959: 233-248; Mindak/Sawicka 1993: 125). Во македонскиот јазик (*mutatis mutandis* слично како и во бугарскиот) покрај основното наследено *не* со текот на времето се појавија и *нема* (веројатно калк од турското *yok*) кое е способно да ги опслужува сите модално маркирани искази и *немој*, *-ѝе* специјализирано за негација на деонтички маркираните, прохибитивни искази. Се појави и негацијата "на кат" од типот *нема да не...*, *немој да не...*

Екскрзија во лексиколошката проблематика, т.е. двата дела од книшката во кои станува збор за негација вградена во семантичката структура на лексемата, со или без формален показател, има за цел да ја скицира соодветната проблематика без амбиции да нуди пошироки генерализации. Селекцијата на примерите е во голема мера случајна пред сè во однос на најбогато застапените зборовни класи: придавките и именките. Регистрираните во тој дел разлики меѓу македонскиот и полскиот јазик не носат ништо ново: на полска страна имаме поголем број зборообразувачки модели како и поголем број формации лишени од мотивација во современиот зборообра-

зувачки систем, што се објаснува со подолгата историја на полскиот стандарден јазик.

Во групата лексеми со префикси на негација привлекува внимание значаен број формации кои немаат парници без таков префикс. Од формална гледна точка таквата состојба е оправдана кај дериватите со префиксите *без-* / *bez-*, но таа е присутна и кај формациите со префиксите *не-* / *ne-*. Се наложува заклучокот дека и во двата јазика постои посебна линија на деривација на негативно маркирани, често експресивни придавки, врз кои се фундирани соодветните *nomina essendi* и/или *nomina attributiva*.

Polski ~ Macedoński

Konfrontacja gramatyczna

NEGACJA
(streszczenie)

Dziewiąty tomik naszej serii różni się nieco charakterem od pozostałych. Poświęcony jest w całości predykatowi negacji, jego wariacji semantycznej i warunkom użycia poszczególnych jego eksponentów. Impulsem do podjęcia tej problematyki była obserwacja, że w języku macedońskim, a także w innych językach Bałkanów wachlarz form wyrażania negacji jest znacznie bogatszy niż w języku polskim i bezpośrednio skorelowany z modalnym nacechowaniem wypowiedzi. Intrygowała mnie również mała ilość prac poświęconych negacji w języku naturalnym pisanych z perspektywy potrzeb językoznawstwa, a nie logiki formalnej czy filozofii.

Przystępując do pisania nie miałam jasnego wyobrażenia jak ten tekst powinien być zorganizowany. Predykat negacji widzę jako jednoargumentowy predykat o argumencie propozycjonalnym. Nasuwały się dwa rozwiązania. Mogłam za kryterium organizacji tekstu przyjąć charakter i formę argumentu, albo charakter i formę wykładników samego predykatu. Zwyciężyło to pierwsze kryterium i narzuciło mi w pierwszym kroku podział na "negowane" konstrukcje syntaktyczne z jednej strony i konstrukcje morfologiczne z prefiksem negacji i/lub konstrukcje morfologiczne z zerowym wykładnikiem negacji z drugiej. Rzecz prosta, podstawę mego tekstu stanowi analiza konstrukcji z syntaktycznym (syntaktycznie ruchomym) wykładnikiem negacji. Ekskursja morfologiczna i semantyczno-leksykalna to tylko szkic możliwości i różnic w zachowaniu obu interesujących mnie języków.

Tekst poświęcony negacji syntaktycznej zorganizowałam zgodnie z przyjętym w tej serii podziałem na zdania / wypowiedzenia konstytuowane odpowiednio przez predykaty pierwszego, drugiego i trzeciego rzędu. Przypominam, że zgodnie z naszą teorią predykaty pierwszego rzędu to te, które implikują argumenty o referentach przedmiotowych i niosą informację o otaczającym nas świecie (są to predykaty typu polskich 'spać', 'chodzić', 'dawać', 'kupować', 'nieść', itp.); predykaty drugiego rzędu to te, dla których referentem wyjściowego argumentu jest człowiek, a z pozostałych argumentów przy-

najmniej jeden ma charakter propozycjonalny - odpowiednie wypowiedzenia informują o intelektualnych, wolitywnych, emocjonalnych postawach człowieka - referenta pierwszego argumentu (są to predykaty typu polskich 'myśleć', 'mówić', 'decydować', 'chcieć', 'bać się', itp.) ; wreszcie, predykaty trzeciego rzędu przyjmują wyłącznie argumenty propozycjonalne, a odzwierciedlają linie naszego myślenia, wnioskowania o świecie i o nas samych w tym świecie (są to predykaty typu polskich 'i', 'więc', 'albo', 'dlatego', 'choć'; 'powodować', 'warunkować', itp.).

Zdecydowałam, że w części poświęconej negowaniu konstrukcji konstytuowanych przez predykaty pierwszego rzędu (tj. konstrukcji semantycznie stosunkowo najprostszych, najmniej złożonych) powinnam przedstawić możliwie pełną problematykę wspólną konstrukcjom zdominowanym przez negację w obu interesujących mnie językach, a następnie w partiach poświęconych odpowiednio predykatom drugiego i trzeciego rzędu ograniczyć się do specyficznych dla tych predykatów aspektów negacji.

Rzecz prosta, nie sposób w jednej małej książeczce, bez dostępu do bogatego, odpowiednio anotowanego korpusu / korpusów obu języków, ogarnąć całej problematyki negacji. Mój tekst jest pisany w poetyce eseistycznej i stawia sobie za zadanie raczej sygnalizowanie problemów niż ich rozwiązywanie.

Pierwszą, najobszerniejszą część tekstu, poświęconą negowaniu konstrukcji konstytuowanych przez predykaty pierwszego rzędu, podzieliłam na trzy dysproporcjonalne rozdziały: (1.1.) negowanie konstrukcji, które informują o świecie realnym, (1.2.) negowanie konstrukcji ze zneutralizowaną opozycją / +/- faktywność / i (1.3.) negowanie konstrukcji, które informują o światach wirtualnych. Wydzielenie części (1.2.) jest konieczne zważywszy istnienie w języku macedońskim finitywnych form werbalnych, które tę informację neutralizują.

Przyjęłam założenie, że każdy formalnie dyskretny semantyczny składnik danej konstrukcji zdaniowej reprezentuje skondensowaną propozycję i jako taki może być "oddzielnie" negowany. *Ergo*, po przedstawieniu (semantycznych i formalnych) mechanizmów negowania całych zdań i odpowiednio idiosynkratycznych różnic formalnych między macedońskim i polskim zajęłam się sposobami negowania poszczególnych składników zdania, a w tym związku również problematyką tzw. podwójnej negacji, roli zaimków z morfologicznie wbudowaną negacją, modelami alternatywnej i konjunktywnej negacji elementów struktury zdaniowej. Wreszcie, oddzielny paragraf poświęciłam tzw. predykatom egzystencjalnym (pol. *nie ma, brak, bez...* - trzeba tu wspomnieć, że macedońskie *бeз* w zestawie z subjunktywem:

без да...funkcjonuje jako tzw. negacja zdaniowa i odpowiada polskiemu: ...i (przy tym) nie...).

W kolejnym rozdziale mowa o (morfologicznych i/lub morfo-syntaktycznych) konstrukcjach werbalnych (wyrażeniach predykatywnych), które oba języki wykształciły dla przekazania treści predykatywnych z dominującym komponentem semantycznym 'nie jestem pewien, czy...' i/lub 'trudno mi uwierzyć, że...', tj. treści konstytutywnych dla wypowiedzeń o zawieszonej (zneutralizowanej) faktywności.

Rozdział poświęcony negowaniu zdań informujących o światach wirtualnych podzielony jest na część, która mówi o negowaniu zdań nacechowanych z punktu widzenia modalności epistemicznej i część, w której przedstawiona jest problematyka zdań nacechowanych z punktu widzenia modalności deontycznej. Przyciąga tu uwagę przede wszystkim fakt, że język macedoński - podobnie jak inne języki bałkańskie - wykształcił specjalne pozycyjnie związane warianty eksponentów predykatu negacji, funkcjonujące odpowiednio w tych dwu strefach modalnych. Raz jeszcze dochodzi tu do głosu wyjątkowa wrażliwość systemów bałkańskich na wszelkie dystynkcje modalne i dążenie do możliwie transparentnego sygnalizowania tych dystynkcji. Do tej grupy problemów należy również stosunkowo wysoka frekwencja podwójnej negacji w konstrukcjach deontycznych.

Analiza miejsca i funkcji negacji dominującej zdania o światach wirtualnych doprowadziła mnie do wniosku, że wszystkie te zdania są *de facto* argumentami wirtualnie obecnych predykatów odpowiednio typu '(nie)przypuszczam, że...' albo '(nie)chcę, żeby...', co automatycznie wiąże je z problematyką konstrukcji konstytuowanych przez predykaty drugiego rzędu.

W ostatnim rozdziale pierwszej części zajmuję się pozycją i funkcją negacji w dialogu i jej stosunkiem do konstrukcji pytajnych. Jeśli chodzi o tzw. pytania szczegółowe, mamy tu do czynienia ze szczególnym wypadkiem negowania odpowiednich komponentów zdania. Znacznie ciekawsze są tzw. pytania o rozstrzygnięcie (w terminologii macedońskiej: *да / не - прашања*). Co dotyczy samych pytań, uwagę przyciągają strategie, do jakich uciekają się oba języki, aby poinformować rozmówcę, jakiej odpowiedzi oczekujemy: pozytywnej, czy negatywnej. Jednak w centrum mego zainteresowania są również, powiedziałabym: przede wszystkim różne mniej lub bardziej stereotypowe formy odpowiedzi negatywnej, na pierwszym miejscu: akcentogenne *Nie*. w języku polskim, *He*. w języku macedońskim - oba "moje" języki jedynie prozodycznie różnicują wykładniki dwu podstawowych wariantów predykatu

negacji, które w innych językach wyrażane są w poziomie leksykalnym, por. np. ros. *Her.* wobec *he*, franc. *Non.* wobec *ne pas*, i in.

Drugi blok tekstu poświęcony negacji syntaktycznej, tj. uwagi o negowaniu konstrukcji konstytuowanych przez predykaty drugiego rzędu, podzieliłam w pierwszym kroku w zależności od wykładników akomodacji zdania komplementarnego - główną rolę może tu odgrywać albo odpowiedni konektor, albo odpowiedni człon werbalnej kategorii trybu. W drugim kroku wyróżniłam w pierwszej grupie predykaty komunikacji werbalnej, predykaty aktywności mentalnych, predykaty stanów uczuciowych i predykaty oceny, w drugiej grupie - predykaty fazowe, predykaty modalne i predykaty wolicjonalne.

Na szczególną uwagę zasługują w tym bloku predykaty, które pokazują swoistą kongruencję w zakresie faktywności, por. np. *wierzę, że... / nie wierzę, że... / żeby..., widziałem, że... / nie widziałem, żeby..., itp.*

W trzecim bloku poświęconym negacji syntaktycznej analizuję kolejno zachowanie predykatów czysto asocjacyjnych, predykatów temporalnych i predykatów kauzatywnych. We wszystkich klasach predykatów pojawiają się struktury o różnym stopniu złożoności semantycznej - nie rzadko spotykamy predykaty, które łączy stosunek inkluzji - odpowiednia problematyka w stosunku do predykatów pierwszego i drugiego rzędu nie była przedmiotem mojej analizy. We wszystkich klasach predykatów pojawiają się struktury z inherentnie wbudowanym predykatem negacji - omawiam je krótko w ostatnim rozdziale tego tomu. Jednak w wypadku predykatów trzeciego rzędu nie mogłam pominąć obu tych problemów. Szczególnie często powracającym komponentem ich struktury semantycznej jest tzw. relacja adwersatywna, która siłą faktu znalazła się w centrum mojej uwagi.

Resumując: analiza funkcji i dystrybucji wykładników negacji syntaktycznej pozwoliła wyodrębnić kluczowe warianty predykatu negacji występujące w uwikłaniu z ramą modalną odpowiednich klas wypowiedzeń. Szczególny, wyróżniony status ma niewątpliwie "uniwersalne" *Nie. / He.* jako odpowiedź na (sformułowane lub nie sformułowane eksplicytnie pytanie o rozstrzygnięcie), tj. akcentogenne *Nie. / He.*, które ma rangę samodzielnego wypowiedzenia. Pozostałe warianty przedstawię tutaj za pośrednictwem odpowiednich parafraz. Tak więc mamy:

- (1) 'wiem, że to nieprawda, że *p*'
- (2) 'nie jestem pewien czy *p*' / 'trudno mi uwierzyć, że *p*'
- (3) 'przyпускаjam, że *p* nie stanie się prawdą'

(4) 'nie-chcę, żeby *p* stało się prawdą' (dywiz w *nie-chcę* wyraża sformułowane przez A.Wierzbicką, 1969 i in., przekonanie, iż 'nolle' stanowi niepodzielną wielkość semantyczną (*semantic primitive*) zasadniczo różną od 'non + velle' .

Oba języki, obok leksykalnych, wypracowały - acz w różnym zakresie - gramatyczne wykładniki formalne dla treści typu (2). Nadto macedoński - podobnie jak inne języki bałkańskie i pod ich niewątpliwym wpływem - wykształcił specyficzne leksykalne warianty negacji dla pozycji (3) i (4).

Wycieczka w sferę konstrukcji morfologicznych z prefikami negacji pozostaje tylko wycieczką. W ramach podstawowego podziału na części mowy starałam się szkicowo przedstawić zasób odpowiednich formacji słowotwórczych z prefiksami *nie-* / *ne-*, *ni-* / *nu-* i *bez-* / *bez-* w obu językach z uwzględnieniem reprezentowanych przez nie linii derywacji semantycznej, przy czym przy analizie formacji z *bez-* / *bez-* korzystałam z wyników J. Sokółowskiego (2000).

Ostatni krótki rozdział zawiera szkicowy przegląd leksemów z wbudowanym predykatem negacji, a bez dyskretnych sygnałów tego faktu. I tutaj trzymałam się podziału na części mowy.

Na zakończenie chciałabym raz jeszcze podkreślić, że mój tekst niesie raczej inwentarz problemów, które czekają na głębsze zbadanie, a nie wiążące odpowiedzi na pytania o zakres i formy funkcjonowania predykatu negacji w języku naturalnym.

Polish ~ Macedonian

Grammatical confrontation

NEGATION
(summary)

In comparison to the previous volumes of our series the 9th volume has somewhat different character. In the focus of my interest is the predicate of negation, its functional positional variants and its - context bound - surface exponents. The problem seemed interesting because of the noticeable difference between "my" two languages: Macedonian and Polish. In Macedonian, as in other Balkan languages, the whole verbal system is more "mood sensitive" than in Polish, which generally continues the inherited Slavic inventory of grammaticalized modal distinctions. This bears also upon the strategies of expressing negation. The majority of texts concerning negation treat the problem from the view point of its philosophical and/or logical interpretation. My analysis is exclusively about the means of expressing negation in natural language.

At the beginning I had no clear vision how this text should be organized. I understand negation as a predicate with one and only one argument of propositional character. Two options seemed possible: I could accept the character and form of the argument as the main criterion in the text organization, or the character and form of the exponents of the predicate as such. I have adopted the first option and, consequently, as the first step, introduced the classification into two disproportionate parts: the basic study dealing with the "syntactic negation", and an appendix dedicated to the "morphological negation", which means (a) morphological constructions (lexemes) with prefixes of negation, and (b) lexemes with a built-in predicate of negation without its discrete surface exponents.

The main part of my text, treating the syntactic negation, is organized according to the classification of utterances accepted in this series, namely into those constituted by the predicates of the first, second and/or third rank respectively. Under predicates of the first rank we understand those which convey information about the material world that surrounds us (such as 'sleep', 'walk', 'give', 'buy', 'carry', etc.). Predicates of the second rank are those with first (in the basic diathetical hierarchy) personal argument, while at least one of the other arguments has propositional character and carries information on the

intellectual, emotional, volitional attitudes of the mentioned personal referent of the first argument (these are predicates as 'think', 'speak', 'decide', 'want', 'be afraid', etc.). Finally, predicates of the third rank accept exclusively propositional arguments and reflect the patterns of our thinking and reasoning about the world and about the man in the world (these are predicates such as 'and', 'so', 'or', 'because', 'although', 'cause', 'condition', 'stipulate', etc.).

I present the problems shared by all the constructions dominated by the adverbial negation in the chapter treating utterances constituted by predicates of the first rank, as they are semantically less complex. Then, in the chapters dealing respectively with negated predicates of the second and of the third rank I concentrate on problems specific for the negation in utterances constituted by these types of predicates.

It goes without saying that it is not possible to present all aspects of functioning of the predicate of negation in one short monograph without a rich annotated corpus / corpora. My text is conceived as an essay with a task to formulate problems rather than to resolve them.

I divided the first and largest part of the text, dealing with the negated predicates of the first rank, into three disproportionated subchapters: (1.1.) negation controlling utterances referring to the real world, (1.2.) negation controlling utterances with suspended factivity, and (1.3.) negation controlling utterances referring to virtual worlds. The separate treatment of (1.2.) was necessary because of the existence of verbal forms which neutralize the / +/- factive / opposition in the Macedonian language.

I assume that every formally discrete component of the sentence structure represents some condensed proposition and as such can individually be negated. Thus, after describing the mechanisms of negation of whole sentences and the respective idiosyncratic differences between the Macedonian and the Polish text, I discuss the strategies of negation applied to separate components of sentences, as well as the related problems of the so-called double negation, of the role of the pronouns with in-built negation, and finally, the patterns of the conjunctive and of the alternative / disjunctive negation of sentence components. A separate chapter deals with the so-called existential predicates.

In the next paragraph I focus on those morphological and/or morphosyntactic constructions (predicative expressions) which serve to communicate content dominated by the semantic component 'I am no sure... / I doubt (that..., etc.)' in the two languages, i.e. by the component constituting utterances with the suspended (neutralized) opposition / + /- factive /.

The analysis of sentences referring to virtual worlds leads to the conclusion that they are all arguments of virtually present predicates of the type 'I presuppose that...' or 'I want / don't want to...', and such an interpretation

automatically connects them with constructions constituted by predicates of the second rank.

In the last subchapter of the first part of my text I discuss the place and the function of the negation in dialogue and its relation to interrogative sentences. In the case of the so-called *wh*-questions we are faced with a special instance of negation of particular sentence components. Much more interesting are the *yes / no* -questions. Special attention deserve the strategies used by the two languages in order to inform the addressee whether the speaker expects a positive or negative answer. Still more interesting from my point of view are different types of conventional or unconventional negative answers, beginning with the stressed *He. 'No. '* in Macedonian and the stressed *Nie!* in Polish. Both languages distinguish the two main functional variants of the predicate of negation - adverbial vs sentential negation - only on the prosodic level, while in many other languages the distinction has lexical exponents, cf. Russian *HeT.* vs *he*, French *Non.* vs *ne...pas*, English *No.* vs *not...*, etc.

The second part, which treats constructions constituted by predicates of the second rank, is divided into two main chapters determined by the exponents for accommodation of the complement clause (i.e. of the propositional argument) - the main exponent may take the form of a connector or of a verbal mode. The first group contains predicates of verbal communication, mental activities, emotional attitudes, as also predicates of evaluation, the second group consists of predicates communicating the phase of action, modal predicates and volitional predicates.

Special attention is paid to predicates which require *sui generis* congruence for factivity, as Polish *wierzę, że...* 'I believe that...' vs *Nie wierzę, żeby...* 'I don't believe that...', or *Widziałem, że...* 'I have seen that...' vs *Nie widziałem, żeby...* 'I did not see that...', etc.

The third part of the text, treating syntactic negation controlling predicates of the third rank, is divided into three chapters dealing with purely associative, temporal and causal predicates. Predicates of the third rank are considerably differentiated in respect of their semantic complexity. Not seldom do the simpler structures stay in relation of inclusion to those more complex. Numerous are also predicates of the third rank with the predicate of negation built in their semantic structure. A component which appears most often as part of the semantic structure of other predicates is the adversative relation. Consequently, this relation stays in the center of my analysis.

To summarize: the functional and distributional analysis of the exponents of syntactic negation led to the identification of the key variants of the predicate of negation and their relation to the so-called modal frame of particular classes of utterances. Stressed *He. / Nie.* as an answer to a *yes / no-*

question unquestionably has an exclusive status; it has the rank of an autonomous utterance. Other variants, presented with the aid of corresponding paraphrases, are as follows:

- (1) 'I know that it is not true that *p*'
- (2) 'I am not sure whether *p* or not *p*' / 'I tend to disbelieve that *p*'
- (3) 'I assume that *p* will not become true'
- (4) 'I don't-want for *p* to become true' (The "-" in *I don't-want* expresses the conviction (formulated by Wierzbicka, 1969 and other works) that 'nolle' is an indivisible semantic primitive basically different from 'non+velle').

Both Macedonian and Polish in course of time have created specialized grammatical means for expressing the variant (2). Macedonian, like other Balkan languages and under the influence of those languages, has also created specialized lexical means for expressing variants (3) and (4).

The chapter dealing with morphological negation, i.e. with morphological constructions derived with prefixes of negation aims only at presentation of problems awaiting thorough analysis. I present the inventory of different *partes orationis* derived respectively with *ne-* / *nie-* or *без-* / *bez-* focusing on the main lines of semantic. and not formal derivation. Describing morphological constructions with *без-* / *bez-* I benefited from the results of the monograph by J. Sokołowski (2000).

The last chapter brings a short, *ad hoc* compiled inventory of Macedonian and Polish lexemes with the predicate of negation built into their lexical meaning. It contains some randomly chosen specimens of particular parts of speech.

*

In the end I would like to emphasize the omnipresence of the predicate of negation at different structural levels of the linguistic text and state once more that, while some hypothetical solutions are suggested, the task of this booklet is to present problems, and not to resolve them.

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

Кирилица:

- Бужаровска Е., *Семантика и синтакса на глаголите на аудитивна перцепција во македонскиот, англискиот и рускиот јазик*, Докторски труд, ракопис, 1997
- Бужаровска Е., "Семантиката на каузалните сврзници: зошто бидејќи а не зашто?", *Реферати на македонските слависти за XIV-ој меѓународен славистички конгрес во Охрид, 10-16 септември 2008 година*, 41-55, Скопје 2008
- Веновска-Антевска С., *Сврзнички НО во македонскиот јазик (дијахронија, синхронија, перспективи)*, ИМЈ, Скопје 2003, 5-268
- Верижникова Е.В., Усикова Р.П., "Кон модално-негативните значења на глаголските форми со *ќе* во македонскиот литературен јазик", *16 Научна дискусија, Охрид 1989*, Скопје 1990, 19-26
- Кардалеска Љ., *Показатели на адверсивната релација во англискиот и во македонскиот јазик*, магистерски труд, ракопис, Скопје 2002
- Конески К., *Глаголските конструкции со *ЌЕ* во македонскиот јазик*, ИМЈ, Скопје 1990
- Конески К., *Зборообразувањето во современиот македонски јазик*, Бона, Скопје 1995
- Конески Б., *Грамајтика на македонскиот литературен јазик*, "Култура", Скопје 1982
- Конески К., "Употребата на негиран императив од перфективни глаголи во македонскиот јазик", *МЈ* 23, 1972, 117-133
- Конески К., *Глаголските конструкции со *ќе* во македонскиот јазик*, ИМЈ, Скопје 1990
- Лаброска В., "Трансакцентација кај дел од клитичките изрази во македонскиот стандарден изговор", *Phonetica Pragensia*, (во печат)
- Макаријоска Л., *Радомиров ѝсалтир*, изд. ИМЈ, Скопје 1997
- Миркуловска М., "Инхоативни предикати со вградена негација", *Годишен зборник на Фил. фак. "Блаже Конески", УКИМ*, Скопје 1997, 155-159
- Миркуловска М., *Почеток на дејство / состојба како семантичка и грамајичка категорија (врз материјалот од македонскиот и*

- џолскиоџ јазик), *Studia Linguistica Polono-Meridianoslavica* 10, изд. МАНУ, Скопје 2000
- МПР/Македонско-џолски и џолско-македонски речник, PWN - Македонска книга, Warszawa - Скопје 1990
- Мурговски З., *Речник на македонскиоџ јазик*, Скопје 2005
- Тополињска З., "Арно ама... или како се гради текстот", Прилози на ОЛЛН МАНУ, 18/2, Скопје 1994, 43 - 58
- Тополињска З., *Македонскиџе дијалекџи во Еџејска Македонија, Синџакса II дел*, МАНУ, Скопје 1997
- Тополињска З., "Коџа? Тоџаи или за "анафорски" предикатиконектори во македонскиот и во полскиот јазик, *Полски ~ Македонски, Грамаџичка конфронџација 3, Сџудии од морфосинџаксаџа*, МАНУ, Скопје 2000, 137-167
- Тополињска З., *Македонскиџе дијалекџи во Еџејска Македонија, Синџакса I дел*, изд. МАНУ, Скопје 1995
- Тополињска З., *Македонско-џолска џрамаџичка конфронџација 7: Развиџок на џрамаџичкиџе каџеџориџи*, МАНУ 2008
- Тополињска З., 'Нека'-конструкциите и нивниот статус во словенските глаголски системи, Прилози на ОЛЛН МАНУ 21/1, 77-93
- Чашуле И., "Модалните глаголи во македонскиот јазик", *Прилози на ОЛЛН МАНУ* 14/2, Скопје 1989, 89-117
- Шокларова-Љороска Г., *Семаџиџика и синџакса на временскиџе односи во македонскиоџ јазик во сџоредба со џолскиоџ јазик*, ИМЈ, Скопје 1990
- Шокларова-Љороска Г., "Неутрализација на негацијата во македонскиот и во полскиот јазик", *Рефератџи на македонскиџе слависџи за XI меџународен слависџички конџрес во Браџислава*, МАНУ, Скопје 1993, 117-124

Латиница:

- Benacchio R., Renzi L., *Clitici slavi e romanzi, Quaderni Patavini di Linguistica, Monografie. I*, Padova 1987
- Dahl Ö., "Typology of sentence negation", *Linguistics* 17-1/2, 1979, 79-106
- Friedman V.A., *The grammatical categories of the Macedonian indicative*, Slavica Publishers, Columbus, Ohio, 1977
- Greenberg R.D., *The Balkan Slavic Appellative*, Lincom Europa, Studies in Slavic linguistics 06, München - Newcastle 1996
- Grochowski M., *Pojęcie celu. Studia semantyczne*, Ossolineum, Warszawa 1980

- Hajičová E., *Negace a presupozice ve významové stavbě věty*, Studie a práce lingvistické, Nakladatelství Československé akademie věd, Praha 1975
- Kramer Ch.E., *Analytic modality in Macedonian*, Otto Sagner, München 1986
- Kryzia W., Znaczenia pol. *powinien* i jego odpowiedniki w języku macedońskim, *Folia Philologica Macedono-Polonica 6*, Skopje 2006, 35-41
- Laskowski R., "Kategorie morfologiczne języka polskiego, charakterystyka funkcjonalna" [wo] *Gramatyka współczesnego języka polskiego, Morfologia*, PWN, Warszawa 1999
- Lunt H., *A Grammar of the Macedonian Literary Language*, Државно книгоиздателство, Скопје 1952
- MEL - *Mała encyklopedia logiki*, Ossolineum, Warszawa 1970
- Mindak J., Partykuły negacji a bałkanistyczna typologia dialektalna, MJ XL-XLI, Skopje 1995, 327-330
- Mindak J., Sawicka I., *Zarys gramatyki języka albańskiego*, SOW, Warszawa 1993
- Mirambel A., *La langue grecque moderne*, C.Klincksieck, Paris 1959
- Gramatyka współczesnego języka polskiego. *Morfologia*, PWN 1999
- Sokołowski J., *Słowiańskie derywaty imienne z przyimkiem negacji w podstawie słowotwórczej*, Wyd. Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2000
- Sokołowski J., "Słowiańskie negatywa rzeczownikowe z prefiksem *nie / ne*", *Rozprawy Komisji Językowej WTN XIV*, Wrocław 1984
- Sokołowski J., "Słowiańskie negatywa z prefiksem *ne-*", *Z polskich studiów slawistycznych VI*, Warszawa 1983
- Topolińska Z., "Mac. *без да...* - próba interpretacji, *Études de linguistique Romane et Slave*, Cracovie 1992, 619 - 628
- Topolińska Z., "*(nie) widać, (nie) słychać* (Z semantyki i składni czasowników percepcji zmysłowej) [wo] *Слово и культура*, том 1., "Индрик", Москва 1998, 288-295
- Topolińska Z., " 'Dystans' - informacja zgramatykalizowana w polskim systemie werbalnym?", *FPMP 5*, Uniwersytet Warszawski, Warszawa 2000, 86-93
- Topolińska Z., "Ekspresywne wzmacniacze ekstenzji grupy imiennej", *ЗМСС 71-72*, Нови Сад, 2007, 19-25
- Topolińska Z., "Wtórna *copula to* w polskim języku literackim", *Zborník Filozofické fakulty Univerzity Komenského, Philologica XXIII-XXIV*, 1974, 207-212
- Wierzbicka A., *Dociekania semantyczne*, Ossolineum 1969
- Wierzbicka A., *Semantic Primitives*, Athenäum Verlag, Linguistische Forschungen 22, Frankfurt/M., 1972

Во оваа серија се објавени:

Z. Topolińska, B. Vidoeski, *Polski ~ Macedoński, Gramatyka konfrontatywna (zarys problematyki), Zeszyt 1 Wprowadzenie*, PAN IJP, Ossolineum 1984.

Б. Видоески, И. Савицка, З. Тополињска, *Полски ~ Македонски, Грамајичка конфронџација, 2. Прозодија*, МАНУ Скопје 1999.

З. Тополињска, *Полски ~ Македонски, Грамајичка конфронџација 3. Сџудио од морфосинџаксаџа*, МАНУ Скопје 2000.

К. М. Солецка, *Полски ~ Македонски, Грамајичка конфронџација 4. Македонско-џолски синџаксички речник на џлаџолиџе и блиско-значниџе џерифрасџички изрази (Воведна џеџраџка)*, МАНУ Скопје 2001.

З. Тополињска, *Полски ~ Македонски, Грамајичка конфронџација 5. Zdanie w zdaniu - Реченица во реченица*, МАНУ Скопје 2001.

З. Тополињска, *Полски ~ Македонски, Грамајичка конфронџација 6. Синџаксичка деривација*, МАНУ Скопје 2003.

Z. Topolińska, *Polski ~ Macedoński, Konfrontacja gramatyczna 7. Wokół struktury semantycznej zdania*, PAU Kraków 2007.

З. Тополињска, *Полски ~ Македонски, Грамајичка конфронџација 8. Развџок на џрамајичкиџе катџеџориџ*, МАНУ Скопје 2008.

Во подготовка:

J. Sokołowski, *Polski ~ Macedoński, Konfrontacja gramatyczna 10. Deminutiva w języku polskim i macedońskim*, МАНУ, Скопје.

Издавач:
МАКЕДОНСКА АКАДЕМИЈА НА НАУКИТЕ И УМЕТНОСТИТЕ

Техничка и компјутерска обработка
Марјан Марковиќ

Корица
Кочо Фидановски

Печат
Графотисок - Скопје

Тираж:
300 примероци